

JÉ LEN KOR

4

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

1967

I. ORSZÁGOS KISPLASZTIKAI BIENNÁLÉ

PÉCS, 1967.

Baranya megye Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, Pécs m. j. város Tanácsa Végrehajtó Bizottsága, a Szakszervezetek Baranya megyei Tanácsa, a Magyar Képzőművészek Országos Szövetsége és a Műcsarnok, a Magyar Képzőművészek Országos Szövetsége Dél-dunántúli Szervezete és a Janus Pannonius Múzeum közreműködésével Pécsen 1967 őszén megrendezi az I. Országos Kisplasztikai Biennálét.

A kiállításon a Magyar Képzőművészek Országos Szövetsége, illetve a Magyar Népköztársaság Képzőművészeti Alapja tagjai vehetnek részt a legutóbbi két évből származó olyan kisplasztikai (szobor, érem, plakett, dombormű és az e műveikkel kapcsolatos rajz) alkotásaikkal, melyek csoportos kiállításon még nem szerepeltek.

Egy művész három szobrot, három érmét vagy plakettet és három domborművet, illetve a beküldött kisplasztikai alkotásokhoz kapcsolódó rajzokat (vázlat, tanulmány) küldhet be. A sorozat egy műnek számít.

Csak nemes anyagból készült vagy terrakotta kisplasztika kerülhet kiállításra. A kisplasztika legnagyobb mérete 70 cm lehet. A rajzokat háromféle nemzetközi szabvány-méretben, 40 x 50 cm, 50 x 65 cm, 65 x 85 cm paszpartozva, keret nélkül kell beküldeni.

A műveket 1967. június 12–13–14-ére Budapest, XIV., Dózsa György út 34. Műcsarnok, vagy Pécs, Janus Pannonius u. 11., a Technika Háza címre kell beküldeni.

A kiállítással kapcsolatban felvilágosítást ad: Kiállítási Intézmények, Budapest, XIV., Dózsa György út 34. és Baranya megye Tanácsa VB Művelődésügyi Osztálya, Pécs, Széchenyi tér 9.

A kiállítás ideje 1967. október 1–november 12.

A művek kiállításáról, díjazásáról zsüri dönt. A legkiemelkedőbb művek, műfajuktól függetlenül, díjazásban részesülnek.

- I. díj: 10 000 Ft**
- II. díj: 7 000 Ft**
- III. díj: 5 000 Ft**

Ezen kívül több külön díj kerül kiosztásra.

A díjazott művek alkotóinak a Biennálé plakettjét, a kiállított művek alkotóinak oklevelet ad az I. Országos Kisplasztikai Biennálé Rendező Bizottsága.

A Biennálén való részvételre szeretettel meghívjuk, és kérjük, hogy műveivel járuljon hozzá a pécsi I. Országos Kisplasztikai Biennálé sikeréhez.

Pécs, 1966. december hó.

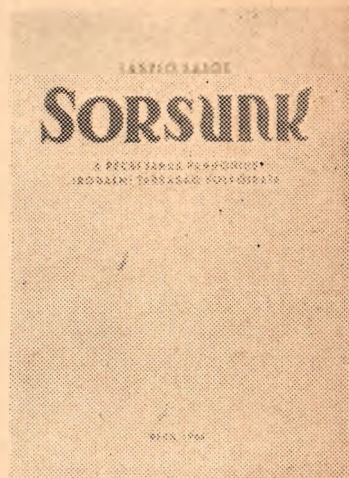
AZ I. ORSZÁGOS KISPLASZTIKAI BIENNÁLÉ
RENDEZŐ BIZOTTSÁGA

Számunk szerzői:

ANGYAL ENDRE
ANTAL GYÖRGY
BAJOMI LÁZÁR ENDRE
BENKŐ ÁKOS
BÉKÉS SÁNDOR
BISZTRAY ÁDÁM
CSORBA GYÖZÖ
DEREGÁN GÁBOR
FANTA MÁRIA
FUNK MIKLÓS
FÜLEKI JÓZSEF
GRANASZTÓI PÁL
HATVANI DÁNIEL
ISZLAI ZOLTÁN
KOCZOGH ÁKOS
KONDOR LÁSZLÓ
LORÁND IMRE
MAJOR MÁTÉ
MAJOROS JÓZSEF
ORSOVAI G. EMIL
POMOGÁTS BÉLA
RÓNAY LÁSZLÓ
SIKÓ ZSUZSA
SZALAI JÁNOS
TAXNER ERNŐ
THIERY ÁRPÁD
TODERO FRIGYES
UNGVÁRY RUDOLF
VASVÁRI ISTVÁN
VÁRÓCZI ZSUZSA

Képek:

CZÉTÉNYI VILMOS
DEMJÉN ATTILA
GÁBOR JENŐ
MOLNÁR FARKAS

A Pécsi Városi Tanács kiadásában jelent meg László Lajos akadémiai díjat nyert tanulmánya a Jelenkor neves folyóirat-elődjéről, a Sorsunkról. A tizenhét ives munka először nyújt teljes képet a folyóirat történetéről. Két korszakra bontva (1941–1944 és 1945–1946) ismerteti és elemzi a Sorsunk előzményeit, létrejöttének feltételeit, szerkesztési koncepcióját, munkatársainak összetételét, majd a folyóirat szociálpolitikai, művelődéspolitikai, esztétikai, szépirodalmi és kritikai arculatát. A kötet függelékében értékes dokumentum-anyagot közöl. 108 levelet Várkonyi Nándornak a pécsi Janus Pannónius Múzeumban őrzött gyűjteményéből.

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI
FOLYÓIRAT

X. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM
1967. ÁPRILIS

A Magyar Írók Szövetsége
Dél-dunántúli Csoportjának lapja

Megjelenik havonta

Főszerkesztő:
SZEDERKÉNYI ERVIN

TARTALOM

CSORBA GYŐZŐ versei: Franz Kafka: Levelek Milénához, Paysage, Higgadt perceimben, Család, Rám számíthat, Ritmus, rend, zene - - - - -	291
THIERY ÁRPÁD: A nyár (elbeszélés, II. rész) - - - - -	295
VASVÁRI ISTVÁN versei: Mérleg, Rekvium - - - - -	306
ISZLAI ZOLTÁN: Tűnődés egy kertről (vers) - - - - -	307
ORSOVAI G. EMIL versei: A közel kódében, Én nem láttam mást - - - -	308
DEREGÁN GÁBOR: A roller (elbeszélés)	309
SIKÓ ZSUZSA versei: Mint körbeforduló radar, Viharzások - - - - -	312
FANTA MÁRIA: Impromptu (vers) - -	313
BISZTRAY ÁDÁM versei: A mese nyomában, Nihil aliud - - - - -	314
GRANASZTÓI PÁL: Proust (naplórészlet)	315
HATVANI DÁNIEL versei: Névnepok, Nagymosás - - - - -	323
POMOGÁTS BÉLA: Kolozsvári Grand-pierre Emil (tanulmány) - - - -	325
KODÁLY ZOLTÁN (<i>Antal György</i>) - -	330
KODÁLY (<i>Csorba Győző verse</i>) - - -	331

ÉLET ÉS KULTÚRA

BÉKÉS SÁNDOR: Mázaai változások - -	332
SZALAI JÁNOS: Falu a hegyoldalban -	336

Irodalom és művészet

LORÁND IMRE: Hagyományos izlés - korszerű igények - - - - -	344
FÜLEKI JÓZSEF: Munka és művelődés -	349
MAJOR MÁTÉ: A modern építészet szolálatában (II. rész) - - - - -	354
RÓNAY LÁSZLÓ: Zenei levél Budapestről	356
KOCZOGH ÁKOS: Kiállítási napló (Czétényi Vilmos és Demjén Attila képei) - -	360

MÉRLEGEN

BAJOMI LÁZAR ENDRE: Szélgjegyzetek egy költői antológiához - - - -	362
ANGYAL ENDRE: Kárpáti Kamil: Ördög- golyó - - - - -	367
FUNK MIKLÓS: Gáll István: Csapda -	368
VÁRÓCZI ZSUZSA: Sipkay Barna: Boldog- talan boldogság - - - - -	369
UNGVÁRY RUDOLF: Kis Ervin: Vallomás és körülmények - - - - -	370
MAJOROS JÓZSEF: Almási Miklós: Maszk és tükör - - - - -	371
BENKŐ AKOS: Ungvári Tamás: Modern tragikum - tragikus modernség - -	373
TODERO FRIGYES: A magyar náciizmus anatómiája - - - - -	374
KONDOR LÁSZLÓ: Két önéletrajz - -	375
TAXNER ERNŐ: Folyóirat-szemle - -	377
THIERY ÁRPÁD: Tv-szemle - - - -	379
A Jelenkor krónikája - - - - -	382

KÉPEK

GÁBOR JENŐ rajzai -	294, 322, 324, 343
MOLNÁR FARKAS rajza - - - -	381

Műmellékleten

CZÉTÉNYI VILMOS: Tűnődő
Salome

DEMJÉN ATTILA: Cefalu
A velencei Salute

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V.
Pécs, Hunyadi János u. 11.
Telefon: 15-32, 50-00
Felelős kiadó: Braun Károly

Szerkesztőség:
Pécs, Széchenyi tér 12. I. emelet
Postafiók 175. Telefon: 13-05
Kéziratot nem őrzünk meg
és nem küldünk vissza

Terjeszti a Magyar Posta
Előfizethető bármely postahivatalnál
és a Posta Központi Hírlapirodájánál
(Budapest, V., József Nádor tér 1.)
Évi előfizetési díja 72,- Ft.
Egyéni előfizetési csekk számla száma
61 068.

Közületi előfizetési csekk számla: 61 068.
vagy átutalással az MNB 8. fióknál
vezetett egy számlára

67-940 Pécsi Szikra Nyomda
F. v.: Melles Rezső

Index: 25.906

FRANZ KAFKA: LEVELEK MILÉNÁHOZ

A szörnyeteg világba
a szörnyeteg világot csont-vállán hordozó
ifjú zsidó férfihoz aki vén volt
vén mint az őszösvetség
és húsába szívébe homlokára
ANGST ez a szó volt írva
jöttek a levelek
jöttek Miléna levelei jöttek

S a vért ökreendő férfi szegény belőlük
tanulta meg a fészket a napot
a virágot a gyermek erejét

Jöttek Miléna levelei jöttek
s mentek Franz Kafka levelei mentek
mentek és búgtak
olykor fuldokoltak
annyira fölgyült bennük az öröm

Ha arra gondolt „emberek”
már-már közébük gondolta magát
s az iszonyatos jegyeket
az ÁTVÁLTOZÁS féreg-jegyeit
lassan nem érezte magán
Ha arra gondolt „élet”
már-már szépséget is látott belé
s a SZORONGÁST is kezdte elviselni
de ezt az egyet
ezt csak Miléna leveleivel

Majd később ritkultak a levelek
és feketedtek és erőtlenedtek
üldözött madarak az alkonyatban

Franz egyre jobban tudta hogy
NEM JUT SOHA BE

mert a SZORONGÁS étkes dúvadak
falkájává elevenült
és védtelennek fölزابálta
húsát vérét idegeit

PAYSAGE

Madarak a hófelhő-szürke égen
Látóhatárnyi pusztaság
szemernyi élet
Iránya lám van a madárcsapatnak
célja ki tudja
bár kanyar nélkül tűnnek el
az átlátszóból nőtt homályban

HIGGADT PERCEIMBEN

Ha most beszélni tudnék veletek
elmondanám:
higgadt perceimben már magamat se
sajnálom értetek halottaim
de még kevésbé titeket
Láthatjátok hogy lábam merre megy
nincs itt mellébeszélés

Addig meg szikrázzék a nap
süssön belém
és süssön rajtam át
árnyéktalan

A minden élők útja végén
úgyis találkozunk

CSALÁD

Ha kereslek tudom hol vagytok
egy csomóban meg is talállak
Ez majdnem olyan mintha veletek

Lesz hogy térdig lekopna lábam
lesz hogy térdig kophatna mégsem
lesz hogy lábam se lesz már
s lesz hogy már ti se lesztek

RÁM SZÁMÍTHAT

Koravén lóg a melle mindegy
állatok úrasszonya lett
azoknak meg mi kell ha van mit enni
s tiszta az almuk

Legyen vele irgalmas a munka
s az álom
sőt olykor a betegség:
dugja el régi képeit a dobozban
és az emlékezetben
hitesse el vele hogy sorsa teste
együtt-lép az idővel
hogy úgy volt jó ahogy volt és ahogy van

Rám számíthat én nem fogok beszélni
tőlem sose hall majd a bástya-mellű
izmos kamaszlányról ki a paraszt-
munkában (szégyenkező városi
szemem előtt) úgy mozgott mintha táncban
s kinek egy ákombákom levelét
olyan akár egy szál pipacs
őrzöm ma is

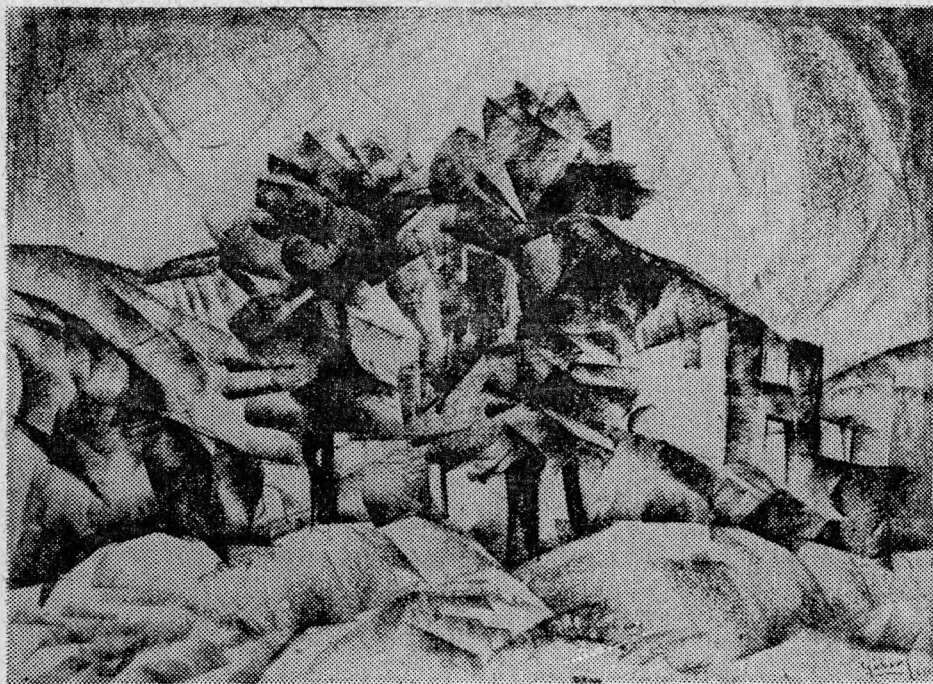
Én nem fogok beszélni
vagy legfeljebb mint aki messziről jött
és füle szeme van csak
s másról se tud mint amit éppen észlel

RITMUS, REND, ZENE

Így szabálytalanul szabályos.
A kis káosz nagy geometria.
Görbe ágak közt görbe szél,
örvény a lélek mélyein,
alvás, evés szeretkezés,
henyélés, munka: ködgomoly,
nyúló, forgó, magába botló,
hunyászkodó, erőszakos,
földön fekvő, ágaskodó,
s mind együtt: ritmus, rend, zene.

Szívig hat a csecsemő sírás,
 velőig a halálüvöltés,
 ez is, az is forgat, zilál.
 Káprázatos, mi van a réten,
 lapulevél-árnyéknyi réten,
 egy csöppnyi vízben, fönt az űrben,
 macskaszemben és kutyaorrrban,
 népek meg emberek között,
 évszázadok árkaiban:
 zűrzavar – ritmus, rend, zene.

Holnap vajon mi lesz velem?
 Dzsungel-ösvényen értem eddig.
 Eleven örömök, bajok
 fújtak rám fagyot, meleget;
 kardok kísérték és ölek,
 szövetségek és árulások,
 kibuggyanó vér s kacagás.
 Akármilyen holnap velem,
 valahány béke, háború:
 a vége: ritmus, rend, zene.

GÁBOR JENŐ rajza

A nyár

(II. rész)

Krüger nagy kerülővel ment haza, mint mindig, ha valami nyomta a lelkét. Időnként meg-megállt, és az árnyakat nézegette. Sohasem ítélte könnyűnek az életét. Nem is szeretett volna könnyen élni, de ma különösen nehéznek tűnt minden, és útközben minél többször tette fel magának a kérdést: mit akartam én tulajdonképpen? – annál jobban szemben találta magát azzal a hazugsággal, amit hosszú időn át megpróbált elhitetni magával. Úgy gondolta, ha nem beszél a fájdalomról, egy idő után érezni se fogja, és talán mások se gondolnak arra, hogy fájhat. Egy kemény, kaukázusi arc nézett rá hirtelen a sötétből.

– Ahol a front elvonul, ki kell osztani a parasztoknak a földet – mondta a bánya katonai parancsnoka. – Azért küldtem érted, hogy segíts ebben. Lesz egy igazolványod, azzal a front mögé is bemehetsz.

– De én német vagyok. Sváb – mondta Krüger.

– Tudom. Épp azért.

Gondolkodási idő nem volt, de Krüger nem is akart gondolkodni. A Dráva térségében heves harcok dúltak. A németek délről ki akarták erőszakolni az átkelést. Krügerék tizenöt-húsz kilométerrel beljebb földet osztottak. A parasztok azt mondták: elég lesz egy hold, és este, amikor fellobbantak a torkolattüzek, a hang sebességéből kiszámolták, hány kilométerre van a front.

– Rossz a vetőgépünk, nem lehet vele dolgozni – mondták másnap Krügernek.

– Kijövünk és megjavítjuk – válaszolta Krüger.

– Az eke is rossz.

– Azt is megjavítjuk.

– A lovak a körmükön járnak.

– Megpatkoljuk a lovakat.

– A csizmáknak nincsen talpa.

– Hozunk magunkkal suszterokat.

– És ha visszajönnek a németek?

– Nem jöhetnek vissza!

A németeknek még azon a héten sikerült átkelniük, tankjaik megjelentek a síkság szélén. Krüger egész nap egy T-34-es alatt hasalt. A föld állandóan mozgott alatta. Aznap terjedt el a hír a telepen, hogy Krüger megszökött egy orosz repülőgépen, és a németek teljes sebességgel közelednek. Két nap múlva visszaverték a németeket. Krüger este megérkezett a telepre, Piusz közölte vele a rémhírt. Krüger reggel megjelent a röpgyűlésen, mosolygott, és azt mondta: a németeket megsemmisítettük, én pedig itt vagyok, különben is, hova mentem volna?

Krüger a nővérével élt. Az anyjuk meghalt már. A nővére lompos, gondozatlan külsejű özvegyasszony volt, a férje egy belga bányában halt meg, mint az apjuk is. Kevés beszédű, buta nő volt, csak este lehetett a hangját hallani, amikor nagy kiáltozásokat rendezett a gyerekei után, Krüger az asztalhoz ült. A leves forró volt, szórakozottan kevergette a kanállal, hogy hűljön kissé, közben harapott néhányat a száraz, morzsalékos kukoricalepényből. Ő is tudta, hogy a községi kitelepítési listákra jócskán felvettek ártatlanokat, és ha érezte is, hogy kissé eltúlozza a délutáni jelenetet, életében nem először volt szomorú, amiért németnek született. S azt gondolta: lehet, hogy eltúlzom, de mi lesz velem, ha ki fogom tenni a lelkemet, és azt fogják hinni, azért teszem, mert németnek születtem, menteni akarom a bőrömet, és örülni fogok,

ha az utamba kerül egy olyan ember, aki elhiszi az igazamat. Fáradtan nézte a polcon hasaló lábosok elnyújtott árnyékát, majd felállt étlenül, bement a szobába. Valaki fát vágott a ház mögött. A fejszecsapások keményen recsegték a csöndben. Krüger a fejére húzta a pokrócot, hogy ne hallja.

Piusz még nem ment haza. Lemászott a szakadékos ösvényen, és nem messze Flórának házatól megállt a fák védelme alatt, mint az este. A ház sötét volt. Nincs még itthon, vagy lefeküdt már, gondolta, de nagy marha volnék, ha most elkezdném dobálni az ablakot, majd a fejszés megviselt, borostás arca tűnt föl előtte, ahogy az éjjel a töltés oldalában ült: ezzel akartam hát megverekedni. Piusz elárvultan ácsorgott a fák között, közben Krüger szavai dolgoztak a fejében: odaállt ezek közül egy is a BMW elé helyettem? ... Engem is elégettek volna, mint a zsidókat ... és Piusz csak állt a fák között, mintha eltévedve egy hívójelre várt volna. Tisztára megőrültem, gondolta, a legjobb barátomat is képes voltam megbántani miatta. Jó volna elmenni most innen, majd visszatérni egy napon, és megoldani mindent egycsapásra. Az emlékek távolából akkor váratlanul felködlött a front a bunkerrel, és a kórházzal, aminek az emeletét lebombázták a feje fölé. A századosok is ott lebegtek, mintha figyelmeztetni akarták volna valamire, azután ügyetlenül visszazuhanhantak: egy pillanatilag nagyon közel volt Piuszhoz a háború, mintha nem is ért volna még véget, és egy időre feltáruhtak benne megint a fáradt, súlyos nyomok.

Elindult haza, és azt gondolta: hát nem különös, hogy tegnap este óta mindenáron el akarok innen menni? Megvacsorázott. Elgondolkozva nézte az anyját. Kishúgai bebújtak közben az ágyba egymás mellé, vihogásuk sokáig kihallatszott a konyhába. A legnagyobb húga, miután megvetette az ágyakat, a vizespadnál mosakodott, háttal Piusznak, mert tizenöt éves volt már. Az imádság hiányzik, ötlött Piusz eszébe. Évek óta már, hogy este nem imádkoztak hangosan, legfeljebb az anyja magában. Minden este ugyanaz történik velük, töprengett Piusz, én legalább kifogok magamnak egy-egy jó kis utazást néha; és ebben a zaklatott, nehéz állapotban, melybe tegnap óta belesodródott, szívesen gondolt vissza a két hete megtett útra, amikor megbetegedett a pénzügyiek egyik kísézője, és Krüger ajánlatára egy út erejéig őt osztották be a Rábára. Kedden indultak Pestre, pénteken érkeztek vissza. Néhány zsák papírpénzt hoztak a bankból. Az autó lisztrel és zsírral volt tele. Piusz egész úton a sofőr mellett ült, zsebében csőre töltött Frommer-pisztoly lapult, a térde között két-csővű vadászpuskát szorongatott, és az utat figyelte, míg csak bele nem káprázott a szeme. Útközben hazafelé bedöglött a Rába. A sofőr nekiesett a motornak: legalább fél nap, nincs alkatrészt, mondta, várni kell, míg erre téved egy másik Rába. Piuszék lementek a folyóhoz, fogtak néhány törpeharcsát, megsütötték nyárson, majd rábukantak egy krumplitalálásra, és pompás lakomát csaptak. A pénzügyieknek nem volt étvágyuk, állandóan azt hajtogatták: ebből a késésből nagy cirkusz lesz otthon. Végül egy egész napot késtek, a munka leállt közben. A tömeg az aknáknál gyülekezett, dühösen morogtak. A gyűlésen Piusznak is fel kellett állnia a hordóra, és azt mondta: igen, a pénzügyiek nem hibásak, mert az autó elromlott útközben, fél napig álltunk Adonynál, ezért nem jöhettünk időben az ennivalóval. A színigazat mondta, mégse mert felnézni, mintha hazudott volna.

Előszedett egy könyvet, de nem olvasott, csak szétnyitotta maga előtt az asztalon. Megpróbálta átgondolni az életét, de minél tovább töprengett, annál messzebb jutott vissza az időben, és nem telt bele negyedóra, már a nagyapjánál tartott, aki molnáregény volt mielőtt a bányához jött. Tűz pusztította el a malmot, ahol dolgozott, de mindvégig megmaradt benne valami a liszt súlyos fehérségéből. Fáradhatatlan részletességgel tudta előadni a bányatelep történetét, mindent tudott a németekről, csehekről, olaszokról, morvákról, akik a múlt század végén, mint az aranyásók jöttek ide a bányagazgatóság felhívására. A bánya lakást biztosított nekik, nyomorúságos egyszoba-konyhát, amilyenben Piuszék most is laktak, és vaságyat, vizespadot, kecskelábú asztalt, és egy kasztlit, azután egy szép napon az anyanyelvüket kezdték lassan elfelejteni, de magyarul soha nem tudtak megtanulni rendesen.

Piusz anyja kétszer is kinézett a konyhába: nem alszol még, fiam? – kérdezte, majd lepihent ő is, a lányai mellé. Mi lenne velük, ha valóban elmennék egy iskolára?

– kérdezte magától Piusz. De miért maradjak itt? A profiedző második Zsengellért akart belőlem csinálni, de én nem mentem, és lám, nem sikerült a futball, ahogy elterveztem. Hónapok óta már edzésre se járok, de hiába is mennék, ennek már vége. Most másodsor fordul elő velem, hogy határoznom kell az életemről, nem lehetek magammal könnyelmű. Mi lesz itt velem? Ha lesz gusztusom hozzá, elvehetem a rokonlányt feleségül, szül három-négy gyereket, és tíz év múlva éppen úgy fogok élni, mint az apám élt. Ha megöregszem, legfeljebb az jut osztályrészemül, mint egy csapatvezetőnek; ha eszünk, felülhetek magam a szerszámos ládára. Nincs egy rendes ruhám, amit magamra húzzak, trikókban meg szveterekben járok. A moziban én is kezdek már bámulni, mint a falusiak. Mi lesz velem, ha kigondolok majd valamit, és nem tudok vele mit kezdeni? Cselekednem kell végre. Azt tehetek, amit szeretnék, nem biztos lesz-e még egyszer ilyen lehetőségem. Az emberek gyűlölik a háborút, és gyűlölik a gazdagokat. Az éhezést is gyűlölik. Dolgozni akarnak, és egyenlőségben élni. Nem lehet baj, mert én is ezt akarom.

A szobából puhán szivárgott elő a lányok finom szuszogása. Piusz a kredencben megkereste a tintát, valamit feldöntött az öklével. Kockás papírt készített elő. Sokáig mártogatta a tollat az üvegbe, majd nagy lendülettel elkezdett írni.

Huszonhárom éves vagyok, kezdte. Apám bányász volt, de a háború alatt egy szerencsétlenség folytán elveszítette az egyik lábát, és megtették fürdőmesternek. Negyvenöt januárban meghalt. A fürdőben ravatalozták föl, így kérte. Az anyám apja erdész volt, a csendőrök agyonszúrták. Az anyám éveken át a városi kokszműveknél dolgozott, mint napszámos, míg beteg nem lett. Három húgom van, én tartom el a családot. Négy polgárit végeztem. Az apám taníttatni akart, de kellett a keresetem, mert a borítékjára sokszor csak nullát írtak, a fizetést elvitte az élelemtár. Pár hónapig egy gazdaságnál dolgoztam a tejeskocsin, később felvettek a bányához. A munkásfelvételt az irodában bonyolították le, megnézték a fogaimat, az izomzatomat is megtapogatták. A végső döntés jogát a bányafőtanácsos fenntartotta magának, de szerencsém volt. Abban az időben kerültem a bányához, amikor a csilléket még nem sineken, hanem görgőkön tolták. Először a napszinten dolgoztam. Az üres csilléket készítettem az akna elé, azután udvaros lettem, később csilletakarító, azután küldönc, ráverő a palahányón, végül bremzes, ebből is látszik, hogy sok mindent meg kellett próbálnom. Két év után lent kaptam munkát a föld alatt. Ez új korszakot jelentett az életemben. Vizet hordtam, a gépeket cipeltem, és a vájár szerszámaait. A vájár néha odaadta a fejszéjét, hogy faragjak egy éket, ez nagy pillanat volt. A bányában hallottam először, hogy van egy ország a világon, ahol a munkások vannak hatalmon. Később megtettek készlethúzóknak, készlettolónak. Először a fejtésben, később a gurítón; majd az osztóvágaton. Térdencsúszva talicskáztam a szenet. A szállítófolyosón annyi hely volt, hogy a mozdony elférjen, de a kavics volt a legrosszabb a térdünk alatt. Nagy fegyelemben dolgoztunk. A leventeversenyeken felfigyeltek rám, és leigazoltak a bányagazgatóság sportköréhez. Rövidesen bekerültem a nagycsapatba. A sport beleszoktatott a küzdelembe, és megtanultam közösségben élni. Később felfigyelt rám egy proficsapat edzője is. Másnap egy cédulát találtam a márkámon, hogy menjek be az irodába kihallgatásra. Kértem a felügyelőtől, hogy helyezzenek száraz munkahelyre, mert tönkremegy a lábam. Azt felelte, ha nem tetszik a munkahelyem, szedjem össze a holmimat, de neki bányász kell, nem futballista, és ha sokat ugrálok, az apámnak is felmondanak. 1942. novemberében kivittek a frontra, ott megsebesültem. A leszerelem után visszamentem a bányába. Az angol és a moszkvai rádiót hallgattuk, ezt megtudták a volksbundisták. Mivel a bánya ügyeibe is nagy beleszólásuk volt, okosabbnak láttam, ha eltűnök egy időre a közelükből. A barátommal elhelyezkedtem a téglagyárban, onnan a mészégetőhöz kerültünk. Ez pokoli munka volt. Ha megizzadtunk, a mészpor szobályosan felforrt a testünkön. A felszabadulás után visszavettek a bányához; azóta is ott dolgozom. Vájár vagyok. Egy biztos: lehet, hogy nem szerepelek majd valami fényesen az életben, de akármilyen lesz velem, az nem fordulhat elő, hogy nem teszek meg mindent, amit megtehetek.

Piusz elfáradt, letette a tollat. Nem akarta előnyösebb helyzetben feltüntetni magát, de azt se szeretne volna, ha valamit elhallgatva félreértést okoz. Még egyszer el-

olvasta, amit írt, így másodszorra azonban nem nagyon tetszett neki. Nem látszik belőle, hogy miért írtam, töprengett, majd átvillant az agyán, oda kellene kanyarítani, hogy: szeretnék iskolára menni, de megértette, hogy ezt mégsem teheti meg. Lefeküdt a priccsre, meg sem csinálta rendesen a helyét, csak úgy a pokróc tetejére. Sokáig nem tudott elaludni.

Reggel korán ébredt. Az anyja is, a húgai is aludtak még. Szép nap ígérkezett megint. A levegő tiszta volt, a fűvek és a fák reggeli zöldje s tiszta, fanyar illata töltötte be a tájat. Kiment az ösvényhez, de most nem mászott le a szakadékokon, megállt a körisbokrokra, és az ijedten felröppenő fürgé madarakat nézegette. Flóra, Flóra, mi lesz velünk, gondolta, és megpróbálta elképzelni, hogy mi lesz velük, de képtelen volt megtalálni a dolgok folytatását, a fejszés ember minduntalan felbukkant, és odaállt, lehetetlenné téve minden közeledést. Egy órát tűnődött így, talán még többet is, azután elindult Krügerhez.

A pártház földszintes volt. Magányosan állt egy salakos térség közepén. Távol volt a bányagazgatóság komor külsejű irodáitól, csak a hegyek zöldjével, s az ég kékjével tartva kapcsolatot. Negyvenöt áprilisában falait karmin színűre festették, homlokán kint lengett állandóan a vörös zászló. Mire Piusz odaért, az R-gárdisták acélkék ingben, piros nyakkendőben megszállva tartották már a környéket, az épület hosszú üvegfolysóját is. Többen az öreg, fekete Mercedeszt állták körül, amivel a pesti vendég már hét óra előtt megérkezett. Piusz nagy nehezen bejutott a folyosóra. Szerencséjére az R-gárdisták nagy részét ismerte a bányából vagy a telepről. Üzent Krügernek, aki bevezette egy barátságatlan nagy előszobába.

– Elhoztad? – kérdezte.

– Itt van.

– Ül le. Majd ha lehet, kijövök hozzád – mondta Krüger, és bevitte magával az életrajzot.

Az előszobában rendetlenség uralkodott, mintha sokáig gyűléseztek volna itt az este. A vékonylábú, kifényesedett irodaszékek összevissza álltak, és a sarokban egy szekrény, politikai könyvekkel. A kamraszerű ablakon hűvös fény áradt be az északi oldalról. A szobából párnázott ajtó nyílt a tanácssterembe. Piusz közelebb húzódott az ajtóhoz. Először Krüger hangját hallotta, majd egy szónoklatokhoz szokott, lendületes, de kissé kopott hang azt mondta: miért tűritek ezt, elvtársak, micsoda dolog, hogy egy bányavidéken papi személy legyen a tankerületi főigazgató? Piusz visszahúzódott. Nem rólam van szó, gondolta megkönnyebbülten. Kinyitotta a szekrényt, a könyvek egy része régi munkasegyleti volt, s ahogy beléjük lapozott, állott, dohos szag csapta meg az orrát. De a szoba, mely az első percekben barátságatlannak tűnt, most hogy alaposabban szemügyre vette, kezdte elveszíteni zárkózottságát, és Piusz a tárgyak idejétmúltságában kezdett felfedezni valami rokonszenves puritánságot, amit leginkább Krüger viselkedéséhez tudott hasonlítani.

Tíz óra elmúlt, mire vége lett a megbeszélésnek. A pesti ember lépett ki elsőnek: hosszú bőrkabátban, szigorú arckifejezéssel, mintha mindent egy lapra tett volna fel. Harminc évével a feje tetején kopaszodott, mint Krüger. Ügyet sem vetett Piuszra. Legvégül, mindenki mögött Krüger integetett, hogy egy perc még. Visszajött, és átmentek Krüger irodájába. Piusz rögtön meg akarta kérdezni, hogy mi lett az életrajzával, de rövid töprengés után úgy látta jónak, ha megvárja, míg Krüger szól valamit erről, ő azonban letelepedett az asztalhoz, és a régimódi racsnis készüléken beszólt a telefonközpontosnak, hogy kapcsolják a bánya összes pártszervezetét a vonalára, majd Piuszhoz fordult, azzal a furcsa kis csillogással a szemében, amihez hasonló Piusz más szemében nem látott még.

– Te, Piusz! Mi az, hogy tankerületi főigazgató? Miféle szerzet ez? – kérdezte Krüger.

– Iskoláknál fordul elő.

– Szerinted nagy kutya lehet?

– Elég nagy.

– Hát, ezt a nagy kutyát most elintézzük! – mondta Krüger, és élvezettel a levegőbe suhintott. – Mégis csak szégyen, hogy egy ilyen komoly bányavidéken, mint

a miénk, egy pap legyen a tankerületi főigazgató! Ez eddig valahogy eszünkbe se jutott. Állandóan a bányával, meg az évessel voltunk elfoglalva. De most odamegyünk, és elintézzük azt a nagy kutyát!

Kinyitotta az ablakot. Az R-gárdisták nagy része elszéledt már, néhányan a párt-ház előtti salakos térségen beszélgettek.

– Sőt, ha minden sikerül, egy füst alatt a menedékházat is elintézzük – mondta Krüger, és röviden felnevetett.

– A menedékházat? – kérdezte Piusz meglepődve. – Mi dolgunk ott?

– Megrohamozzuk egy kicsit. Elfoglaljuk egy órára, és felhúzzuk a gramofonjukat.

Piuszt láthatóan nem ragadta el az ötlet.

– Tudják bent, hogy mire készülsz? – kérdezte óvatosan.

Krüger rejtélyesen elvigyorodott.

– Miért kell hogy előre tudják? Jó lesz utólag is. Megbeszéltem a rendőrkapitánnyal, hogy vonja ki az embereit arról a szakasról, másfél óra az egész. A kapitány a mi emberünk. Jössz velünk te is.

– Én?

– Azt gondoltad, hogy átadom az életrajzodat, és utána magadra hagyjak? – nevetett Krüger. Egy kevés dohányt kapart össze az asztalfiókból, azután csönd lett, mintha késő lett volna, öreg, súlyos éjszaka, és az emberek régóta aludtak volna már.

– Ebből még baj lehet – mondta Piusz.

Krüger odament hozzá, az arcuk között nem volt nagyobb távolság húsz centinél.

– Félsz?

– Mitől félnék?

– Engem is elfogott a félsz egy kicsit – mondta Krüger –, de akkor arra gondoltam, hogy mi nekem ezzel a célom. Az én saját akcióm talán? El akarok én hozni onnan valamit? Semmit se. El akarok intézni ott valakit személy szerint? Miért intéznék el, amikor egyiket sem ismerem? Ezért nincs félni valóm: Kiket akarok én megleckéztetni? Munkásokat talán? Meg is ölném magamat, ha így volna. Régen azt mondták, pajtás: egy életem, egy halálom. Nálam sincs másképpen. És, ha én rá akarok ijeszteni ezekre a disznókra ott fönt, hogy elmenjen a kedvük attól, hogy odaüljenek a bányászok orra elé abba a szép fehér villába gramofoznozni, akkor én azt a mozgalomért teszem. Miért féljek, hogy baj lesz belőle

Csengett a telefon. A központos jelezte, hogy a pártszervezetek bent vannak a vonalban.

Piusz megértette, hogy Krüger halálos komolysággal készül az akcióra. Még a fájdalom is ott húzódott az arcán érintetlenül, amit tegnap a két nyugdíjas bányász halála miatt érzett, és nem volt nehéz kitalálni, hogy Krüger fantáziáját nem a tankerületi főigazgató izgatja igazán. És míg Krüger a tőle megszokott nagy lendülettel intézkedett, Piuszt is kezdte elkapni valami furcsa izgalom, ezt érezte gyerekkorában, szótlanul élesítve játékfegyvereit az erdők lombjai alatt, amikor a lelkük mélyéig átéreztek, hogy most az igazságért fognak sikraszállni. Ezt a furcsa, az erdők és vizek közelségét idéző izgalmat érezte mindig, ha kezdte megfejteni magában a dolgok értékét, és megérezte: közeledik a döntés ideje.

A rendőrkapitány mindenbe beleegyezett, és közben nagyokat röhögött a telefonba. Megígérte, hogy rendőreit kivonja az egész útvonalról, de kikötötte: másfél óra alatt végezni kell, több időt nem adhat.

Délben több mint hatvanan gyülekeztek a párt ház előtt. A legtöbbször rövidre szabott gumislag volt, nem hosszabb fél méternél. Egész délelőtt ezt vagdosták a karbantartó műhelyben, hogy fegyverük is legyen. Jókedvűen, de kellő óvatossággal próbálgatták egymás hátán, és nagyokat nevettek hozzá. Krüger kifürkészhetetlen mosollyal mászkált közöttük, nem látszott izgatottnak. Miután mindenki megérkezett, rövid beszédet tartott. Inkább csak eligazítás volt ez, azután pisztolyával kettőt a levegőbe lőtt. Az ingük alá dugták a gumibotokat, és elindultak. Különös izgalom lebegett utánuk. A menet elején Krüger haladt öreg bányászok társaságában, közöttük ment Piusz is. Magabiztosak voltak és küzdelemre készek, de útközben összevissza kiabál-

tak egymásnak, mint a kirándulók. A városig négy kilométer volt az út. A levegő megszorult a völgy mélyén, árnyék se volt az úton. A hármás hídnál megálltak néhányan mosakodni. Megizzadtak, mint a lovak, és vizesen, nagy kiáltozással futottak a többiek után. Amikor elhagyták a hármás hidat, énekelni kezdtek. Az egyik hozott magával gombos harmonikát, s húzta rendületlenül a Warsawiankát, és a Fel vörösök, proletárokat, egész a városig. Végigmentek a szűk kanyarulatokba vesző külvárosi utcákon. Egyhangú volt minden, főként az egymás mellett szorongó földszintes, kopott házak. Egy fatemplom mellett haladtak el. Krüger odalépett Piuszhoz.

– Szerinted hol fészkelhet ez a tankerületi főigazgató? – kérdezte.

– Ki tudja? Biztos külön hivatala van. Legjobb volna megkérdezni valakitől.

– A fenét! Csak nem állunk le kérdezősködni – morogta Krüger. Mélyen elgondolkozva ment Piusz mellett, egy kis zavar látszott rajta. Később azt kérdezte: – Lehetetlen, hogy egy iskolában akadunk rá?

– Legfeljebb egy gimnáziumban.

Krüger arca felderült.

– Jó. Akkor odamegyünk – mondta.

Fegyelmezetten vonultak be a város főterére. Megálltak a felső részen a lépcsők-nél, a múzeum nyugodt, oszlopos árnyékában. Meleg volt nagyon, alig jártak az utcákon. A tér egyik oldalán, egykor előkelő kávéház állt. Kifakult, csikos napernyői alatt néhány jobb napokat látott idős hölgy hűsölt, de megpillantva Krügeréket, hamarosan behúzódtak az épületbe. A meredek, hegyvidéki tér amúgyis régies hangulatát még csak fokozta a meleg nyári csend, a természetellenesnek tűnő mozdulatlanság, mintha körbenálló, díszletszerű házai megszeppentek volna. Középen a tér egyetlen szobra, a Szentháromság-szobor is árván, komikus magányban állt. A bankigazgatóság tetején színesen csillogtak a porceláncserepek. A bank mellett állt a papírend gimnáziuma, kaszárnyaszerű, meszelt épület.

– Mit szólsz hozzá? – kérdezte Krüger és a gimnáziumra mutatott.

– Megpróbálhatjuk – bólintott Piusz.

Benyomták a kaput. Az udvaron egy kertész formájú ember locsolgatott.

– A főigazgató apát úr irodája két utcával fentebb van, a papi otthon mellett – hebegte a betóduló bányászok láttán, és ijedten folyatta a vizet a lába elé. – Nem téveszthetik el a házat az urak. A főkapu mellett Szent Teréz szobra van a falban.

A Teréz-szobor alapján megtalálták a nehéz, barokk épületet, ahol a főigazgató irodái voltak. Mind a három kaput megszállták. Krüger a főbejáratnál becsöngetett. A járda szélét rúgdosta, míg várt, majd benézett a kulcslyukon, majd megint csöngetett, akkor valaki türelmetlenül megszólalt hátul: miért nem megyünk be? Krüger lenyomta a kovácsoltvas kilincset, és egy hosszú ódivatú folyosón találta magát, amelynek a végén abban a pillanatban rebbent szét a diakónuszok ijedt csoportja, és eltűntek a folyosó kereszteződésében. Krügerék benyomultak a zárt köfolyosóra. Ebből egy kis tülekedés keletkezett, mert mindenki az első sorba akart furakodni. A kegy-szerek misztikus, hideg varázsa fogadta őket. Furcsa volt, nagyon furcsa az egész, és bár tömjént itt csak Vízkereszt idején füstöltek, orrukban mégis csálhatatlanul érezték a jellegzetesen erős fűszerszagot.

Feltűnt a folyosó mélyéről egy vékony, szemüveges pap, mind a két kezében nehéz aktatáskát cipelt. Megállt Krügerékkal szemben. Láthatóan reszketett félelmében, nyoma se volt rajta az emberi méltóságnak, csak állt sápadtan, szinte halálra-váltan.

– Mondjon le! Mondjon le! – ordítottak a bányászok.

Közben valaki előretört, és ráhúzott egyet a pap vállára. Egy másik fejbe akarta még vágni, de Krüger lefogta a kezét, és nagy erejével másokat is visszatartott.

– Mondjon le! Mondjon le! – zúgott félelmetesen a folyosó.

– Hallotta? – kérdezte Krüger kiáltva.

– Azonnal lemondok én, kérem – nyögte a pap, táskáit leejtve maga mellé a köre. – De én csak egy matematika tanár vagyok.

Csend lett és nagy meghökkenés.

– A főigazgató úr elment még reggel Veszprémbe – mondta a pap.

– Tehát megszökött a nyomorult – kiáltotta hátul valaki dühösen.

Krügerék egyre zavartabban topogtak, beljebb nem mertek menni a folyosón, és kezdtek sajnálni a matematikust. Az egyikük: idősebb, borotvátalan fickó, aki a pap közelében állt, mivel nem tudott neki semmi vigasztalót kitalálni, mert mégis csak pap volt, röstelkedve megveregette a vállát. Bosszúsan, tanácstalanul néztek egymásra, és néhányan azt is tudni szerették volna, hogy mi van a táskában.

– A menedékházhoz megyünk – mondta Krüger végül.

Rendőrrel egész úton nem találkoztak. Piusz Krüger mellett ment, a harminchárom fokok hőség teljesen lefoglalta; még meg is szenvedünk ezekért a disznókért, gondolta haragosan Krüger modorában, majd levette átizzadt ingét, és pokolian vágyódott egy pohár hús ital után. A szerpentin utolsó kanyarja előtt megálltak, bevárták a lemaradókat. A fák között, százötven méterre bent állt a menedékház: pompás erkélyeivel, az emelet fehérmárvány oszlopaival, asszonyos fehérségével és az ebédutáni csönddel, mely előkelőn, valósággal csábítón vette körül.

– Mintha a Téli Palotát látnám – mondta izgatottan egy öreg.

Krüger leintette.

– Ne túlozzuk el.

– De a vezetékeket elvághatnánk, hogy ne telefonálhassanak.

– Azt megtehetjük.

Átmásztak a kerítésen, és rövid időre megbújtak a park gondosan ollózott buxusai mögött.

– A folyosókat megszálljuk! – intézkedett Krüger. – A szobáját senki se hagyhatja el! Vigyázatok, hogy senki meg ne lóghasson!

Hárman a telefonközpontot foglalták el, ugyancsak hárman a konyhát. A többiek a földszinti és az emeleti folyosót. Kinyitogatták a szobákat, amelyik zárva volt, azt benyomták. Néhány percre volt szükségük az épület teljes megszállásához. Krüger két bányász és Piusz társaságában a szobákat járta végig. Mindenkit igazoltattak, és részletesen kikérdeztek. Az arcukon látszott, hogy eltökéltek, és a jólét láttán egyre jobban feldühödnek. Idegesítették őket a vastag szőnyegek, amelyeken menni se tudtak rendesen, a finom metszetek a falon, a ritkuló ételszagok, amelyekről az éhes ember csálhatatlanul megérzi, hogy ebédutáni szagok, és épp ezért elkeserítőek. Idegesítették őket az álmukból, pihenésükből felriasztott feketézők, akik gyámoltalanul ácsorogtak Krügerék előtt. A legtöbbjük pesti volt. Néhányan megpróbálták hazudozni, de Krügerék eszén nem járhattak túl. Egy puffos, kikozmetikázott hölgy háztartásbelinek mondta magát. A keresztkérdések súlya alatt azonban kénytelen volt bevallani, hogy iparművész, tizedik napja van a menedékházban, és tizenkilenc gramm aranyat fizetett le. Egy ceglédi szappanfőző ki akart ugrani az ablakon, de idejében visszahúzták. Dühösen villogtatta a szemét, és egyetlen kérdésre se válaszolt. Átkutatták a zsebeit, és egy elismervényt találtak nála negyven gramm aranyról.

Fiatal csillás jött le az emeletről. Azt mondta vigyorogva: valami érdekeset találtak. Krügerék félbeszakították az igazoltatást, és felmentek. Az egyik szobában egy fiatalember és egy fiatal nő feküdt az ágyon meztelenül, egymásba kapaszkodva. Szépek voltak, mint egy reneszánsz festmény, különösen a nő, és riadtak, mint az állatok.

Krüger dühösen körülnézett.

– Miért nem engedték felöltözni őket? – kérdezte.

Csönd volt.

– Mit képzeltek, haramiák vagyunk mi? Dobjatok rájuk legalább egy lepedőt! – kiáltozott Krüger dühösen, és neki akart ugrani a csillásnak. A többiek tartották vissza. Szemében a düh mellett ott csillogott a fájdalom mélysége is, majd anélkül, hogy még egyszer az ágyra nézett volna, visszament a földszintre. Ha egy ilyen szép nő jutna egyszer nekem, gondolta 'elszomorodva. Nem tudott mit tenni: egyre csak az foglalkoztatta, amit fent látott az emeleten, és volt ebben valami súlyos, legfőképpen az, hogy kizökkentette a lendületéből, elvette a magabiztosságát. A földszint utolsó szobájában pedig úgy tűnt, hogy teljesen elveszíti a lendületét.

A földszint utolsó szobájában egy pesti moztulajdonos lakott. Széles, ingerült mozdulatokkal fogadta Krügeréket.

– Kikérem magamnak ezt a viselkedést! – hadonászott. – Engem elhurcoltak a náci! Mit képzelnek maguk, én Bergen-Belsenből jöttem haza!

Krüger meghökkenve nézte az alacsony, rövidlátó embert, aki dohány színű házikabátjában ügyetlenül futkosott ide-oda a szobájában. Krüger töprengő arckifejezéssel pillantott Piuszra és a bányászokra, akik mögötte álltak a folyosón. Volt ebben a pillantásban egy kis segélykérés is. Állt csak, sokáig nem tudott mit mondani.

– Akkor minek van itt? – kérdezte végül.

– Pihenni jöttem.

Krüger elkérte a mozis papírjait, és azt gondolta közben: semmi más nem hiányozna, mint megtudja, hogy ráadásul német vagyok. Fürkészve nézett a mozisra, aki rendkívül komoly, csaknem szigorú arcot öltött. Krüger megpróbált barátságos lenni: lehet, hogy tönkretették a szerencsétlent, én meg zaklatom itt, pedig inkább meg kellene szorítanom a kezét, de mi a fenének jött ide, ez nem tetszik nekem – tűnődött, és zordul ott élt benne a gyanú, hogy van egynéhány kérdés, amire a mozis nem tudna rendes, elfogadható választ adni. Féltehetnének neki egy ravasz kérdést, de hátha megbántom, tépelődött tovább, majd a véletlen a segítségére jött. Az iratok között megtalálta a menedékház elismervényét ötven gramm aranyról.

– Szóval magának mozijai vannak? – kérdezte Krüger, és visszaadta a papírokat.

– Egy mozim van.

– És mennyi volt?

A mozis felcsattant és azt kérdezte:

– Ki hatalmazta fel magát erre, amit itt művel?

Krüger arcát lassan eltöltötte a szomorúság.

– Mikor jött haza Bergen-Belsenből? – kérdezte.

A mozis nem válaszolt rögtön. Az iratait eldugta a párnája alá.

– Negyvenöt júniusban.

– Ennek épp egy éve – mondta Krüger.

A mozis elkezdett hadonászni.

– Miért, talán maradtam volna ott végleg? Magának ez felelt volna meg jobban? Könnyű volt itthon megbújni az óvóhelyen, de aki a haláltáborból jött haza, az egy életen át nem fogja elfelejteni! Milliók haltak meg a krematóriumokban! Milliók, hallotta? Maga meg idejön legázolni bennünket a demokrácia nevében! ...

Krüger hallgatott. Nyomasztották a mozis szavai. Emlékeiből felbukkant a múlt, amikor egyik napról a másikra elveszíthették az életüket, és ez a szó, hogy halál: nem jelentett már különösebb izgalmat, csupán fáradt, hideg szomorúságokat. Felviláglantak a náci haláltáborokról készült titkos fényképek, amiket a megyei pártbizottságon mutattak meg neki, angol és amerikai tisztek fotózták a felszabadítás első perceiben. Krüger ott állt az ajtóban, furcsa mozdulattal, és egyre bizonytalanabban hallgatta a rövidlátó, kövérkés ember háborgását, aki közben levetette a szemüvegét, meg visszarakta, mint akinek izgatott lelkét halálra akarják zúzni az emlékek. Csupán az tűnt fel Krügernek, hogy arcáról hiányoznak a meghatottság fényei, de a szenvedély ideges lüktetése is hiányzott, helyette szigorúság töltötte el. Krügernek eszébe jutott a két nyugdíjas bányász, de Piusz akkor megfogta a karját, mintha megérezte volna, hogy mire gondol, és azt mondta: hagyjuk békében, menjünk! De sokáig ottmaradt még Krüger fejében a kövérkés, izzadt ember, ahogy szigorúan hadonászott.

A konyhában megálltak Piuszsal, csak annyi időre, hogy az ebédről megmaradt sültkészezből egyet-egyét ők is elszopogathattak, majd folytatták a menedékház átkutatását. A rendőrkapitány ígérete szerint még fél órájuk volt.

Az alagsorban egy mosónőre bukkantak. Amikor rányitottak, gyorsan félreállt a teknőtől, mintha tettenérték volna valamin, kezét hosszú, sötét anyagból varrt ruhájába törölgette. Nagy erős orra kinyúlt a kendő árnyéka alól. Idősebb volt, száraz, napszámos fajta, arcán egy kis fáradt agodalommal, abból az életkorból, amikor már azt se nagyon lehet megállapítani egy nőről, hogy szép volt-e fiatal korában. Krüger körülnézett a rosszul világított pincében, mely nem látszott különbnek és tisztábbnak egy múlt századi mosókonyhánál, amelyenkről Zola vagy Dickens írt a regényeiben.

Hátul dohos, bizonytalan homály borította a vizesdézsákat. A pinceablak párkányán egy üres pléhtányér ásítózott a mosónő ebédelt belőle. Krüger belenézett.

Magának is adtak a halból? – kérdezte.

– Igen. Kaptam egyet.

Krüger belerugdosott a szennyes ruhákba.

– Ezt mind magának kell kimosni? – kérdezte.

– Nekem hát – bólogatott a mosónő, és rövid, nyugtalan pillantásokkal méregette Krüger.

Krüger a fejét csóválva mászkált a mosókonyhában. Kinyitotta az üstház ajtaját, megnézte, hogy mivel tüzelnek, majd hirtelen a mennyezetre nézett.

– Hányas ez a villanykörte? – kérdezte.

– Nem tudom, de elég rossz a szememnek.

– És maga ebben a szar fényben dolgozik?

– Ugyan hol dolgoznék másutt? – kérdezte az asszony.

Krüger elkezdett káromkodni, belerugdosott megint a szennyes ruhákba. Végül megállt Piusz előtt, és azt mondta:

– Látod, ezek a disznók fönt, huszonnégy ágú csillár alatt zabálnak az ebédlőjükben. Itt meg ez a szegény asszony megvakulhat! De most itt az alkalom, Piusz, igazságot szolgáltatunk! Hozzátok ide az ebédlőből azt a huszonnégy ágú csillárt! Szereljétek föl az elvtársnőnek!

A mosónő szemében zavart hála fénylett, valahol a tekintet mélyén azonban látszott, hogy nem teljes az öröme, mintha olyasmit akart volna mondani, hogy jó, jó, de úgyse fog ez a csillár ittmaradni, és a végén még velem vitetik vissza: de Krüger lehetetlen volt megállítani. Aki ránézett e percben az eltökéltség súlya alatt sugárzó, izzadt képére, nem is vállalkozott volna, hogy ellentmondjon neki.

Krüger ezután összegyűjtötte a menedékház vendégeit az ebédlőbe. Néhányan megpróbálták tiltakozni, esetleg ordítózni, ezekre rácsaptak a gumibottal, mire elhallgattak. A bányászok, akik között sok volt az R-gárdista, elállták a kijáratokat. Krüger leült egy asztalhoz, maga mellé intette Piuszt. Harmadiknak odatelepedett egy mozgékony, görbelábú bányász, aki egész idő alatt a mellékhelyiségek és a raktárszobák táján bolyongott, egy pár jó falatot szeretett volna bekapni itt a gazdagok között, de nem volt szerencséje. Mérgesen pislogott, és hogy mindenki előtt világosabbá tegye a helyzet súlyát, a gumibotot kitette maga elé az asztalra. Krüger előkerítettette a gramofont, de a gondnoki iroda szekrényében nem találtak kedvére való lemezt. Csupa amerikai dzsessz-szám volt, így a gramofon csak szimbólumként szerepelt, mint egy nagy kemencés macska kuporodott az ebédlő ablakában.

Krüger felmutatott a mennyezetre.

– A csillárt levittük a mosónőnek, hogy legalább rendesen lássa kimosni a maguk mocskos vackait – mondta. – Nem ajánlom, hogy visszahozzák onnan, mert holnap, vagy holnapután kijövök ide, és nem szeretnék a bőrőben lenni annak, aki hozzányúlt a csillárhoz. Másodszor pedig a borjúhúst, amit vacsorára felzabáltak volna, elvisszük magunkkal.

Híg, bizonytalan csend fogadta Krüger szavait. A vendégek sápadtan, kicsit összevissza álltak az asztalok között, mint egy felrobbant gép roncsai. Támaszkodni se mertek, de még egymásra pillantani sem. A legtöbbjük meg volt győződve, hogy Krügerék egy kiadós veréssel fogják befejezni a látogatást. Krüger intett a görbelábúnak, hogy tegye el az asztalról a gumibotját, és míg tekintetét hideg fénnnyel a kereskedők és feketézők ijedt ábrázatán pihentette, azt gondolta magában: lehet, hogy nagy cirkusz lesz ebből, és leszídnak alaposan, de ezeknek a bőrük alatt is pénz van, és én sajnos nem tudok ellenállni. Ahogy végignézek rajtuk, egyiken se látszik, hogy túlhajszolták volna magukat a munkában. Spekulánsok, burzsujok ezek egytől egyig. Naponta másfél gramm aranyért gramofonoznak itt, a bányászok meg kenyéren, üres krumplin dolgoznak. Ó, hát ezt nem úszhatták meg szárazon.

Tíz percig beszélt. Gonosz volt, mint egy kényúr, nagy biztonsággal fenyegetőzött, s villogtatta a szemét, majd végezetül elkezdte énekelni: Fel, fel ti rabjai a földnek... A többiek utána énekeltek. A menedékház sápadt lakói közül néhá-

nyan készségesen be akartak kapcsolódni, de a bányászok szigorúan rácsaptak a hátukra, és azt mondták: kuss, ehhez nektek semmi közötök!

Piusz átmászott a kerítésen, és az út fehér szegélykorlátjára telepedett. Tisztán hallotta a parkból Krüger figyelmeztetését: kerüljétek a csoportosulást, legfeljebb hármasával menjetek haza, és a gumibotot ne dobjátok el! Piusz sejtette, hogy alig teszik ki lábukat a menedékházból, az első lesz, hogy minden ki fog derülni, de egy cseppet se félt a következményektől. Azt gondolta: egész idő alatt egyszer se jutott eszembe, hogy sajnálnom kellene ezeket az alakokat, végül is nem követtünk el olyasmit, ami miatt szégyenkeznünk kellene. Lenézett a tizenhétúrkos szerpentinre, mely kígyó módjára csavarodott a lába előtt, helyenként vakmerően kitámaszkodva egészen a sziklák széléig, az alsó szakaszokon kis porfelhőket tartva maga fölött. S még lejjebb a várost láthatta: a sárga, porladó várfalak tövében a székesegyházat négy tornyával. Az ilyen tiszta, üvegszerű időben, mint ez is volt, jól ki lehetett venni a parkányon ácsorgó négyméteres homokkő apostolszobrokat, a hivatali épületek törekeny kupoláit s tornyait, és az utcákat, amelyek erőszakosan, kíméletlen mohósággal mélyedtek be a házak közé. Szemben búcsújáró hegy magasodott, fehér szikláit keményen dolgozta a fény és a meleg. Legmagasabb szikláján márványkereszt lebegett befejezetlenül. Balra a napóleoni katonák világítótoronyyszerű emlékműve állt, de mintha ügyetlenül megcsúszott volna a fák között, csak fémcsúcsa látszott. Megcsillant rajt a napfény.

Egyszerű komolysággal törtek fel Piuszban a gondolatok. Krüger ott állt már mögötte, a karját is megérintette, de ő nem válaszolt. A várost nézte, és így töprengett: ó, hát tudnom kell végre, hogy mit akarok, hisz elmúltam huszonhárom éves. Egy percig se szabad arra gondolnom, hogy várhattam volna az életrajz megírásával. A boldogságot akarom. Azt akarom, hogy jó kis munkáim legyenek, amikhez kedvet érzek, és jó kis pénzeket kapjak értük. Egy-két rendes havert akarok, és nőket természetesen, akik mindig szép tiszták, és szívesebben hallgatnak magukban, minthogy leálljanak velem pörlekedni. Jó hideg söröket akarok, ha szomjas vagyok, és egy kis pálinkát, ha fázom. Azt akarom, ha valamit nem értek meg, vagy nem tudom magamat rendesen kifejezni, ne gondolják rólam rögtön, hogy gonoszságon töröm a fejem. Ha bajba kerülök, legyen aki a segítségemre siet, és ha kitalálok valami jót, ne csukják be bizalmatlanul az orrom előtt az ajtót. Ez minden, amit akarok. Volt idő, amikor a pusztá életemért könyörögtem, és hálás lehettem a sorsnak, hogy életben maradtam. Most itt állok e város előtt, amelyhez tartozom, és aggodva töröm a fejemet, mint egy ideérkező idegen, hogy jó lesz-e hozzám, vagy sem? Sohasem akartam fontos ember lenni. Most se gondolok egy percig sem arra, hogy ezzel az életrajzzal bepótoljak valamit, pusztán csak, mert bányásznak születtem. De ha a sors odaállít valahova, én csak az igazságért dolgozhatok. Mindenek fölött az igazságért.

Krüger még egyszer megérintette a karját.

– Mi ketten mehetnénk a kőbánya felé – mondta.

– Menjünk – bólintott Piusz.

A többiek elszéledtek már, elégedett hangjuk felhallatszott a szerpentin hurokjából. Krügerék bementek a fák és bozótok sűrűjébe, majd hamarosan rátaláltak egy vízmosásra, és nyomán elindultak lefelé.

– Gondolod, hogy ez a mozis tényleg volt Bergen-Belsenben? – kérdezte Krüger.

– Nem mindegy? Holnapra kiürül a menedékház.

– Épp ezt akartam.

Piusz felnézett.

– Csak azt szeretnéd még tudni, hogy mit szól majd hozzá a pesti elvtárs. Nem fog dicsérgetni bennünket, ezt előre lefogadom – mondta. Valójában arról beszélt volna szívesebben, hogy nem fog többé résztvenni ilyen akciókban, mert hiányzik belőlük a küzdelem nyíltsága, egyensúly sincs az ilyen akciókban, hisz még a legrosszabb vadász is ad magára annyit, hogy egy kis előnyt biztosít a vadnak, és ráadásul

még felbukkant előtte a fiatal pár, összekapaszkodva, mintha egy mélység felé zuhan-
tak volna. Hogy mondjam el neki, hogy nem a félelem tart vissza, töprengett Piusz,
és gyűrt indiánarcát bámulta a forrás tükrében. Nem tudta rendesen kimagyarázni
magát, érezte, hogy könnyen megbánthatná most Krüger, és nem akarta ezt,

– Azért hallgatsz, mert nem akarsz igazságtalan lenni hozzám? – kérdezte Krü-
ger.

Piusz hallgatott. Be lehetett látni innen a kőbányába, melynek meredek, rozsdá-
színű sziklafalán egy félmeztelen ember dolgozott, derekán biztosító kötéllal, szinte
törékeny magasságban. A robbanástól kilazult kötőmböket pajszerelte le. A zuhanó
mázsás szikladarabok tompán puffogtak a bánya mélyében.

Nagy kerülővel jutottak le a városba. A gabonapiac mögött volt a vasgyár régi
sportpályája, arra vezetett az útjuk. Piusz gyakran játszott ezen a pályán, jól ismerte
az itteni huzatok fortélyait, melyek gyakran megtréfálták a gyakorlatlanabb játékosok-
kat. Piusz egy öregember gyengédségével megérintette a foltozott betonkerítést, és
azt gondolta: sok szép gölt rúgtam itt, de mily rég volt ez, azóta a kerítést is rendbe-
hozták. Krüger megállt a zöld vaskapu előtt, mely tele volt ragasztva régi, felperdült
szélű plakátokkal. Belekapott az egyikbe, és behasította.

– Mutatok neked egy lányt – mondta, s mosoly suhant át az arcán. – Leesik
az állad, ha meglátod.

– Adakozó kedvű vagy. Nemhogy magadra gondolnál.

– Neked nagyobb szűkséged van most egy normális lányra. Aki hozzád való.

Piusz arca elkomorodott.

– Mi bajod van Flórával?

Krüger nem tudott mit mondani, arcán a mosoly valamivel lassúbb és bátortala-
nabb lett, mint az előbb. Ahogy hirtelen átgondolta, nevetséges volt valóban, amit el-
mondhatott volna; mondjam azt, hogy nem tudom, egyszerűen csak valami rosszat
érezek? – kérdezte magától.

Amikor beléptek a pályára, a lány épp akkor húzott ki a túlsó kanyarból, zöld
színű dresszben, sárga haja szép hosszan lebbent utána. Olyan, mint egy sportreklám,
suhant át Piusz agyán a rosszindulatú gondolat: Fusson naponta nyolcszáz métert az
általunk gyártott cipőben, és mindig ilyen marad, de az első egyenesben már rossz-
indulat nélkül is látta, hogy szép nőstény inkább, mint versenyző. Érzelemből futott,
bőkezűen bánt a mozdulataival, mintha kimeríthetetlen tartalékai lettek volna. A szak-
ember szeme azonnal észrevehette, hogy beosztás nélkül fut, mint a kezdők, mozgása
mégis szemre szép látvány volt. Pedig volna ideje szépen futni, nyolcszázas a kicsike,
gondolta Piusz, és a salakot szegélyező vaskorlátra könyökölt. Krüger úgy érezte,
hogy túlesett a nehezén. A kerítésnél volt egy nyomóskút, ivott és az arcára is locsolt
a vízből. Megtörölte a száját, és azt gondolta: nagy marha vagyok, ahelyett, hogy
megnőszülnek végre, nőket ajánlgatok másoknak.

A lány előttük futott el. A szeme sarkából odapillantott.

– Hogy tetszik? – kérdezte Krüger.

– Riszálja magát.

– Ez? – kérdezte Krüger elkomorodva. – Képes vagy azt mondani egy tökéletes
testű nőről, hogy riszálja magát?

Piusz legyintett.

– Halvány fogalmad sincs az atlétikához – mondta. – A teste lehet tökéletes,
de ez a város legjobb salakja, mégse tud rendesen futni rajta.

Krüger azt gondolta akkor: ha most megmondom neki, hogy ismerem a lány ap-
ját, pékműhelye van a közelben, és ha éhesek vagyunk, akár most is beugorhatunk
hozzá, akkor ez azt fogja hinni, hogy felbéreltek. Piusz pedig azt gondolta újra meg
újra, mint egy messzi távolból küldözgetett forró üzenetet: ó, Flóra, ó, Flóra! Más nem
jutott eszébe.

A lány, akit Magdának hívtak, három kört futott még, akkor Krüger odahívta a
korláthoz.

MÉRLEG

Nézem napokon át a pesti,
a józsefvárosi tetőket;
éjszaka meztelen csillagok
a forgó égen kergetőznek –
ablaknál állok; őrszeme
a vonuló barbár időnek.

Milyen faj, milyen vallás, milyen osztály
szemelt ki erre engemet,
hogy várjam, az időtlent sejtve,
halálos sebemet;
S felpatakzó tenger-kövekben
nyugodt és bátor legyek?

Ez a szegény ősök magánya,
akiknek ég volt fedelük,
s a csillag-futó pusztaságban,
a csillag, millió szemük –
s most én, itt, egy ablak-magányban
az éjfél hallgatom velük.

Barátom *volt?* ... Azt *én* reméltem.
Sem szerelmesem, sem szeretőm.
Csak kilobbanó fény hevében,
mint barlangi ősom, vakmerőn
botorkáltam át annyi éjjen,
érezve Mindenhez közöm.

REKVIEM

Ha csont-fákat törnek a szelek
s tudatnélkül porladok,
ólomnehéz éjszakák virító
holdja alatt perzselődnek
őszi füvek. Vonul a füst
sötét fák előtt. Vonul és
eloszlik. Úgy nem tudok
róla, mint Dzsingisz-
kánról, vagy a lány melléről,
mit először simítottam, vagy

a forró házról, hol beszívtam
a nyár lélegzetét s virágoztak
fényben porszemek ... Ó, virágok,
virágok, virágaim, hervadni
induló illatos társak. Adassék
meg nekem a néma por büszkesége,
a tűzben felizzó, menekvő poré,
amely leszáll majd a fenyőfákra,
ahol gyermek voltam; valahol egy
udvarra, ahol bolti csengő
fekszik a homokban, a csengő,
amely tiszta hittel annyit mondta
hajnalomban: jó reggelt, emberek,
teljetek be reggellel s tisztasággal!

ISZLAI ZOLTÁN

TŰNŐDÉS EGY KERTRŐL

Adnék egy kertet apámnak.
Most, hogy öreg lett,
álmában vet, szekerezik, kapálgat,
meglódulnak a régi mozdulatok.

Ujját toll törte negyven évig.
Másra gondolt s forgatta nagy papírokon.
Úszott a toll, úszott a papiros
a hétköznapiokon.

Most ültethetne fát, kő mellé való virágot.
Símulna kezébe a paradicsom.
Nagy volt a szérűskert, ahol járt, dolgozott.
Én voltam ott, feledni nem tudom.

Hol szerezzek neki egy kertet?
Álmában vet, gondoz, betakarít.
Esténként leülne a fa alá hűvösödni,
megkeresné régi csillagait.

A KÖZEL KÖDÉBEN

A közelség köde ez, gomolyog
a tárgyak tája fölött. Hidegen
hullámszerűen benne a mosolyok.
Kartávolságnyi vágyam – idegen.

Emitt, előttem: könyvhalom. De képe
a torzító közeltől hegyvidék,
mit tarkít lépcsős sziklák szürkésége,
s egy borítón, fölül, az égi kék.

Nem könnyű hegynek fel. Itt jobbra, lent,
az ívpapír rónája, átható
fehértérsége a szélén árnyba lejt,
ahol, mint visszacsillant fényű tó:

hallgat a rádió. Mellette meg
soktornyú, furcsarajzú város áll:
virágváza, daráló, kulcs, üveg-
tányér, doboz, kanál és kés, pohár.

Fölöttük lámpaernyő fellege,
zöld gombáján a közel-köd megül.
Tollam rakétafeje: kék hegye
meg-megvillan az esti csend mögöl.

ÉN NEM LÁTTAM MÁST

Én nem láttam mást csak a lobogót
a messze-messze elől lobogót
az igazit, a mindig-ugyanazt
amiért újra s újra meghalunk

vér-lobogó volt, égett, kiabált
egy világ viselte a szívetájt
megtépett volt és csuda-dísz
a büszke évek rúdján fölívelt

még tartották az éppen elesők
s már emelték a népek, születők
a tájak: fénysebesség, rohanás
a sorsok: süketítő riadók

én nem láttam mást csak a lobogót

A roller

Amikor az új lakásba költöztünk, anyám azt mondta a két öregembernek:

– Tudják, örülök, hogy eljövünk a vasút mellől.

– Itt sincsenek biztonságban – intett az egyik az emeletes ház felé. Alacsonyabb volt társánál és sárga bajusz fedte a száját.

Az utcán álltunk. Az emeletes ház előtt terepszínű autók és oldalkocsis motorok zakatoltak, mindig útrakészen.

– Csuda, hogy nem a fejükre esett az a bomba – csóválta a fejét ki tudja hányadszor a hosszú, szikár ember.

– Örülök, hogy eljövünk a vasút mellől – mondta anyám.

Fedett kapualja volt az új háznak és hosszú, keskeny udvar szaladt a tűzfalig.

– A harmadik lakás lesz a miénk – intett anyám az embereknek, és elindult hátra.

– Sok az üres lakás mostanában – jegyezte meg félig magának, félig társának a sovány, miközben a vastag kötelet csomózta kifelé –, ez az utca meg szinte végig üres.

Anyám tanácstalanul állt az új lakás ajtajában. Aztán lehajolt, s két karjával magához ölelte a szakadt könyveket.

– Várjon jóasszony, nem fog az úgy menni – kiáltott be az utcáról a magas, sovány, s ruháskosarat és szélesszájú lapátot hozott be a kocsiról.

Álltak az ajtóban, s nézték az új lakásunkat. A bajuszos legyintett.

Az udvarra borították ki a hulladékot, és én meg akartam kérdezni, van-e ott képeskönyv? Egy összetört szekrényt is rádobtak a tetejére, és akkor már tudtam, hogy nem keres nekem onnan senki képeskönyvet.

– Nézd, egy női hálóing – mondta a magas, és két ujja között egy sárga hálóinget tartott a magasba.

– Hagyd a francba – szólt rá élesen a bajuszos.

Az utcán soványat nyerített a ló.

– Kimegyek megnézem – mondtam anyámnak. Nem hallotta, mert nem szólt rá semmit.

Elindultam, s közben messze elkerültem a két ajtót. Az egyik csukva volt, az elsőt a szél lengette, behajtotta és kitárta. Néztem, mikor ugrik ki onnan valaki. Féltem. Csak egy asztalt láttam, négy lábbal az ég felé, s még valamit, de az nem biztos.

– A képeket vigyék fel a padlásra – mondta anyám az embereknek. Ők leakasztották a képeket a falakról – az egyiken gyümölcsök voltak – és felvitték a padlásra.

– Anyú – szóltam anyámnak.

– Hagyjál most, kisfiam, látod, nem érek rá – mondta türelmetlenül. – Mit akarsz?

– Ott van egy roller – és a lengő ajtóra mutattam.

Az emberek a mi képeinket hozták be a kocsiról és felakasztották a szegekre.

– Mi van ott, öcsikém? – kérdezte a magas, sovány, és egy barackot nyomott a fejemre.

– Egy roller.

– Mi?

– Roller!

- Mi az a roller?
- Hát... roller!
- Na gyere, megnézzük -- mondta és megfogta a karomat.

Jól láttam. Roller volt. Igazi, gurulós faroller. A festék megkopott rajta, meg oldalra dőltek a kerekei, de attól még roller volt.

- Hát aztán tetszik-e neked? -- kérdezte a magas, sovány.
- Nagyon.
- Neked adom.

Felnéztem az arcába. Amikor észrevette, hogy nézem az arcát, elmosolyodott. A bajuszosra néztem. Bólintott.

- Játsszál csak nyugodtan vele.

Otthagytak, s én megfogtam a roller kormányát.

- Úgyse jönnek ezek a szerencsétlenek sose vissza, -- mondta a sovány, magas.

A bajuszos hallgatott, csak a kapunál szólalt meg:

- Ki tudja....

Amikor anyám meglátta nálam a rollert, megfogta a kabátomat, hogy megrettentem.

- Honnan van!

A lengő ajtóra mutattam.

- Azonnal tedd vissza!

Megint rámkialtott, s én visszatoltam a rollert a helyére. Majdnem sírtam. Ilyent szerettem volna mindig, s most elveszik tőlem. Közben még mondtam, hogy a magas bácsi nekem adta, de anyám mérgesen nézett rám.

- Úgyse jönnek ezek a szerencsétlenek sose vissza -- vágtam oda anyámnak. Felemelte a kezét. Nem ütött meg. Kijöttek a könnyei.

Két nap múlva a mellettünk lévő lakásba is új lakók költöztek, a pék, meg a felesége.

A bolthajtásos pincében beszélt velük anyám, este. Riadót fújtak a szirénák, oda szaladtunk. Éreztem anyám testének melegét és azt, hogy remeg.

- A Kovácsék pincéje biztosabb -- mondta a pék felesége, -- tudja, itt az utca végén.

- Az is beomlik, ha telibe találja egy bomba. -- A pék cigarettázott, a parázs fénye megvilágította az arcát. Úgy láttam, nem fél, nagyon nyugodtan ült.

- Az nem omlik be -- mondta csendesén a pék felesége.

Döngött a föld.

- Minden reggel magával cipeli ezt a szegény gyereket -- mondta a pék felesége.

- Nem tehetek mást.

- Lehet, hogy a vasutat most már nappal is megtámadják a gépek. -- A péknek öregebb volt a hangja, mint ő maga.

- Mennem kell, élni kell valamiből. Addig is... -- mondta anyám.

„Meddig” -- akartam kérdezni.

- Nekem nem volt gyermekem -- mondta a pék felesége.

Másnap a pék feleségével otthon maradtam, s így ismét hozzájutottam a rollerhez. Anyám megcsókolt reggel, amikor elment dolgozni, és én azt mondtam a pék feleségének:

- Ott van egy roller -- és a lengő ajtóra mutattam.

- Hozd ki onnan, játsszál vele, s vigyázz rá, -- mondta, és én egész nap rolleztem.

Néha anyámra gondoltam, de rolleroztam! Megállás nélkül, boldogan.

– Nekem még sosem volt rollerom – mondtam a pék feleségének. Ő letörölte róla a port, vizes ruhával gondosan lemosta. És beszáguldoztam az egész udvart. Bottal garázst húztam a homokba, s ha kifáradt a motor, betolattam oda.

– Ismertem őket – mondta a pék felesége. – Szegény emberek voltak.

Az elszakított könyveket forgatta az udvaron. Kis széket húzott maga alá. A kör szélén ült, és letolta a törött szekrényt a papírdombról. Amikor hozzá érkeztem, a sarkamat belenyomtam a hátsó kerékbe. Így mindig hirtelen álltam meg.

– Igen jó a fékje – mondtam.

Alkonyodott már, amikor egy vastag, aranyszélű könyvet emelt fel.

– Ez a Biblia, – mondta, és a székhöz ült, leverte róla a port. S akkor, a félhomályban, a lábamhoz hullott egy csillag.

Nekem a csillagok jó ismerőseim voltak, az égről ismertem őket. Ahogy mentem anyámmal az utcán, nekem nem kellett a földet néznem, nézte ő, én mindig a csillagokkal ismerkedtem. S most egy a lábamhoz hullott.

„Ez valódi csillag” – gondoltam, mert arany fénye és hat sugara van. Anyám egyszer azt mondta, hogy a csillagok nehezek, s itt van, ez meg is ütötte egy kicsit a lábamat.

Belefért a tenyerembe és úgy éreztem, selymesen simogatja a bőrömet.

A pék felesége a konyhában melegítette a vacsorát, s így tudtam, hogy nem-sokára anyám is jön haza. Gondoskodtam kincseimről: a rollert bekormányoztam a helyére, a csillagot pedig egy téglára alátettem. Pedig szerettem volna dicsekedni vele.

Amikor a szirénák elvágják az estét, a pék azt mondta:

– Még elérnénk a Kovácsék pincéjéig.

– Azt nem töri össze a bomba – mondta csendesén a pék felesége.

Az utcán mindenfelé emberek szaladtak. Az emeletes ház előtt elindultak az autók, és az oldalkocsis kerékpárok. Lámpáik lila fényt vetettek maguk elé a kövekre.

A pék sietett elől és a felesége, s utánuk mi. Anyám húzott maga után, a csuklómat fogta. Tenyeremben a hatsugarú csillagot szorítottam, s másik kezemmel a rollert. Ugrált, zörgött mögöttem a roller, féltem, hogy összetörik. Meg hogy meghallják a repülőgépek, s lebombáznak minket.

Két gyertya égett. Sokan voltak, s még utánunk is jöttek.

– Jó kis bunker – mondta a pék felesége.

– Na, csak nyugtával dicsérje a napot – szólt felé a sarokból egy feketekendős öregasszony.

Én a rolleren ültem, aztán elaludtam. De azt tudom, hogy végig dörgött a föld, s a fal is remegett. A gyertyák pedig végigégtek.

Amikor feljöttünk a pincéből, már reggel volt. Először egy katonát láttam meg, csillag volt a sapkáján.

– Nekem is van ám egy csillagom – mondtam anyámnak, s mutattam a tenyeremben.

A lengő ajtós lakásba három nő költözött és katonák jártak hozzájuk. A katonák megzsírozták a roller kerekét, s azután már a roller igazán gyorsan gurult. Már a ház előtt is rollerozhattam, aszfaltozott volt a járda. Kétszer meglöktem magam, ráálltam két lábbal, s egészen a szomszéd kapuig gurultam.

A pék felesége mondta, hogy oda már visszajöttek az emberek. A roller kormányára dőltem és bámultam a kaput. Aztán fordítottam a fejemen és az utca távoli végét méregettem várakozva.

MINT KÖRBEFORDULÓ RADAR

E lágy tömegbe zárva élek itten
 És most mint megriadt lakó
 Feldöbbenek: hát testem furcsa házam
 Még meddig lakható?

Hogy én volnék itt ez harmincöt éve
 Szokott: velem növekszenek
 A csont a hús a bőr s egész világom
 S e kérdező szemek

A kordulás is én vagyok hasamban
 S az éhen nyeldeső torok
 S hogy lesnek rám s hogy mélyről fojtva érzem
 Belső karambolok

A romlékony s oszló anyagba forrtan
 Élek s mögöttem szenny salak
 Emésztek és kitúrom hegynyí szennyem
 Vad törvények alatt

Engem jelent a vérem lüktetése
 S a szomj a lég a lég után
 Kis fulladás s rikoltoz riadalmam
 Lekapva álruhám

S nyers-meztelen szorongok már e testben
 Egy gép kényére bízva itt
 Hány vegyülés örvénylő mélyű láncá
 Egész a sejt nagig

S mi minden még mi fenntárt mennyi törvény
 Oh vegyhatás kapcsolt gyökök
 S mit nem tudok s ezer elektromosság
 Egymáshoz-kötözött –

S itt benne én: eszmélek néha titkon
 Rab és talán utas vagyok
 „Ne gondold rá élj úgy mint más a földön”
 És buzgón hallgatok

Csak legbelül halálos füleléssel
 Mint körbeforduló radar
 Lesek hibát sejtnek lázadását
 Hogy bőröm mit takar – –

S csak el ne hagyj mindennek akarása:
Egyszer majd büzlő málladék
Ez itt mely visz de most de még de addig
Hogy szállanék!

VIHARZÁSOK

Már nem hiszek elzárt nagy kikötőkben
Hová egyszer elérnem tán lehet
Úton vagyok: veszteglésből kinöttem
Visznek nehéz szelek

Kikötők vízen szemét és olaj van
Parton bordély meg korcsma boldogít:
Hazug kapaszkodásunk hogyha bajban
Egy hars vihar szorít –

Csak menni hát átélni mind a percet
Viharzó ár lent Nap éget felül
Az élet az míg hullámok tepernek
Vadult-kegyetlenül

Egy albatrosz előttem jár a fényben
Fölöttünk ég lent bozsgó víz-világ
Előre hát! hogy tudjam én is éltem
Nagy vizen csapni át

Hogy érezzem erőmet megfeszülve
Küzdések szűnhetetlen percéit
Viharzások! dühük csak sose szűnne
A végső tengerig!

FANTA MÁRIA

IMPROMPTU

A rózsák elhervadtak a kertben
szunnyadoznak a rétek lepkéi
a lilás égen parányi fényt hagyott a nyár
és madarak zokogják a nádas kottáiból
orémus ... orémus ...
Összetett kezed miért reszket
mit lesed a nyár távolodó ruháját
mért kémleled a felhők térképeit a
végtelen nyugalmas víz felett?
A túloldalon zúgó vonat idegeiden hasít át
rémségek képeit radirozod
s helyébe jeleni ragyogó képeket raksz,
szemed alján a duzzanat hirdeti
volt sok jó, volt karnevál ...
Mért reszket karod
térded mért vájja a pusztá földet?
Nem érzed, hogy a múlt pillanatok jelenben is
múlhatatlanok s hogy a képeket
nem festheti soha feketére az ég
kárpitja ...

A MESE NYOMÁBAN

Míg meséltem vérmedvét,
meg tollas indiánt, ki dárda erejében bízik,
a sín élén ballagott velem
kurta lábán egyensúlyozva.
Nem is éreztük a távolságot
a folyó ívétől hazáig.
Vezetett a kitalált mese,
nyomunkban sípolt a szörnyeteg.

Párkányra könyökölt az óriás Hold,
a kavicson láncát húzta Bundás.
És feszítve hangom táncoló zsinórját
a bátorságról beszéltem egyre.

NIHIL ALIUD

Töprengünk, s mindig arról,
amit már satuba fogott a halánték;
cigarettafüst kévei alatt is
arról beszélünk, miről beszéltünk már;
bogárként beszorítva házak dobozába,
s kint a vágányokkal vonalzott városban,
utaktól-sinektől pántos vidéken
folyvást ugyanazt csináljuk, amit már csináltunk.

Üresnek hitt skatulyában mégis van egy szál gyufa:
véletlen találkozásban szerelem, barátság,
gyerekszületés.
Arcunkra fény vetül hirtelen,
s jegyenye-hosszú árnyékunk a földre borul.

Proust

Naplórészlet

„Cette dimension du Temps que j'avais jadis pressentie dans l'église de Combray, je tâcherais de la rendre continuellement sensible dans une transcription du monde qui serait forcément bien différente de celle que nous donnent nos sens si mensongers.”

LE TEMPS RETROUVÉ

Ritkán adtam írásnak ennyire pontatlan címet. Teljesség igényű tanulmányt, portrét ígér. Holott ilyent írni se jogom, se módom nem volna. És szükség sem volna rá; vázlatos képem van a könyvtárnyi méretű és még egyre szaporodó Proust irodalomról – biográfiák, elemzések, tanulmányok özönéről. Jó néhányat olvastam is. Itthon Gyergyai Albert munkái magyarságuk révén és tartalmukkal, bíráló elemzéseikkel, mégis költői voltukkal egyaránt elragadtak. „Proust” címmel néhány éve Réz Pál is szép összefoglaló munkát adott ki. Nekem most olyasféle címet illett volna adnom, mint pl. „Proustról”, vagy „Élményeim Proust művéről”, esetleg: „Hogyan hatott rám Proust”. Egyik csúnyább mint a másik, holott talán pontosabbak volnának. Nem okoskodom, nem keresgélek tovább, maradok ennél az egyszerű, sokatmondó címnél. S igyekszem annyit mondani, amennyire – erőltetés nélkül – képes vagyok.

Évek óta készülök erre, foglalkozom a gondolattal, hogy nemcsak egyik legnagyobb irodalmi, hanem általánosabb – sőt lehet mondani: építészeti – élményemről számot adjak. Volt okom halogatni; elsősorban sok egyéb dolgom miatt, s mert magam is írtam. Írás közben hatása kibogozhatatlan volt rám. Távolodnom kellett hát az élmény tüzelő góciától, s a magam lábára állnom. De mindezen felül azért is halogattam, mert nem találtam alkalmas műfajt hozzá. Építész létemre nem írhatok irodalomtörténeti tanulmányt. Kortársa nem voltam, személyesen nem ismerhettem, – nem írhatok tehát emlékezőseket sem. Az egyetlen, amiről írhatok: az, hogy hogyan hatott rám, alakított rajtam, s miképpen látom mindezt, három évtized múltán, most. A műfajt – akaratlanul – akkor fedeztem fel a magam számára, amikor megírtam „Zenéről” című írásomat.* Szeretném hát ugyanezt megkísérelni róla: Proustról.

*

Sok hasonlóságot vélek Proustnak és Wagnernek reám tett hatása között. Ennek még objektív alapjai is lehetnek, s e két nagy alkotó közötti kapcsolatot, helyesebben Wagnernek Proustra tett hatását bizonyára tanulmányozták már. Ez nem kortársi kapcsolat, hatás – mint a posztimpresszionista festők, a zenészek közül Debussy esetében. Wagner nem sokkal később halt meg (1883), mint Proust született (1871), és bár hatása körkörös hullámverésként akkor még terjedőben lehetett, éppenséggel Franciaországban, mégis Proustra tett hatásában, általában a két alkotó szellemi rokonságá-

* Jelenkor, 1962. évf. 4. és 5. sz. Közzétéve „Az építészet igézetében” c. kötetben is (Bp. 1966.).

ban van valami korszakon felüli, helyesebben mélyebb, időtlenebb, alkati. Arra gondolok többek között, hogy kívülről jöttek – egyik a zenébe, másik az irodalomba – s hogy mindketten kissé kívüle is maradtak. Dilettánságot nem egyszer emlegettek mindkettőjükkel kapcsolatban, s ilyen megítélés ma sem áll távol tőlük. Szétszedték az addigi formákat és az újjal, aminek egészében tiszta forma voltát, követhetőségét, mindkettőjük művében olykor ugyancsak kétségesnek vélik, valami teljességet, egyetemest, irodalmon és zenén felülit, úgyszólván bölcséletit kívántak létrehozni. Amennyire megismerhettem művéből Proust szellemi és lelki világát, zeneszerző aligha lehetett mélyebb hatással rá – még César Franckot is ideértve, akit Vinteuil alakja, zenéje mögé szoktak látni – mint Wagner, sőt talán még alkotó is kevés. S ahogyan tudtommal megszámlálták, hogy az írók közül Balzac-ot említi legtöbbször művében, bizonyára ki lehetne mutatni, hogy a zeneszerzők közül Wagnert.

Ezek azonban külső, feltehetően önkényesen, felületesen vázolt, s így vitatható összefüggések; az, ami számomra kétségtelenné teszi rokonságukat, a reám tett hatásuk, ennek módja, hasonlósága. Mindkettőjében volt – és még gyakran ma is van – valami lényegében, eredendően mágikus; zene, szavak mágiaja, zenének felfoghatatlan, csak sejtett értelme, szavaknak elmondhatatlan, értelmén túli muzsikája. Olyan hatás, amely szellemi igényeimet, kíváncsiságomat, érdeklődésemet messze meghaladóan egész életemben, idegzetemben, minden érzékemben megragadott, áthatott, szinte erotikusan, mint a legnagyobb szerelem. Utána hosszú ideig minden más irodalom és zene jóval érdektelenebb volt számomra. Wagner ilyen hatásáról beszámoltam már* Proust esetében pedig ő maga fogalmazta meg leendő olvasóiról szólva regénye utolsó lapjain a következőképpen: „Car ils ne seraient pas, comme je l'ai déjà montré, mes lecteurs, mais les propres lecteurs d'eux mêmes, mon livre n'étant qu'une sorte de ces verres grossissants comme ceux que tendait à un acheteur l'opticien de Combray, mon livre grace auquel je leur fournirais le moyen de lire en eux-mêmes”. – Velem kétségtelenül ez történt, e mű révén magamra ismertem, ha lehet mondani: magamra találtam. Bár ez nem olyan egyértelmű, s egyszerű, amint azt még majd elmondom.

Wagnernek e mágikus, érzéki hatása később olyan fokúvá vált, ami már elriasztott, zenéjének élvezete alantasság érzetét, sőt csaknem büntudatot keltett, védekezésre készítetett. Sőt magának Wagnernek egész, életrajzokból megismert lénye, pökhendi, erőszakos arcképe belőlem fokozódó ellenszenvet váltott ki. Proust sohasem; benne számomra mindvégig valami mélyen finom, tiszta és szeretetreméltó maradt, akkor is, amikor bűvölő hatása már jórészt elmúlt. Halála leírásán, André Maurois szép életrajza* végén – itt olvashattam, hogy még utolsó szava is végig nem fécsült regényére, annak egy alakjára (Forcheville) vonatkozott, majd arról, ahogyan orvos öccse végtelen gyengésséggel beadja neki az utolsónak bizonyult injekciót, biztatja, hogy nem fog fájni, ahogyan a magányossá vált, elgyötört ember gondozói, kis házanépe ott áll megrendülten körülötte, ahogyan halála híre még aznap éjjel végiglopakodik az óriási város szűk szellemi körében, döbbenetet, egy nagy alkotó elmúlása revelációját keltve – mindezen görcsösen zokogtam. S ha talán élete végére furcsa, riasztó figurává válhatott – láttam ilyen képét is – valójában mindig az az igéző szemű, a bibliai ifjú József-re emlékeztető bűbajos fiatalember maradt számomra, akit ifjúkori képei ábrázolnak, aki őbenne mindvégig élt és egész regényét inspirálta, áthatotta.** Hiszen voltaképpen nem egész életét, hanem ifjúsága időtlenségét írta meg, – amikor írni kezdett, a külső világban már alig élt. Ezért nem öregszik regényében, s még külső megjelenése is magán viselte ezt az ifjú korában megrekedtséget: olvastam pl. szemtanúktól (úgy emlékszem, köztük Pierre Abraham-tól is), hogy az első világháború végén s az azt követő években – tehát halála előtt – mind kísértetiesebb figurának hatott, valahányszor nagy ritkán megjelent, s egyedül vacsorázott kedvenc

* „A la recherche de Marcel Proust”, Paris 1949.

** Érdekes, szemtanúi hitelességű felvillanást ad Proust átható, a figyelmet magára vonó társasági lényéről, tekintetéről az „Amit Ojetti látott” c. közlés Genthon Istvántól. (Magyar Csillag, 1943. évf.)

helyén, egy terem mélyén, a Hotel Ritz-ben. Az öltözködés akkoriban teljesen átalakult, ő azonban tovább viselte a háború előtti fekete gála öltözékét, hozzá a kemény gallért, kopottas is volt. Nem vett hát tudomást a világ megváltozásáról. S a magam felfedezése: egy mehökkentő fényképet láttam, amint Velencében egy szálloda nap-sütötte erkélyén ül, egyedül, görnyedten, sápadtan, fekete keménykalapban, keménygallérral, sötét ruhában. Ez az öltözkészlet, a keménykalap és talán kis fekete bajusza is tette, hogy kísértetiesen hasonlított szememben Chaplinra, az általa kreált szánandó filmalakra. A századeleji polgári öltözkészlet, megjelenés külső requizitumaival. S vajon milyen belső rokonsággal?

A másik egybeesés Proust és Wagner hatása között az, hogy mindkettő – mint egy tíz év különbséggel – életem átalakuló s talán legfogékonyabb korszakaiban ért, s a hozzám legközelebb állók közvetítésével. Wagneré kamaszkorom végén, még az érettségi előtt, s mint már másutt elmondtam, anyám s bátyám révén. Az első „komoly” zene volt, amit befogadtam, s úgy is hatott rám, olyan intenzitással, akár az első szerelem. Emellé enyhe öntetszelgés is járult: tetszelegtem abban, hogy amíg osztálytársaim hülyeségekkel foglalkoznak, én Operába járok, komoly zenét hallgatok. Ezt azonban mellékesnek vélem, lényegesnek azt a teljes éneket magával ragadó hatást, amit Wagner operái akkoriban rám tettek, s ami után sok évbe tellett, míg más zenét egyáltalán figyelemmel hallgatni, befogadni tudtam. Ehhez némiképpen hasonló volt később Proust hatása, azokban az években, házasságom küszöbén, amikor hazulról elszakadóban, új életforma, felfogás, új társaság felé közeledőben, egész énemmel átalakulóban voltam.* Proustról addig nem hallottam, s ha talán igen, akkor én is, mint apám mindvégig, bizonyára összetévesztettem Marcel Prévost-val. Most viszont annál többet. Minden új ismerősöm róla beszélt, elsősorban Róbert, Párizs avant-garde köreiből akkortájt hazatért új barátom. Azt, hogy mennyire olvasták, nem tudom, később kezdtem gyanítani, hogy kevésbé mint utána, nyomukban én. Első írásomat – a „Liane” ugyanilyen című első, kezdetleges változatát elolvasva, pl. Róbert azt mondta, hogy okvetlenül olvasnom kell Proustot. Csak annyit tudtam még róla – és sokan később sem többet – hogy parafával burkolt szobában élt, dolgozott.

Ez másféle átalakulással is összefüggött. Hirtelen – Wagnerrel együtt – úgy szólván mindenestől taszítónak, terhesnek éreztem azt a velejéig németes, német polgársági eredetű kultúrát, légkört, amiben nevelkedtem. S ugyancsak hirtelen olthatatlan vágyódás, érdeklődés fogott el a francia iránt. Ebben Róbert akkori hatásán kívül talán szerepet kaphatott, hogy apám jól tudott franciául, valamikor egy évet töltött Párizsban, sokat mesélt róla, mégha az egyéniségén nem igen változtatott. S az is, hogy franciául már tanultam, úgy ahogyan tudtam, angolul sajnos nem, később sem. Most lázasan nekiestem a francia nyelvnek, immár saját elhatározásomból és keresetemből francia nyelvórákat vettem, könnyebb írókat olvastam – Loti-t, Bourget-t, vagy könnyebben érthetőket, mint Maurois, Anatole France. Proust akkor még nem került kezembe. Viszont Róberttől kölcsönkaptam James Joyce Daedalus-át (E címen fordították franciára a „Portrait of the Artist as a Young Man” – című önéletrajzi művét) és elkeveredett kínlódással olvastam: a francia nyelvtől még csak értettem volna, de azt, hogy miről ír, sehogysem. E bizonyára kitűnő könyvről már akkor is csak halvány sejtésem volt, azóta az is elenyészett, s csak mint avant-garde buzgó-ságom keserves emléke maradt meg bennem.

Majd, Róbert közvetítésével, megismerkedtem feleségemmel, családjával, – a Daedalus egyébként éppen édesanyjának egy párizsi írónő barátnője, Ludmilla Savitzky fordította. Ezt követően feleségem hosszabb időre külföldre utazott. Levelez-tünk. Csak most jut eszembe, hogy különös módon egyszer éppen Wagnerről, reám tett hatásáról írtam neki, amikor azt válaszolta erre: nekem olvasnom kellene Proustot. Később is mondogatta, majd anyja is; náluk otthon néhány kötete megvolt. Még mindig nem mertem belekezdeni, valami tartóztatott. Megházasodtunk, s velejéig francia légkörbe kerültem; édesanyja Párizsban született, nevelkedett, apósom a

* L. „Vallomás és búcsú” (Budapest, 1965.) főként második kiadásában „A bomlás” és az „El hazulról” c. részek.

francia–magyar művészeti kapcsolatok elősegítése terén szerzett érdemeiért megkapta a becsületrendet, otthon franciául beszéltek. Majd megvettem két kötetben a „Du coté de chez Swann”-t feleségemnek, dedikáltam is. Valójában talán inkább magamnak. Ösztönös vonzódás, tágulni akarás és sznobéria egyaránt vezethetett ebben. 1935 nyarán olvasni kezdtem. Első nevezetes mondatától kezdve – „Longtemps, je me suis couché de bonne heure”. – amihez hasonló, legbensőmíg elérő hatást addig csak a Tristan első hangjai tettek rám, építészetben pedig a Forum Romanum és az Avenue des Champs Elysées első megpillantása – évekig tartó bűvöletbe kerültem. Ez már mégsem sznobéria volt. Így kezdődött hát.

*

Amíg a tizenhat kötetes mű végére jutottam, talán két három év is beletelt. A bűvölet azonban még tovább tartott, mert nem egy részt, s főként az első két kötetet – a „Du coté de chez Swann”-t – többször is újraolvastam. A Váci utcai Lauffer könyvkereskedésben akkoriban számlám volt, s valahányszor valamelyik résszel végeztem, megvettem az újat. A nagy regény kötetei lassan végigsorakoztak szekrényemben, az „Albertine disparue” kivételével, amit nem kaptam meg, s csak jóval később olvashattam. Furcsa módon, igen keveseknél láttam együtt így az egészet, bár általában írókkal, művészekkel érintkeztünk. Legtöbb helyen, ha volt, csak néhány kötet volt. Többnyire az elsők, még Szerb Antalnál is, aki pedig minden bizonnyal végigolvasta, s akkoriban olvashattam tőle a „Hétköznapiak és csodák” c. könyvében, hogy Proust és Thomas Mann századunk két legnagyobb regényírója. Babits Mihály, szintén akkoriban, két fokozatban megjelent s reám nagy hatást tett világirodalomtörténetében is olyan magasztalóan írt Proustról, hogy mindenképpen jogosultnak, igazoltnak vélhettem saját elragadtatásomat. Mégis, mint a Wagner zenéért való lelkesedésem idején, most is valamiféle öntetszelgés járult hozzá: valahogyan műveltségem, haladó voltom bizonyosságának véltem azt, hogy olvasom, bár ez önmagában semmiképpen sem tett volna képessé végigolvasására. Miként másokat sem.

Egyre inkább tapasztaltam ugyanis, hogy viszonylag kevesen olvasták végig. Az elismerés, a lelkesedés általában inkább elvi volt, vagy az első köteteknek szólt. (Persze nem irodalomtörténészekre gondolok, csupán az intellektuális olvasó rétegre). Sőt kezdtem az ellenhangokat is hallani; nem egyszer mondták unalmasnak, mondatait se vége se hosszának; „kinek van manapság ideje ilyen hosszadalmas dolgokat végigolvasni”, hallhattam némelyektől. Egyik barátom, kitűnő író, Hemingway egyik legelső hazai bámulója, úgy vélekedett, hogy e regény olyan mint valami szép szöveggyöngy, lehet akármeddig előgörgetni. Mindez cseppet sem lohasztotta lelkesedésemet.

Más is hasonlóvá tette e regénnyel és a Wagnerrel való kapcsolatomat. A Walkür volt eleinte a kedvenc operám s abban hajdan a legnagyobb hatást a walkürok lovaglása és a tűzvarázs tette rám, helyesebben rám is. A harmadik felvonás eleje után, amint e zenei rész vége felé közeledett, mindinkább lehangelődtem, sajnáltam, hogy már vége van s ez az extázis nem jön újból vissza. S kissé ugyanígy voltam az egész Ring-nek a Walkürt követő részeivel, ahol olykor foszlányokban hangzottak fel a korábban legnagyobb elragadtatást keltett, szinte delejes hatású részek, motívumok. Anélkül, hogy a „Swann” és a Wagner operák említett részletei között egyenlőség jelet akarnék tenni, hiszen értékkülönbségükről pontos képem van, azért kell párhuzamot vonnom, mert az egész Proust tömkeleg olvasása közben mindvégig szomjaztam, áhitottam, vártam az első két kötet, – de főként talán a „Combray” című legelső rész bűvöletét, ugyancsak szinte delejes hatását, s ez is később már csak foszlányokban tért időnként vissza. S talán ezért is tett reám olyan váratlanul erős hatást az egész mű vége, a „Le Temps Retrouvé” utolsó oldalai, mondatai – annyira, hogy éjjel olvasván, s befejezván, izgalomban felköltöttem feleségemet – mert itt művilleg, koncepcionálisan is visszatér az első, az indító rész. Főként e reveláló mondatokra gondolok: „La date a laquelle j’entendais le bruit de la sonnette du jardin de Combray si distant et pourtant intérieur, était un point de repère dans cette dimension

énorme que je ne savais pas avoir. J'avais le vertige de voir au-dessous de moi et en moi pourtant comme si j'avais de lieues de hauteur, tant d'années". S ha már itt most a végéhez jutottam, el kell mondanom naiv meghatódásomat az utolsó mondat alatt lévő FIN szócska láttán, szinte megrendülést és képzelődést, mit érezhetett az író, amikor háromezer oldal után ide eljutott. Sőt ezt újraéltem később – egy sajnos nem emlékszem kitől származó – Proustról szóló könyv kapcsán, ahol láthattam több más között ennek az utolsó oldalnak hihetetlenül összevissza firkált, javítgatott eredeti kéziratát, illetve fotográfiáját, alján ugyancsak a FIN szócskával. E könyvből, vagy másból, de később megtudtam, hogy az eredetileg sokkal kisebb méretű regénynek már korábban megvolt a vége, sőt, hogy azt az elejével együtt írta meg. Még később, már mint író, aki maga is művelt ilyesmit, újraolvassván a „Le Temps Retrouvé” utolsó oldalait, egyre bizonyosabbnak véltem, hogy csakugyan az elejével együtt, hacsak nem legelőször ezt írta meg. Mert bármily mesteri is ez a befejezés, az időt megállító, sőt visszaforgató – az, hogy az író, az elbeszélő készül az olvasó által már éppen elolvasott regényét megírni, az ahogyan előadja, miként képzei, mit akar vele elérni, ahogyan szorong, lesz-e még ideje, ereje rossz egészségével hozzá, – mégis azt hiszem, hogy ennek a befejezésnek oly mélyről jövő, szinte kétségbeesett hangja, szorongása, sőt az elbeszélő halálfélelme, nem lehetett utószülött, művi. Hiszen még azt az olvasót is áthatja, aki már elolvasta a regényt! Ez talán mégis valódi szorongásból, frissen ered, amikor még csakugyan csak hozzá akart kezdeni. Hiszen senki sem tudja pontosan, mi történt műhelyében, magányában a visszavonulása utáni és a Swann közzétételét megelőző években. A „Jean Santeuil”, ez időszakban készült s eltitkolt, félretett regénye is jóval később került elő, csaknem véletlenül (Mauvois pl. életrajzában még nem említheti, sőt éppen az ő általa a családnak később ajánlt kutató kotorta elő ládák mélyéről). Valódi, frissen átélt szorongás nélkül aligha írhatta volna le e megrendítő sorokat ott a vége felé: „J'avais vécu comme un peintre montant un chemin qui surplombe un lac dont un rideau de rochers et d'arbres lui cache la vue. Par une brèche il l'aperçoit, il l'a tout entier devant lui, il prend ses pinceaux. Mais déjà vient la nuit ou l'on ne peut plus peindre et sur laquelle le jour ne se relèvera plus!” –

A legvége tehát visszahozta a kezdet hőfokát és ösztönösen már akkor érezhettem, hogy ezzel a kezdettel egy tőből, egy alkotói hevületből, pillanatból ered. Nekem is vissza kell térnem oda, helyesebben ahhoz, hogy hogyan folytattam az olvasást kötetek tömegén át, – valójában tehát hogyan olvastam Proustot. Már akkor is sejtettem, hogy – részletes tartalmi megértés szempontjából – rendkívül felületesen. Csaknem minden mondatban akadtak fontos szavak, amiket nem ismertem, s ilyenek híján is mondatok, amiket hosszúk, vagy bonyolultságuk folytán nem értettem. Ha nagyon mélyen érdekelt valami, még csak utánanéztam a szótárban, de egyébként olyan sodrában voltam a műnek és az olvasásnak, hogy ehhez többnyire nem volt türelmem. Egy kétszer újraolvastam a nem értett mondatot s mentem tovább. Arra, hogy mennyi részlet került így el figyelmemet, köztük persze fontosak is, akkor eszméltem rá, amikor Gyergyai Albert szép fordítása az első kötetről megjelent, s magyarul is olvashattam. A tartalomra sokszor rá sem ismertem. (Nem hinném, hogy a kitűnő fordítás, e nagy kultúrtett hibája volna, inkább az én nyelvi s egyéb lenyűgözöttségemből eredt, hogy e számomra olykor szinte kijózanító magyar visszaadást nem olvastam teljesen végig, s most utóbb is inkább, ha kell, a franciát veszem elő). Persze később mindinkább előfordult, hogy magam is hosszadalmasnak, sőt – valljuk be – unalmasnak találtam részleteket, ilyeneken nem egyszer át is ugrottam. Nagyobb és szándékos kihagyásra azonban az egész regényből csak egyre emlékszem; a barátja Doncières-i katonáskodása kapcsán (A „Le Côté du Guermantes” kötetben) elkezdett hosszas stratégiai fejtegetéseket képtelen voltam elolvasni. (Annál érdekfeszítőbbek voltak a „Sodome et Gomorrhe”-ban a részletes nyelvészeti magyarázatok és viták, a vicinálison bumlizó társaság tudós tagjai részéről.)

Tehát összegezve: a magam módján az „A LA RECHERCHE DU TEMPS PERDU”-t mégiscsak végigolvastam, még ha tartalmának talán nagyobbik felét nem értettem meg, viszont mindvégig hatalmában tartott a hang, a szavak zenéje, a mű

mélyáramlatú sodra; valami, ami többet ragadott meg belőlem, mint az értelmemet – az egész énemet. S csak ez is tehetett képessé ilyen furcsa, a regényhez szinte illő álomszerű felolvasására; máskülönben elúntam volna. Ma már úgy emlékszem vissza rá, mint az Avenue des Champs Élysées-re, amit mindig annyira szerettem, mely olyan gyönyörűen kezdődik és végződik, s amelyről csak nemrégien fedeztem fel, hogy az emelkedő részén, ahol bérházak szegélyezik, mennyi csúnya, érdektelen ház van, – össze nem illők, kisebbek, nagyobbak. Az út dimenziója, irányulása, aránya az, ami ezt, az ilyen részleteket mégis közömbössé teszi. Vagy talán mint magára Párizsra, ahol az idők folyamán annyi minden – érdekes és érdektelen, szép és nem szép – kerekedett hatalmas, lenyűgöző egységgé, a maga módján formává.*

*

Az első kötetekben tehát a szöveg, a mondatok, a szavak mágiája, zenéje ragadt meg és sodort magával leginkább. A próza költői volta, szépségei, az egésznek álomszerű, számomra akkor – több mint húsz évvel megjelenése után! – újszerű, modernnek érzett atmoszférája. Később azonban előbbrehaladván e sűrűben, mindinkább élveztem, értékeltem a leírások, a megjelenítés, a lélekbelátás realizmusát, olykor még komikumait is. Ekkor már nem voltam időbelileg úgy elmaradva, hiszen a befejező kötetek a húszas évek vége felé jelentek meg. S észrevettem, hogyan változik a hang, válik egyszerűbbé, szárazabbá, keresetlenebbé. Csaknem ugyanaz történt hát ismét, mint Wagner-rel kapcsolatban, ahol pl. éppen a Walkürnek előbb említett bombasztikus részei később már untattak, s a közbeeső drámai részletek tetszettek, izgattak. Proust első kötetei sohasem untattak, de később kezdtem észrevenni, hogy költőiségükben, atmoszféricusságukban mintha valami mesterkéltséget, legalábbis szándékolt volna! (Ezt sohasem tudnám mondani a legelső oldalakra, az egésznek úgyszólván evokációjára, esszenciájára.) S talán nem is ok nélkül hiányoltam eleinte a további részekben ezt a kezdeti hangulatot, varázslatot – mind kevésbé jött elő. Ez volt talán első lépésem a bűvöletből való szabaduláshoz is, az illőbb távolság megteremtéséhez és megtartásához, mégha nem is tudtam és nem is akartam volna, később sem, teljesen kivonni magamat a műnek s alkotójának varázsa alól. Restelltem, de még az a gyanú is elfogott, hogy vajon nem úgy tett-e ő maga is, mint – valahol olvashattam – Barrès, aki állítólag normális prózában megírta mondanivalóját, majd átírta, mondván valakinek: *Allors maintenant nous faisons la musique!* (Emlékezetből és pontatlanul, talán hibásan is idézem). Barrès esetleg megtehetette, de Proust ilymértékben cinikusan aligha. Inkább talán ilyen – ma már kissé szecessziósnek ható – írói becsvágygal indult, írta meg regénye első néhány kötetes alakját, majd dagasztotta a háború folyamán, gyakran korrektúra közben, mind nagyobbra, s mindinkább sietve. Még az is lehet, hogy át akarta írni, de nem jutott hozzá, s ezért maradtak későbbi szövegei nyersebbek, szárazabbak. Ennek bizonyára már hatalmas irodalma van, s tudok olyan műről, mely a szöveg elemzése alapján – akár valami ásatás – megállapítja az egész regényről, hogy melyek az első, a rövidebb verzióból származó s melyek a későbbi keletű, a betoldott részei. Bizonyos, hogy magamban e felé a szárazabb írásmód felé hajlottam – s mindinkább ezt értékeltem nála. Jeleneteket, mint pl. a szertartásos látogatásra érkező duc de Guermantes viselkedése nagyanyja agóniája perceiben, – vagy azt a valóságosítást, realizmust, amivel a legkevésbé ismert lelki folyamatokról, különös viselkedések ilyen rugóiról ír, – mint pl. a baron de Charlus és a Morel heggedűművész találkozásáról egy pályaudvari peronon, aminek láttán a szemlélő azt hitte, hogy régi ismerősök, holott akkor látták egymást először, de nyomban felismerték szexuális egymáshoz tartozásukat. Mindinkább érzékeltem és értékeltem a belső ábrázolásnak, a személyiség bonyolultsága feltárásának azt a módját, amihez eljutott, s amihez talán valóban ilyen dimenzió, ilyen regényméret kellett. Ezt onnan gondolom, hogy Swann alakja, személye apránként s lassan olyan mélyen kötődött hozzám,

* E párhuzamról részletesen írtam egy naplórészletben „A regényről és a városokról” címmel, közzétéve „Az építészeti igézetében” c. kötetben.

annyira ismertem, annyira átéltem szenvedéseit, örömeit, bár később már alig szerepelt (kivéve a Dreyfus ügy mélyébe világító részt a Prince de Guermantes egész kötetet betöltő fogadásán, ahol a társaság úgy tudja, hogy egy hosszas beszélgetés után a herceg kitesszékelte Swannt, miközben kiderül, hogy a katonai és feudális rangsor csúcsán álló herceg bevallotta neki meggyőződését Dreyfus ártatlanságáról, sőt azt is, hogy felesége naponta imádkozik az elítéltért), – szóval Swann alakja olyan mélyen hatolt belém, hogy amikor egyszer a regény vége felé szinte mellékesen értesül az olvasó, hogy már nem él, mélyen megrendültem. Mintha közeli ismerős, sőt barát váratlan halálhírére hallottam volna. Sőt mélyen felháborított, hogy leánya társadalmi törtétekből nem használja apja nevét, hanem anyja új, arisztokrata férjéét. (Ez egyébként az a bizonyos Forcheville, akinek neve az utolsó érthető szó volt, amit a mindvégig regényében élő, azt javítható író, halála küszöbén állítólag suttogott.)

Mindezt sorolhatnám még sokáig, de semmi értelme sincs; nem célom kolportálni Proust művét, sem értelmezni – igen sokan, nálam avatottabbak megtették. Inkább a korlátokra is utalnék még, amiket lassan a magam számára, a magam szemszögéből felfedeztem, és amelyeknél bámulatom, vagy odaadásom végetért. Az egyik a regényben található sok elmélkedés. Ezt nem műfajilag emésztettem nehezen, sőt alighanem inspirált az ésszerű, a megjelenítést az eszmék kifejtésével párosító írásmódra. Tartalmilag kerültem mind távolabb filozófiai gondolataitól, anélkül, hogy azokat cáfolni, vagy helyükbe a magamét határozottan állítani tudtam volna. És sokaltam is őket. A világnak ilymértékben belülről szemlélte, pusztán jelenség volta valahol nagyon mélyen ellenkezett énemmel, ösztönös világképpemmel, már a háború előtt is. Majd még valamit kezdtem hiányolni, bár ezt akkori fejlődési állapotomban, környezetemben kissé féltem megfogalmazni, mert prudériának, szenteskedésnek is érezhettem – azt, hogy semmiféle erkölcsi probléma, szempont soha fel nem merül e műben. Az emberi világ mintha állatvilág volna, amit mikroszkópon figyelünk a szerzővel, s amely a maga természeti törvényei szerint él, mozog. Az általa adott aquárium hasonlat még találóbb erre. Homályosan úgy éreztem akkor, ha én valaha újra írnék, olyasféle író szeretnék lenni, aki hasonló módon, de éppen az erkölcsi problémákhoz közelít. Ezt a halvány igényt szinte szégyelem leírni, nagyralátó és alighanem kevéssé irodalmi jellege miatt; mégis ez mutatta talán leginkább lassú elkülönülésemet, magamra találásomat, s ez akkor valóban így volt, így éreztem. Mindez azonban nem vonatkozik a saját művére, formáló elveire, céljaira vonatkozó, általában a regényről szóló elmélkedéseire, – ezeket mindig nagy érdeklődéssel olvastam, s alighanem hatottak is rám. Különösen a *Le Temps Retrouvé* utolsó, erről valóságos tanulmányt tartalmazó fejezetében.

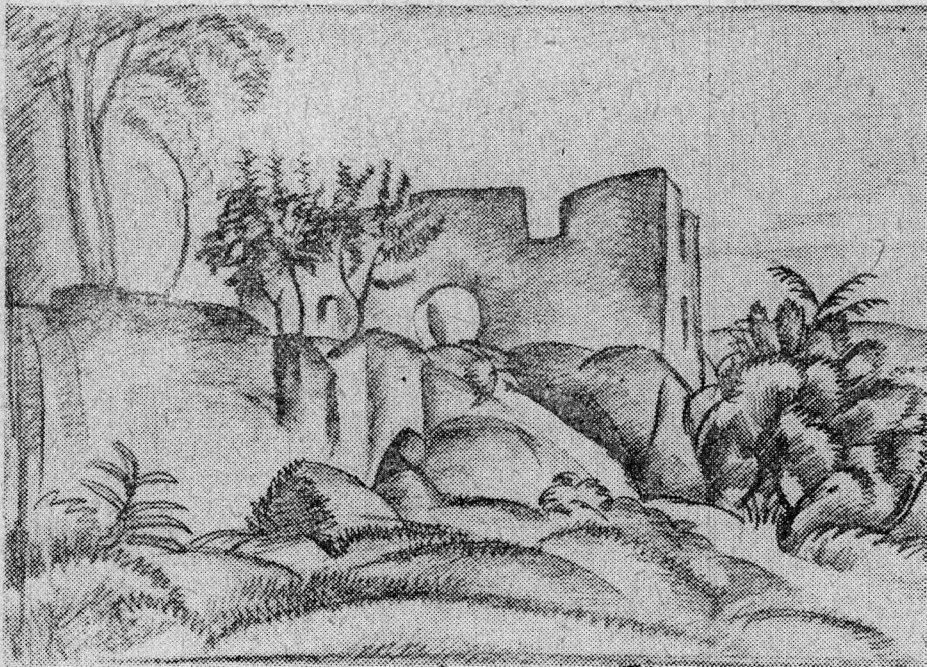
S szinte szégyeltem azt is, hogy ennyiféle tartalmi megfontolásról írok, amikor már bevallottam, mennyire nem értettem a francia szöveget, mennyi mindent félreérthettem tehát! Ösztönösen mégis úgy érzem, hogy a lényegest nem. Inkább mindig részleteket, néha elkeserítően. Már az első két kötetben is, amelyet legalább háromszor olvastam, némelyik részét még többször. Maga a szerkezete – a „*Du côté de chez Swann*”-é – végig problematikus maradt nekem. A csodálatos, zárt egész, az önvalomás-, emlékezésszerű Combray c. rész után az ugyancsak csodálatos, de időben, műfajban teljesen különálló „*Un amour de Swann*”, harmadik személyű előadásával, – nem olvastam erről, de úgy gondolom, egy régebbi megírási verzió átmentése lehet – majd ismét az emlékezésszerű folytatás, illetve annak megkezdése. Mert bár mennyire úgy tudom, hogy ugyan akkori kész regénye első részleteként, de tudatosan, önálló műként adta ki, mégis mindmáig csak megkezdettnek s elvágottnak érzem. Mégha oly megkapóan szépek is az utolsó oldalak a Bois de Boulogne őszi, elhagyatott sétautjairól, ahol valaha oly mondain nagy élet folyt, – az idő, az emlékek elmúlásáról. Sőt talán éppen itt ért elsőizben s legmélyebben az a hatás – ez is későbbre tartozik – hogy magam is olyan mélyen átéreztem helyek és elmúlt dolgok összetartozását. Az, ha ma is létező, látható helyen, térben valamikor fontos dolgok történtek, szinte mágikus hatással van rám. Ezt munkáim nem egy részlete tanúsítja.

A legérthetelenebb maradt számomra a „*Swann*” e befejező – szerintem inkább a további köteteket megkezdő – fejezetének a címe „*Les noms de pays: le nom*”.

Tehát a név, a helynevek. Maig nem értettem meg, holott sejtem, hogy lényeges. Még a magyar fordítás elolvasása nyomán sem. S amikor ezt szégyeltem, bajnak gondolom, ugyanakkor valami jót, számomra előnyöset is vélek benne. S talán a reámtett hatás titkának egyik kulcsát is. Hiszen számomra a francia nyelv, s főként a francia nevek másként hangzanak, mint a franciáknak, vagy franciául tökéletesen tudóknak, vagy pedig mint a magyar nyelv, a magyar nevek. Eleve valami zenei és távoli van bennük, éppen a félígértettségük miatt, s ez a félíg értettség, ez a derengés valahogyan összetartozik Proust műve egyik lényeges vonásával; a félálom, a félőntudat atmoszférájával, amivel oly felejthetetlenül kezdődik is.

Leginkább a személy- és városnevek miatt gondolom ezt. A fiktív nevek mint írónak, nekem mindig sok gondot okoztak, és mint olvasót a magyar irodalomban gyakran feszélyeztek, – így pl. Szabó Magda kitűnő regényében a „Freskó”-ban a Tarpa városnév, a regénybeli nagy vidéki város neve, ahol még villamos is jár, holott Magyarországon ma már csak három-négy, ismert városban van villamos, s nagy városunk sincs sokkal több. Vagy pedig Nagy Lajosnak saját mély élményéből fakadó és egyébként hiteles, kitűnő kis regényében: „A tanítvány”-ban a grófi családnak adott „Barlangváry” név, holott az ember tudja, hogy ilyen nevű grófi család sohasem volt, talán nem is lehetett volna. De el is gondolkodtam: milyen neveket adtam volna én? A „Freskó”-ban talán megírtam volna a város valódi nevét. Grófi nevet azonban, hiteleset, magam is nehezen tudtam volna kitalálni. S mit tett Proust? Számomra szebbnél szebb, hangulatosabb neveket kreált: Balbeck, Vivonne, Combray, – duc de Guermantes, Forcheville, baron de Charlus, – ámde vajon hogyan hangzanak ezek franciáknak? – Így tehát voltaképpen s paradox módon francia féltudásom, francia félíg olvasásom jóvoltából az egész derengésszerű, kevésbé értett olvasmányból olykor talán még mélyebb valóságélményem lehetett, mint másnak.

(Folytatjuk)

GÁBOR JENŐ rajza

NÉVNAPOK

Sándor József és Benedek
kuporgok a fütetlen konyhában
veletek
csillámlanak a tavaszi kavicsok
cserepek
fejem árnyéka a kályhán
mint a világ szívére nehezedő gömb
kopogtatják a létezés burkát
rügyező ágak madárcsőrök
fénybe kilőtt városok konzervdobozok
minden egymásra rétegződött
itt élek e szuperszónikus forgásban
betonok palatetők alatt
karnyújtásnyira sincs tőlem
az uborkás üveg
algás vizekbe zöld rakéták mártják
atom-fejüket
Sándor József és Benedek
hol van még a nyár de a világ
már hűtőzni kíván
pikkelyző teste felforrósodott
a csillagporos nagy akváriumban
s úgy ülünk le este
a felvillanó hírkockák elé
mintha nem tudnánk
hogyan alattunk katapult van
bejáratosak hozzánk a jönevű gyilkosok
s a mosolygó kormányférfiak
havi ötvenért felkínálkozik
combok körtánca krimi-film divat
Sándor József és Benedek
fejetekre tojnak a verebek
de maradjatok itt e tavaszban
a csempézett konyha kövein
én ezt a verset csak megírom
töltök a borból míg be nem rugok
együtt
veletek

NAGYMOSÁS

Külvárosi udvarokon
félmeztelen asszonyok mosnak.
Ég felé fordult feneküket
paskolja a nap. S a leloccsant

habokon gyerekek ugrálnak,
járnak üveggömb-szilánkon,
homok viszket a talpukon,
bokrok között tűnik a lábnyom.

Im, a füvek szennyesen áznak,
pirosan zokog a paprika,
bevert ablakok bámulnak tátott
szájjal az angyalok mellbimbóira.

A férjek megjönnek, nyögve dőlnek
ágyra, virágos pokrócokra.
Csapatban szállnak a mosóteknők,
vasalt gatyákkal csapkodva.

GÁBOR JENŐ rajza

Kolozsvári Grandpierre Emil

Hogy irodalmi életünk apró legendákat tenyészt, – éppen Kolozsvári Grandpierre Emil egyik szellemes tanulmánya állapította meg. Azt is észrevette, hogy ő maga sem maradt ki a legendák áldozatai közül. A veszedelmes legenda mégsem az, amiről mint „grandpieriéről” beszámol: az életmódot környékező mítosz ártalmatlannak tetszik ahhoz a makacs téveszméhez képest, mely a műveket veszi körül. Nevezetesen, ha valakiről elterjed, hogy ellenállhatatlan vonzalommal viseltetik a szép és jóvérű asszonyok iránt (noha dolgozni mégiscsak jobban szeret) ez nem több, mint mikor Kemény Zsigmond hanyag öltözködését vagy Ady Endre alkoholizmusát emlegetik a jólérsültek: adalék, de nem magyarázat. Sokkal kártékonyabb az a legenda, amely a művekben testet öltő írói magatartást vagy szándékot veszi célba. S Kolozsvári Grandpierre-t efféle mítosz is övezi. Kritikáról-kritikára ismétlődik az a vélekedés, amely írói magatartását fagyos közönynek, Flaubert-től ellesett rideg impassibilité-nak tudja; mintha könyveiben egy bogárgyűjtő érzéketlenségével figyelné alakjait, mintha távol tartaná magát mindattól, amit felfedez, megjelenít és életre kelt. Valójában ez a mítosz az ártalmasabb: hiszen Grandpierre írói egyéniségét, munkájának végső értelmét hamisítja meg. A Grandpierre-irodalomban tájékozódó olvasónak az a gyanúja, mintha kritikusai úgy próbálták volna megtakarítani a mérlegelés és ítélkezés szellemi erőfeszítéseit, hogy egyszerűen átvették s közhellyé fejlesztették valamelyik elődjük hipotézisét: az író közönyének, érzéketlenségének csakis félreértéssel magyarázható tételét.

Valójában Kolozsvári Grandpierre egyáltalán nem közönyös; könyveiből; tanulmányaiból valósággal süt a szenvedély; életműve egyetlen polémia. Polémia már egy évszázados hagyománnyal szemben is. A magyar próza ismerői gyakran panaszkodnak amiatt, hogy regény- és novellairodalmunk túlságosan is anekdotikus, ösztönös, kevésbé gondolati, inkább szubjektív, mint tárgyyszerű, realista írásainkat is átítatja egyféle érzelmi romantika. Külföldiek szerint e tulajdonságok akadályozták meg prózánk bevonulását a világirodalomba. S bár a magyar regénynek van egy tudatosan építkező, intellektuális irányzata is, az elismerést és a sikert mindig az ösztönösebb, az anekdotázó mesterek szerezték meg: Kemény Zsigmonddal szemben Jókai, Ambrussal szemben Mikszáth, Babitscsal, Török Gyulával szemben Móricz. E párhuzambaállítás persze nem értékelés, csupán egy sajátos hagyomány jellemzése: a gondolatokkal küzdő, mondhatjuk, „európai” modellel szemben nálunk száz éven át az érzelmi szférákból sarjadt „magyaros” próza diadalmaskodott. Kolozsvári Grandpierre másoknál talán tudatosabban élte át regényirodalmunk eme konfliktusát, határozottabban polemizált a hagyománnyal, s merészebben fordult szembe prózánk népszerű irányzataival. „Prózai alkotásainkat ízek, színek, zamatok teszik élvezetessé – írja *A boldogtalanság művészete* című regényében –, majdhogynem zenei érték, csaknem soha a gondolatok áttetsző tisztasága. Nem elszigetelt nyelvünk, hanem ez a ma is élő hagyomány gátolja prózai műveink elterjedését; fordításban az ízek, zamatok, színek tetemes része elvész, s a fogalmazás elemi szabályainak mellőzése megbosszulja magát. A világos fogalmazástól való irtózatot másik irtózatot fiadott. Ugyan mi módon láthatna tisztán egy bonyolultabb helyzetet az, ki közérthetően a legegyszerűbb helyzetet sem tudja lefesteni? Értelmi habitusa ellenszegül a kényelmetlen és merőben szokatlan föladatnak. A mondatok homályából egyenes az út a helyzetek s az egész kompozíció áttekinthetetlen voltához”. E vélekedés sejteti, hogy a polémia tudatos,

sőt határozott. Grandpierre valósággal kritikus módjára vizsgálja és elemzi prózáink hagyományait, karakterét. Nemrégiben megjelent esszéjében (*Két könyv között* Látóhatár 1966) állásfoglalásának és írói gyakorlatának mintegy elvi alapvetését is elkészíti. A magyar, francia, angol és orosz regény összevetéséből alakítja ki azt a kritikai képet, amelyet prózáink hagyományairól rajzol. Az írói ösztönösség, az indulati magatartás, a cselekvésre képtelen hősök bírálata jogosnak tetszik. Hasonló megjegyzéseket olvasunk egy sor esszéjében is (*Stiluseszményeink, Csonka stiluseszmény – csonka emberlátás, Küzdelem az epikával*).

Kolozsvári Grandpierre szembeszegül a népszerű hagyománnyal, elveti az anekdotikus ösztönösséget, de nem érheti be a bírálattal: mégiscsak író, s nem kritikus. Valamilyen irányba el kell indulnia. „A másik út – vallja már említett írásában – a tudatosság. Ez az út azonban csak akkor járható, ha az ember, amennyire képes rá, választ keres minden kérdésre, amivel találkozik. Tehát egész-aggal, egész-lélekkel veti bele magát életbe-irodalomba egyaránt”. Magatartása valóban e programban mezejelölt törekvésekkel azonosul: módszere a folytonos kérdezés, elemzés, mérlegelés és ítélkezés. Az anekdotikus prózai hagyományt intellektuális irányban kívánja meghaladni. Mesterei: Babits, Schöppflin Aladár, Julien Benda, Huxley, Pirandello s a legfontosabb: maga Descartes; iskolája: a kartéziánus hagyomány. Vaqyis Grandpierre a racionalizmus neveltje, lefőbb eszménye a józanság és az értelem.

Halász Gáborról írván saját írói alkatát is jellemzi: „egyetlen, minden mást maga alá gyűrő vágy hatja át: az öntudat világos körébe vonni, az értelem hajthatatlan törvényei szerint elrendezni mindent, ami látszólag homály, érthetetlenség, ellentmondás. Van valami hősi dac ebben a törekvésben; egy irracionális korba tévedt racionalista megszállottság számba menő erőfeszítése, bebizonyítani, hogy akármit írnak, gondolnak, sejtenek vagy éreznek a kortársak, az értelem mindent megragadhat, minden fölött úrrá lehet, hogy az értelem és a világos öntudat az emberi élet legnagyobb értéke, az ember egyetlen büszkesége” (*Egy korszerűtlen író*). Maga Grandpierre is a józanság szenvedélyével közeledik az élethez és az irodalomhoz, – feladataihoz. A klasszikus racionalizmus bizalmával tekint az észre. Abban a tanulmányában, melyben mintegy eszményeit összegzi (*A francia filozófiai magatartás*), erről a bizalomról vall. Bizakodása mégsem az enciklopédisták gyakran naiv biztonságtudata, inkább egyféle kiküzdött állásfoglalás. Vagy méginkább végső remény: bizhat-e másban, mint az értelemben? Ezért veti el a modern polgári filozófiák irracionalizmusát: a józan értelem fölényével világítja át például az egzisztencializmus bölcséletét (*Az egzisztencialista regény*). A filozófiától különben is idegenkedik, nem egyszer tesz irónikus megjegyzéseket a filozófusok rendszer-alkotó buzgalmára. Inkább a józan észben bízik: „Jól idomított agy – íme a gondolkodás kultúrája, mely ilyenformán csakugyan nem egyértelmű a filozófiai kultúrával” – vallja (*Magamról*). Racionalizmusát talán egy paradoxonban fogalmazhatjuk meg a leginkább hozzáillő módon: Grandpierre *nem filozófus, hanem gondolkodó*. S mert megveti a filozófiát, a gondolkodást cselekvésnek tekinti. „A gondolkodás tehát a cselekvés egy fajtája” – jelenti ki; „A racionalista haladás, az *idée du progrès*, az emberi értelem lassú, fokozatos behatolása az ismeretlenbe, a jelenségek mögötti változatlan rend önkéntes megközelítése, azaz szabad cselekvés” – mondja máskor.

Ezeket az eszményeket és ezt az élettervet nemcsak ő vallotta a magáénak, hanem egy egész írói generáció: az úgynevezett esszéíró nemzedék is. Grandpierre voltaképpen közülük tartozott, Halász Gábor, Németh László, Szerb Antal, Illés Endre, Bóka László, Cs. Szabó László társaságába. E nemzedék a két világháború között fogalmazta ujja a műfaj feladatait. Addig a korszerű magyar esszé – a Nyugat íróinak tollán – a folyóirat köré tömörült írócsoport modern és nyugatos szellemének önigazolása volt. Az utánuk fellépő tanulmányírók viszont a szó eredeti értelmében *kísérletnek* tekintették az esszé műfaját. Bizalmatlanul fogadták az örökül kapott világnézetet és ízlést, tájékozódni akartak a kor nagy ellentmondásai között, össze akarták foglalni a múlt értékeit, s lehetőleg ki akarták kémlelni a fenyegető jövőt. Nem

vallottak azonos eszményeket, nemcsak vérmérsékletük, izlésük és egyéniségük választotta el őket egymástól, hanem gyakran a vállalt elvek, a szolgált törekvések is. A műfaj testvériségében mégis osztoztak valamiképp: mindnyájan a felismerés és az eligazítás lehetőségeként használták fel az esszét, gondolatok próbáit végezték el, írói becsvággyal, szenvedéllyel művelték a tanulmányírást. Grandpierre esszéi is ilyen eszmélkedő kísérletek, gondolatpróbák, egy folytonos alkotói készenlét és érdeklődés termékei. Gyűjteményünk: a *Legendák nyomában* című kötet meglehetősen vitát kavart megjelenése idején. Aki ma olvassa ennek a vitának a dokumentumait, kénytelen arra gyanakodni, hogy a kritikusok ismét félreértették a szerző szándékait. Legalábbis oly ingerlékenyen kommentálták az esszéekben testet öltő vitázó kedvet, mintha a műfaj nem a kísérletezés, a kihívás, hanem a végső bölcsességek megfogalmazásának eszköze lenne. Pedig, amikor Grandpierre a magyar prózai hagyományról, az írói legendákról, a korszerűségről és a racionalizmusról nyilatkozott – valójában polemizált, vitát kezdeményezett. A kialakuló vita viszont – furcsa módon – nem is annyira az író téziseit vette célba, hanem magát a polemizáló írói egyéniséget.

Grandpierre racionalista író, témáihoz az értelem fegyverzetében közeledik, elveti az ösztönösség olcsó győzelmeit. Éppen ezért neveli, edzi önmagát, vagyis – hogy irodalomkritikai fogalmazásban mondjuk ugyanezt – kísérletezik. A tudatos író figyeli és alakítja önmagát: Grandpierre egyik legfőbb élménye éppen saját egyéniségének kibontakozása, emberi formálódásának története. Nagyszerű regényében, a *Tegnapban* szellemes önelemzéssel követi nyomon saját fejlődésének, egyéniséggé válásának folyamatát. „A szó pozitív és tevékeny értelmében egyéniséggé kezdtem válni – írja –. Én, – ez a szó már nem egyedül testi folytonosságot jelentett, hanem szellemi értelemben is differenciált valóságot”. Jól tudja, hogy embernek lenni: pusztán lehetőséget jelent, mindenkinek magának kell kialakítania, „megvalósítania” önmagát. Az önépítés elve talán az egzisztencializmus egyik gondolatára emlékeztet bennünket. Sartre mondja: „L’homme doit se créer sa propre essence” („Az embernek meg kell teremtenie saját lényegét”). Grandpierre gondolata azonban csak emlékeztet erre; az „önmegvalósítás” eszméjét ő, bizonyára nem véletlenül, Voltaire híres szállóigéjére hivatkozva fogalmazza meg: „Lelkesen, gondosan hozzáfogtam az emberi foglalkozások legnemesebbjéhez, 'kertem műveléséhez', hozzáfogtam felderíteni belső világomat, rendet teremteni a zűrzavarban, nyesegetni a rútat, az elfajzottat, ápolni az arra érdemest”. Vagyis a klasszikus racionalizmusra épít. Azt is tudja, hogy az alkotás, a fogalmazás, a munka lehet ennek az önépítésnek a legcélszerűbb eszköze. Ezért találta meg a munkában élete legfőbb szenvedélyét, még akkor is, ha az írás közhasznú eredményéről olykor ideiglenesen le kellett mondania. Nem adta meg magát sohasem a reménytelenségnek, nem halogatta feladatainak elvégzését: fogalmazott. Önérzetesen foglalhatta szavakba választott sorsát, az „ars vitae” konok indulatát: „ma sem hiszem, hogy volna szebb és felemelőbb dolog, mint a siker, az eredmény, a hasznosság hite nélkül szenvedélyesen és lelkiismeretesen dolgozni (*Tegnap*).

E szenvedélyből és lelkiismeretességből született életműve: regények, elbeszélések, tanulmányok, esszék serege. Már említettük, hogy az intellektuális program kísérletező műhelyt eredményez, Grandpierre regényei között nehezen lehetne két egyforma szerkesztésű könyvet találni. A modern európai regény csaknem valamennyi iskolájától, irányzatától tanult. A *Rosta* a nemzedékváltás lázadó krónikája, a *Doktor Csibráky szerelmei* analitikus portré, A nagy ember kritikai indulatú karrier-történet, az *Alvajárók* szürrealista álomregény, A sárgavirágos leány szürrealista detektívregény, a *Lótó és kora* szatirikus robinzonád, A csillagszemű népmesei ihletésű pika-reszk-regény, s folytathatnánk tovább a típusok, kísérletek lajstromát. Legjobb könyvei – a *Tegnap* és a *Szabadság* – pedig az önéletrajzi fejlődésregény műfajába öntötték friss vért: az önelemzés és a társadalomrajz, a kartéziánus szerkesztés és a modern időfelbontás, a regény és az esszé különös szintézisei. Bennük kísérletezett először az esszé regénybe olvasztásával. Mint *Két könyv között* című írásában el-

mondja, arra törekedett, hogy gondolati reflexiók segítségével adjon önmagáról és környezetéről esszéisztikus elemzést, – vagyis így haladja meg a magyar próza ösztönös, anekdotázó hagyományát. Hasonló módszert alkalmazott később *A boldogtalanság művészete* című könyvében is: a pikareszk-regény műfajából adódó kalandokat időről-időre kommentárok szakítják meg. E kommentárok teremtik meg az elbeszélő intellektuális fölényét, s ezek szerelik egyfajta modernebb lüktetésre a műfaj hagyományos belső ritmusát.

A folytonos kísérletezés, a szerkesztés és a stílus próbái láttán azt hihetnék, hogy Kolozsvári Grandpierre életműve belső kohézió nélküli, mozaikos világ. Holott nem az, sőt azok közé a ritka oeuvre-k közé tartozik, amikben egyetlen hatalmas vállalkozás ölt testet, egyetlen óriási szenvedély méri ki minden figura és részlet helyét. Maga Grandpierre így vall erről: „Egyéb tulajdonságai mellett az író a monománia teszi, a kényszer, hogy a maga sajátosnak vélt mondanivalóját kifejezze. Minden valamire való írásomban az ember és a valóság viszonyát vizsgáltam” (*A csibrákyzmus néhány kérdéséről*). „Ember és valóság viszonya” – ez persze túlságosan is általános megállapítás: az írói „monománia” igazi tárgyát maguk a regények és novellák jelölik meg.

Grandpierre a magyar középosztály könyörtelen leleplezője – írták már sokan; Bóka László a *Tegnapban* egyenesen „a magyar középosztály önismeretének breviáriumát” fedezte fel. Kritikáját elsősorban figurái hordozzák, dzsentroid hivatalnokai, „életművészei”, kispolgárai: a *Tegnap* egyetemista társasága, *A tisztesség keresztese* vidéki tenyészte, a *Lőfő és kora* mulatságos robinzonjai, Gazsi *A nagy ember* és Pereszteghy Olivér *A boldogtalanság művészete* hősei. De legfőként doktor Csibráky: a tehetetlenség, a halogatás, képtelen természetű monstruma, – a *Doktor Csibráky szerelmeinek* lapjairól. „Az absztrakció nyelvén szólva – nyilatkozik maga az író – a csibrákyzmus magva a tapasztalatok szerzésére való képtelenség. Tehetséges az olyan ember, aki minél többet lát, annál többet tapasztal, minél többet tanul, annál többet tud, minél többet cselekszik, annál otthonosabban mozog környezetében. Csibráky a töprengés szakembere – új élmény, új ismeret, új helyzet, mind a töprengés nyersanyagává alakul át agyának műhelyében. Érzi, hogy hiájával van az alkalmazkodás képességének, a sorozatos kudarcok a cselekvés helyes formájának megkeresésére sarkallják. Példás igyekezetének azonban nem jobb cselekvés az eredménye, hanem töprengési képességének tökéletesedése.” (*A csibrákyzmus néhány kérdéséről*). Csibrákyt Duhamel Salavinjéhez vagy Tolsztoj Pierre Bezuhovjához hasonlították kritikusai, a valóságban azonban Goncsárov Oblomovjának rokona; jellegzetes kelet-európai hős: határozatlan és álmodozó. Grandpierre modern irodalmunk egyik legmarkánsabb figuráját teremtette meg benne, Szachmáry Zoltán, Rezeda Kázmér méltó társát. Olyan hőst, aki mintegy polarizálta az olvasói közvéleményt. Az író maga is beszámol azokról a vitákról, indulatokról, miket a kopasz doktor alakja keltett (a már idézett *A csibrákyzmus...* című írásában). Azért történhetett ez így, mert Csibrákyban a magyar értelmiségi és hivatalnok réteg, az úgynevezett „középosztály” legveszedelmesebb tulajdonságai öltöttek alakot: a tehetetlenség, a valóságtól való idegenkedés, a gondolkodástól való irtózás. A *Tegnapban* később határozottan rá is mutatott ezekre a jellemvonásokra: „A tapasztalat végül is megmutatta, hogy nem a balsors üldöz, amit oly szívesen feltételez minden búval sújtott ember, a bosszantó és lehangoló egyéni kelekótyaságok nem kivételes jelenségek, hanem egy társadalmi osztály általános életformájának részletmegnyilvánulásai. Ennek az életformának végső lényege a valóságtól való idegenség. A másik lényeges vonás, hogy ez az idegenség nem egységes formában nyilvánul meg, azaz nem alakult ki az élet apróbb és nagyobb kérdéseivel szemben egy a valóságtól független, egyezményes közösségi magatartás, amely mintegy közös nevezőre hozná az egyesek életét. Ezért, akik egyazon életformában élnek, éppúgy nem érthetik meg egymást, mint két különböző világrendszer lakói.” Regényei-elbeszélései tehát a „középosztály” magatartás-formáinak, kollektív lelki habitusának elemzését és kritikáját adják. Grandpierre

ennek a társadalmi képződménynek a szülötte, ismerte és meggyűlölte környezetének fonákságait, vétkeit. Szenvedélyesen beszélte ki e réteg „titkait”: alighanem ő az egyetlen írónk, akinek hivatalba lépésekor – még a harmincas években – külön esküt kellett tennie arra, hogy regényeiben hallgat hivatali tapasztalatairól. Nem hallgatott. Főlényes íróniával, az ostobaság közegében élő racionalista felháborodásával és megsemmisítő gúnyjával tiltakozott, támadott. Ezért vette tollhegyre környezetének megannyi ostobáját, nagyképzű törtetőjét: regényei egy természetrajz részletező figyelemével és teljesség-igényével gyűjtik magukba egy társadalmi réteg típusait, oly köznap különöceit. Iróniával ábrázolja őket, de sohasem azzal a rideg közönnyel, amivel kritikusai megvádolták. Olyannak mutatja be őket, amilyenek a valóságban voltak. Bóka László éppen az ő ábrázolási módszeréről szólván írta le a tárgyilagosság legfőbb parancsát: „Az igazi író nem eszményit és nem torzít: ábrázol. Ez a dolga”.

Grandpierre „írói monomániája”: a középosztály hamis tudatának és fonák magatartásának bírálata. Aki azonban szenvedélyeinek-szándékainak mélyebb rétegeiben kutat és megpróbál összefüggést keresni a társadalomkritikai indulat és a magyar próza hagyomány ismeretes bírálatának szigora között, ennél is fontosabb és korszerűbb írói élettervet: „monomániát” talál. Grandpierre nemcsak egy réteg kritikai képét nyújtja, hanem egy sajátos társadalmi és gondolkodási mechanizmusét is. Maga beszél erről a *Tegnapban*: „Egy rendszerben élünk, egy talán századok, talán évtizedek alatt megért rendszerben, amelynek bámulatos egységéről, következetlenségeinek szigorú következetességéről, legtöbbünknek sejtelmünk sincs. Mint a tréfabeli gép, amelybe elől betaszítják a lovat s mire az ember megkerüli a masinát, már várja a kész szalámi, – ez a rendszer születése pillanatában megragadja a jövőndő honpolgárt s addig gyúrja, vagdossa, amíg kedvére való nem lesz. Ennek a ma is felderítetlen rendszernek az összefüggéseit keresem emlékeimben, így próbálok többsévé világos, bár szűkséggéppen töredékes képet festeni az átalakulás bonyolult folyamatáról és eredményéről.” Ez a rendszer a magyar társadalom különleges mechanizmusa: a helytelen magatartásformáknak, emberi kapcsolatoknak, lélektani reakcióknak az a hálójá, amit a történelem alakított ki és font körénk. Grandpierre azzal is tisztában van, hogy e struktúra nem valamiféle nemzetkarakterológiai képlet, mi sincs tőle távolabb, mint a szellemtörténész okoskodás. Nem adottság, hanem képződmény: „E dísztelen tulajdonság a társadalom nyomására fejlődött ki bennünk, olykor vérmérsékletünk, képességeink, hajlamaink ellenére” – mondja ugyancsak a *Tegnap* lapjain. E struktúrát készül felderíteni, s a józan ész kritikai mérlegére állítani. Stílus elemző esszéi ezért többek, mint műhelytanulmányok: a próza hagyomány sajátosságaiban eltorzult társadalmi struktúránk tükrét keresi. A közélet, a társadalmi mechanizmus – Grandpierre gondolkodása szerint – logikusan határozza meg a közgondolkodást s ezen keresztül az irodalom szemléleti és stílári tulajdonságait. Vagyis a társadalmi és művészeti struktúra között szerves és lényegi kapcsolatot lát. „A mi országunk az önmagunkat másokként számon tartók birodalma, s hogy regényirodalmunk oly bajosan lel hangjára, annak legfőbb oka ez. Ösztönös passzivitás jellemzi ezt az emberi változatot, mivelhogy a cselekvés mindig azzal a veszéllyel jár, hogy az én fölél álmodott álent összeűzza” – írja társadalom és irodalom összefüggéseiről A *boldogtalanság művészete* egyik kommentárjában.

Ez az írói szenvedély, életművének ez a jól felismerhető mondanivalója jelöli ki helyét azok között, akik az önismeret és az önbírálat felelősségtudatot kívánó erőfeszítésére vállalkoztak. Manapság – gyakran olvashatunk erről – tudományos és művészeti életünk egyik legtöbbet hangoztatott igénye a nemzeti önvizsgálat és önkritika. Kolozsvári Grandpierre immár három és fél évtizede valósítja meg ezt az igényt: a racionalista józan és szigorú kritikájával elemzi a közelmúlt magyar társadalmának struktúráját s mindazt, amit e struktúra a jelenre hagyott örökök. Eddigi életművének szenvedélyes realizmusa, gondolati gazdagsága egyre több figyelmet érdemel.

KODÁLY ZOLTÁN

Amíg élt, természetes volt körülötte minden. Csak most érezzük igazán, hogy a felejthetetlen találkozások jeles ünnepekként vonulnak a történelembe. Gazdagon nagy egyénisége mindenütt magvetőként tűnt fel, s ha valami megelégedéssel tölthette el, minden bizonnyal az, hogy megérhette vetése virágba borulását.

Pécs – melynek zenei talaját századokon át tisztos német mesterek, majd pedig olyan muzsikuskok művelték mint Liszt és Erkel –, az utóbbi két-három évtizedben virágoskertje lett a „Tanár Úr” megálmodott éneklő Magyarországnak. Gyermekek-, férfi- és vegyeskarainak a 30-as években egyre gyakoribb itteni előadásai után, 1945 őszén Pécs meghívta Kodályt, s ő három hónapig vendége volt városunknak. Így került az akkor már világhírű mester közeli emberi kapcsolatba Pécs muzsikusaival, kórusaival és lakosságával.

Az ország még a háború romjainak eltakarításán fáradozott, amikor pécsi „pihenőjén”, együtt dolgozva lelkes pécsi zenetanárokkal, meghirdette egy előadásban (1945. XI. 19.) a magyar zenei nevelés, a magyar zenei műveltség programját, hangoztatva, hogy ennek „megvalósításában egy ilyen városnak nagy szerepe lehet”. S ettől kezdve az „üttörő” városon tartja szemét.

Amikor a 70 éves Mester a tiszteletére rendezett háromnapos hangversenysorozatra megint Pécsre jött, a közben világszerte ismertté vált módszerén nevelkedett fiatalok nagyszerű eredményeiben gyönyörködhetett. Ekkor hangzott fel Pécssett először a „Psalmus Hungaricus”, melyet a nagy Kodály-művek kultuszának reneszánsza követett. Nincs jelentős alkotása, mely az utóbbi évtizedekben meg ne szólalt volna városunkban.

A Kodály szellemében felnőtt kórusok s a mindig megújuló ifjúsági együttesek versengve meritettek egyre többet zenéjének tiszta forrásából. A „Missa brevis” személyes közreműködésével hangzott fel először Pécssett. S mintha csak jelképnek szánta volna: előbb munkás-énekkarnak írt művet Petőfi versére („A magyar nemzethez”), a Pécsi Bőrgyár Énekkarának ajánlva. Majd „Az éneklő ifjúsághoz” című művét írta pécsieknek. De Pécsről indult el a Hány-közjátékhoz írt vegyeskari változat is, melyhez dr. Vargha Károly írt szöveget éppúgy, mint az említett ifjúsági kórushoz. A „Mohács” című kórusművét ugyancsak pécsi ifjúsági énekkar szólaltatta meg először.

Csodás szépségű művek előadóinak és hallgatóinak élményei, hangversenyeken, próbákon, iskolákban tett sűrű látogatások, lényegbetaláló kérdések és felejthetetlen jótanácsok, érdeklődő törődés emberek, együttesek, intézmények sorsával, de mindenekelőtt a zene nagy ügyével: – ezernyi eltéphetetlen szállal fűzték Pécshez a mindig fáradhatatlan Mestert, aki az utolsó éveit bearanyozó szűkebb család körében tavaszokként a kivirágzó Mecsek oldalát kívánta látni.

Az utolsó zeneakadémiai hangversenyén, amelyen megjelent, pécsi ének- és zenekar szerepelt. Akkor még nem tudtuk, hogy milyen nagy pillanatok részesei vagyunk, hogy Róla, Vele és Neki énekeljük Bach zenéjében: „Ich hatte viel Bekümmernis”, majd: „Sei nunwieder zufrieden, meine Seele.” Nagy szelleme azóta tényleg nyugovóra tért, de mi testamentumként megőrizzük, és tovább adjuk a meleg kézszorítás közben büszkén és biztatón Bachra és Händelre utaló szavakat: „Tehát: Halle, Lipcse, Pécsi!” Valóra kell váltanunk, mert a „Tanár Úr” üzente Pécsnek!

ANTAL GYÖRGY

KODÁLY

*Mikoron már a sírásók jártak,
s a gyávák rendre halálra váltak,
meg-meginogtak szintén a bátrak,
mikoron nyelv és torok már kiszáradt,*

*tetőgerendánk roskadt recsege,
ablakainkat jég ökle verte,
sovány falatunk iszonyat ette,
sőt gyakran azt is szájunkból kivette,*

*mikoron a jó, erős bizalmat,
a bennünk élőt úgyis, ha hallgat,
nem bírták szóra semmi hatalmak,
s kötél adott vagy vándorbot nyugalmat:*

*a háborgónak, némán nyögőnek
fülébe vágott mentőn az ének,
hangja a kinnak, hangja az éjnek,
a sarjú kedvnek, a makacs reménynek;*

*fülébe vágott forrón a hangod,
kiálthatott már, aki szorongott,
nevén nevezted benne a gondot,
előtte mondtad, amit végre mondott.*

*És lett az ország országnyi zengő,
hangos liget, nagy, mesebeli erdő,
s akár ujjongó, akár kesergő,
támadt szavad rá, erre, arra kellő;*

*támadt szavad rá borús, virágos,
szelid-zúgású és áradásos:
csöng a gyerekszáj, dobban a táncos,
harsan a Psalmus, mesél Hány János;*

*harsan, mesél, csöng örökre most már,
mert véghezvitted, amibe fogtál,
s úgy mentél el, hogy megállapodtál
a múlhatatlan fényű csillagoknál.*

CSORBA GYÖZÖ

BÉKÉS SÁNDOR: *Mázai változások*

SZALAI JÁNOS: *Falu a hegyoldalban*

LORÁND IMRE: *Hagyományos ízlés – korszerű igények*

FÜLEKI JÓZSEF: *Munka és művelődés*

MAJOR MÁTÉ: *A modern építészet szolgálatában*

RÓNAY LÁSZLÓ: *Zenei levél Budapestről*

KOCZOGH ÁKOS: *Kiadítási napló*

BÉKÉS SÁNDOR

Mázai változások

Az öltöző mennyezetén függő láncokon elhagyott munkaruhák, kobakok, szénporos gumicsizmák lógnak, a felolvasóterem márkatábláján néhány gazdátlan „pléh” fityeg, az udvaron felborult csillék, összehányt biztosító anyagok... A bánya halott. De az akna felé vezető út még fekete az évtizedek óta szóródó széntől, s a főépület homlokzatán is sértetlen még a tábla: „Köszöntjük hős bányászainkat!”

– Szeptemberben, a bányásznapon tették ki – mondja Ébert József aknaács, aki néhány társával az „utóvédet” alkotja. – Elég szomorú ünnep volt. Akkor már csak fele ember volt itt, annak sem akadt sok öröme: a szén már nem kellett, csak az anyagot rabolták, ahol lehetett...

Az aknatornyoni mozdulatlanul áll a szállítókerék, némák a csatlósállás felett a csengők. Ha idegen érkezik az üzem területére, percek alatt mindenki ott van. Bauer Jakab aknaács a gépház felől siet.

– Már azt hittem, a gomba miatt jönnek – mondja csalódottan. – Nemrégiben azt mondták, szereljük vissza az aknába a vezérléceket, megvette az egészet egy pesti cég, most meg semmi továbbit nem mondanak, napok óta csak ténfergünk és nem tudjuk, mi lesz...

SZÉNTERMELO PARASZTOK

A Kárász, Vékény, Szászvár, Máza, Nagymányok által határolt terület lakói, Banya északi csücskében, több mint két évszázada foglalkoznak a bányászkodással. A falvak közvetlenül a dombok lábánál épültek. A feltört földek néha egészen a csúcsockig kapaszkodnak, másutt meg az erdő ér a kertek közepéig. A domboldalak bokrai között a XVIII. században bukkantak először a nyájörző pásztorok furcsa, fekete kövekre. Az öregek azt mesélik, az is megesett, hogy a föld mélyén tűz keletkezett, s hetekig füstölt a hegy...

Az első tárnákat vállalkozó szellemű parasztok nyitották, s a szén a legutolsó félévszázadig nem is volt itt más, mint amolyan „másodvetés”-féle. Az ipari jellegű termelés csak a 900-as évek elején indult meg. Bányaspekulánsok jöttek, idegen nemzetiségű bér munkásokat telepítve a falvak szélére, s az apró kis aknák és tárnácskák helyén igazi üzemeket szerveztek.

A geológusok évtizedeken át járták a vidéket. Munkájuk kettős eredménnyel zárult: bizonyossá vált, hogy jelentős mennyiségű liaszszén rejt a föld, ugyanakkor azonban az is kiderült, hogy nincsenek összefüggő szénmezők. A „fekete gyémánt” kisebb-nagyobb lencsékben helyezkedik el, s a geológiai viszonyok is olyan zavartak, mint sehol másutt. Ezek a felismerések meghatározó erejűek voltak a későbbiekkel illetően. A nagy bányatársaságok számára egyszeriben másodrangúvá degradálódott a vidék, s a bányatelkek vásárlása csak azért folytatódott, nehogy a konkurencia kezébe kerüljön a szén rejtő föld.

A több tucat aknácska lassan elszorvadt, s kialakult az északi terület három viszonylag nagyobb bányaközpontja: Nagymányok, Máza és Szászvár. A termelés mennyiségét nézve természetesen ezek az aknák sem voltak jelentősek az ország energiarendszerében, kivéve talán a háborúk időszakát, amikor is abnormálisan felduzzadt a létszám, s a végsőkig fokozott rablógazdálkodás következtében a kitermelt szén mennyisége duplájára emelkedett.

A bányavidék fénykora a nagy széncsaták időszaka volt: az ötvenes évek elején 50–60 vagon szén adott e három akna.

Jelenleg alig többet harmincnál.

Két évvel ezelőtt örökre leállt a nagymányoki aknatorony felvonója, s tavaly elbúcsúztatták a mázai üzemet is...

VAN ITT SZÉN, ELÉG...

A Mázai Bányaüzem létszáma 700 fő volt. A föld alatti munkára alkalmas bányászoknak egyrészt a közeli szászvári Béke-aknán, másrészt a komlói nagyüzemeknél biztosították munkát. Az autóbuszok naponta négyszer megjelennek a faluban, hogy schichtre vigyék a „fiatalokat”...

A két helyiségből álló füstös kocsma délelőttönként az öregek tanyája. Ha nyílik az ajtó, mindenki felnéz, kíváncsian és gyanakodva (az utóbbi időben nagyon is sok idegen jár a faluban, s nem igen lehet tudni, kiben mi rejtezik).

Gét József nyugdíjas vájár, Mindun Miklós nyugdíjas aknász és Csobot Gergely csillás közvetlenül a pult mellett ülnek. Megszokott helyük ez. Kucsmában, nehéz kabátban emelgetik a söröspoharat. Kevés szó esik közöttük. Ahhoz, hogy valakit bizalmukba fogadjanak, valami kis együttérzést kell felfedezniük rajta, a bezárt akna sorsával kapcsolatban.

– Volt itt szén és van is – mondja Gét József egykedvűen –, méghozzá milyen!
– Az üzemvezető az már volt valaki, ugye? Nohát a szászvári üzemvezető is innen vitte saját háztartása számára a szenet! Hamuja alig volt és nagy meleget adott...

– Azt mondja, még van itt szén...?
– Négy szintet műveltünk, ötven méter volt a szintek között. Lejjebb nem mentek. Miért? A mélység miatt mehettek volna, hisz Komlón hatszáz alatt vannak...

A két öreg makacs és hajthatatlan. Tudják, amit tudnak. Azt is elhiszik ugyan, amit a vezetők mondanak: alacsony volt a gépesítés foka, túl bonyolultak voltak a geológiai viszonyok – a szén nem egyszer „megszökött”, s mégis: jóvátehetetlen hibának tartják az akna leállítását.

– Én most legutóbb a szászvári Béke-aknán dolgoztam, mint aknamélyítő – mondja Gét József –, s bizony tőlem hiába kérdezné, miért éppen oda épült az az akna? Nagy munka volt, rengeteg pénzbe került, s meglássa egyszer elviszi a víz...

– A víz?

– Sok víz van ott a földben, s ha megtöri a követ, akkor mi lesz?

Mindun Miklós csak a fejét csóválja:

– Aztán itt vannak a bányáépületek. Igen szép épületek. Ezek most többnyire üresek. Csak a kár van mindenütt.

Nyílik, csukódik az ajtó, aki elmegy a ház előtt, az be is tér, olyan is van, aki semmit sem fogyaszt, csak éppen beköszönt, s megkérdi, mi újság? Tizenegy óra felé nagyobb csoport érkezik. Sötét ruhában, komoran.

– Egy öreg bányászt temettek – mondja Csobot Gergely, aki eddig csendben hallgatott. Húsz-huszonöt évvel fiatalabb a két nyugdíjasnál, arca azonban fáradt, mozdulatai öregesek. – Harmincnégy éves vagyok, csont-tébécével a jobbcombomban. Az üzemnek köszönhetem, hogy élek. A szekszárdi kórházban már ötven kiló voltam, azt mondták, végem. Akkor a szakszervezet közbelépett, s repülővel felvittek Pestre...

A kérdés: mi lesz eztán, Csobot Gergely számára nagyon is nyitott. Felsőnánáról költözött Mázára, családot alapított, letelepedett, a bányára tette fel az életét, s most úgy érzi, megcsúszott alatta a talaj.

– Én már a föld alá nem mehetek... Ha meg is gyógyulok, egész ember sose leszek. Új szakmát tanulni, ilyen egészséggel...?

A hétszáz mázai bányász túlnyomó többsége pár hét alatt megfelelő munkát talált, néhány tucat beteg, illetve föld alatti munkára már nem alkalmas ember sorsa azonban még nyitott. Csobot Gergely kétségeit sorolja, úgy érzi, ha az akna üzemből marad, beteg is nagyobb becsülete lenne, elvégre ott áldozta fel egészségét, a két öreg pedig makacsul és ellentmondást nem tűrően a mázai szén kiváló tulajdonságait ismételgeti.

– A szén fészkekben van, kisebb-nagyobb fészkekben, de olyan ám, hogy bevitt az ember egy vödörrel a tűzre, s nem vitt ki többet, mint egy marék hamut...

– Azt azért tedd hozzá, volt egy hibája is: kormolt egy kicsit...

Gét József új kört rendel – mindig csak egy pohárral, a korsó túl nagy, nem lehet kétszerre lehajtani, hosszabb idő alatt pedig megmelegszik –, s aztán előáll a nagy kérdéssel:

– Ötvennyolcban beszéltem a geológusokkal, akik a szenet találták. Azt mondták, hatvanhétben új aknát kezdenek mélyíteni. Itt, Mázán, a Nagyrénél – azt szeretném tudni, lesz-e ebből valami...?

ÉRVEK ÉS SZÁMOK

A Mecseki Szénbányászati Tröszt – melynek egyik legkisebb egysége volt a mázai üzem – az elmúlt esztendőben 4 millió 300 ezer tonna fekete szenet adott a népgazdaságnak. A termelés koncentrációja először az üzemeken belül történt meg: a korábbi tíz-tizenkét fejtés helyett ma két-három magasan gépesített, nagy front-homlok-hosszúságú fejtésből nyerik az aknák a szenet, ez gazdaságosabb és biztonságosabb is. A kis teljesítményű aknák sorra leálltak a pécsi területen is – Béke-, Rükker-, György-akna –, s e tények fényében már világosan látható: nem egy „észak” ellenes törekvés realizálása a mázai és nagymányoki üzem bezárása, hanem a több évig tartó ellenőrző és tervező munka megállapításainak következménye. Ezek a gazdaságtalan üzemek csak rendkívül nagy ráfordítás árán növelhették volna a termelés mennyiségét, de ezt is csak szűkös határokon belül, a geológiai adottságok ugyanis egyszerűen kizárják a korszerű bányáskodás lehetőségét.

Az ország energiahelyzetében beállott változások a szénbányászat apparátusában, szemléletében és törekvéseiben is óriási változásokat okoztak. A mindenáron való mennyiségi széntermelés elve ma már a múlté. – Egy hősi és nehéz korszak után a hazai szénbányászat új feladatok előtt áll: minőségi szenet kell adnia, a gazdaságosság szem előtt tartásával.

A koncentráció legnagyobb eseménye a két tröszt – a komlói és pécsi – egyesülése volt. Ezt követte az üzemek átszervezése – „óriási” üzemekké. Létrejött az István-aknai és Kossuth-bányai 300 vagonos üzem, termelni kezdett az új Zobáki bánya, s a lehetőségek határain belül rekonstruálták és korszerűsítették a szászvári

üzemet. Több mint 100 millió forintos költséggel felépült Béke-akna, mely napi 40–45 vagon szén termelését teszi lehetővé. Mindez jelentős változásokat idézett elő a gazdálkodásban is. Csak néhány szám: 1960-ban 100 forint termelési értékre 30,70 forint anyagköltség esett, 1966-ban: 27,02. Hasonló mértékben csökkent az önköltség is: tröszt szinten 1960-ban 462,93 forintba került egy tonna szén felszínre hozatala, 1965-ben 367,42 forintba. (Az üzemenkénti megoszlás természetesen elég egyenetlen: Pécsbánya 272,53, Szabolcs 313,44, Kossuth 314,97, Szászvár pedig 433,51 forintért adta 1965-ben a szenet.)

Az új – koncentrációs – törekvések eredményeképpen ugrásszerűen megnőtt az egy aknára eső termelés. 1960-ban egy-egy akna napi átlagban 888 tonnát termelt, 1965-ben 1662-t! A gépesítés fokozása mellett csökkentették a nyitott vágatok hosszát, ami a gondos anyagvisszamentés következtében százmilliós értékrendben szabadított fel addig feleslegesen lekötött anyagokat. Mindezek természetesen a tröszt vállalati eredményeiben is éreztették hatásukat.

A Mecsek vidékén kialakult az ország egyik legnagyobb bányavállalata – 18 ezer ember dolgozik a tröszt üzemeiben! –, mely éppen azért, mert vállalni tudta a régivel való következetes szakítást, s a nem egyszerű áldozatokkal járó racionalizálást, ma minden tekintetben versenyképes, s jövője valamennyi hazai széntermelő vállalat között a legzavartalanabbnak ígérkezik.

RÉGI ÉS ÚJ GONDOK

A leállított aknák üzemépületeiben a szövetkezeti ipar létesített üzemeket. Mázán a Bonyhádi Vasipari Ktsz lakatos és galvanizáló műhelyt rendezett be. Jelenleg ugyan még csak a régi szakipari műhelyt foglalták el, de a tervek már elkészültek, s nem-sokára az egykori fürdőépület átalakítása is megkezdődik.

Az új üzem telepvezető-helyettese, Fát József meglepően fiatal ember, s ennek megfelelően lelkes is.

– Jelenleg ötvenen vagyunk, de ha sikerül megszerezni azt az export-megrendelést, melynek ügyében most folynak a tárgyalások, újabb 125 embert veszünk fel...

– Kik alkotják az új üzem törzsgárdáját?

– Jelentős részük volt-bányász. Igaz, elsősorban a szakipari munkásokat – villanyszerelőket, lakatosokat, esztárgályosokat – vettük át, de ha a többiek is vállalják az átképzést, akkor nálunk nem fognak csatlakozni...

Ez a kis párbeszéd az új helyzet két nagy gondját tartalmazza: 1. Meg kell győzni a volt bányászokat az új szakma elsajátításának fontosságáról, 2. valamilyen úton-módon meg kell teremteni az átképzés anyagi, technikai feltételeit...

Aki húsz-huszonöt évet töltött a föld alatt, sokszor embertelenül kemény munkával, az elnehezedett kezeivel nem könnyen tanul új szakmát. Különösen akkor, ha a régi és az új bére között sokszor ezernél is több forint a különbség!

– Az lenne jó, ha az átképzés idejére az állam bérkiegészítést tudna adni az érintetteknek – mondja Fát József. – Akkor talán hamarabb megnyugodnának. Most egyelőre elég nagy a mozgás: jönnek, felveszik az első pénzt, s aztán csalódottan kéri a könyvet. De ezt szövetkezeti szinten nem lehet megoldani...

A TANÁCSITKÁR SZÁMAI

A község lakóinak száma 1552. A családok 70 százaléka bányász, 10 százalék téglaiipari munkás, 10 százalék egyéb munkás, illetve alkalmazott, s csak a maradék 10 százalék dolgozik földdel. Az elmúlt tíz év alatt Máza nemcsak megfiatalodott – szinte valamennyi házat tatarozták –, de meg is nőtt: lakóinak száma éppen kétszeresére emelkedett. A nagy bányász-toborzások időszakában alföldi családok tucatja telepedett le a faluban, új paraszti szokásokat hozva, de ma már a község arca – a

nagyon is falusias külső ellenére –, leginkább a pécsi és komlói bányász-kolóniákra emlékeztet.

A bányatelepen nyolcvan, a Petőfi utcában öt, a Széchenyi utcában tizenkét, a téglagyárnál tíz új lakás épült – de faluszerre folytak az építkezések –, s nem kevesebb mint 145 új lakást emeltek röpke tív év alatt.

A tanácstitkár mutatja a térképet:

– Ez az új telep. Igazán olyan, mint egy város...

– Amióta leállt az akna, érezhető-e valami változás? Volt-e, aki elköltözött?

– Olyan még egy se.

– És az építési kedv?

– Annak vége. Az emberek nem szeretnek utazni.

– Az árak?

– Azok is csökkentek némileg. Most, hogy kevesebb lett a munkaalkalom, miért igyekeznének ide az emberek?

Máza a változás korát éli. Csendesebb is lett, meg hangosabb is: a falun áthaladó bányavasút élettelen, az aknák felé közlekedő autóbuszok azonban szinte városi forgalmat bonyolítanak le.

Hírek és rémhírek keringenek. Egyesek azt hallották, vissza fogják állítani az aknát, mások azt mondják: a gomba többet ér a szénnél, ugyanazt a pénzt kapja mindenki, mint korábban, és munka semmi – a mélyben azonban minden mozdulatlan. Az idősebb emberek házaiban csákány lóg a fogason, s a kredenceken gondosan kifényesített bányászlámpa áll, a gyerekek közül pedig minden harmadik azt mondja: én vājār leszek...

Szászvár felől közben nap mint nap jönnek a nehéz teherautók – ezek még a bánya kocsijai –, felkapaszkodnak a halott toronyhoz, megrakodnak csövekkel, sínekkel és más leszerelt vasanyagokkal, s aztán elhúznak a göröngyös úton a kopár oldalon álló új akna felé...

SZALAI JÁNOS

Falu a hegyoldalban

Mozaikok egy község életéből

A hegyoldalból nézem a falut, amely innen olyan, mint egy földreszállt repülőgép: nagy szárnyakkal és rövid, zömök törzzsel.

Nézem a házakat. Tizenhat év után találghatom, ki lakhat ebben a házban és ki a másikon, a harmadikon, a negyedikben...

Milyen rövid volt ez az egy hét itthon!

Mindent látni, hallani szerettem volna. Felballagtam a temetőbe. Ismerősöket kerestem, néztem a fejfákat.

A temető csendes, a sírok nagy részét benőtte a bozót, keskeny utak vezetnek a bokrok között. A halottaikkal nem igen törődnek...

Az egyik sírkövön nevek. A halott neve és alatta: kik állíttatták a sírkövet.

Erre adnak: lássa mindenki, ők nem olyanok, ők szeretik a halottjukat, még áldoztak is rá.

Vallatom a sírokat. Kiről mi jut az eszembe. Sokukról semmi, vagy alig valami. Itt a temetőben nincs más mérce: ki mit tett másokért. A halál után így fogalmazzák itt a temetőben az élet értelmét...

A halált természetesnek veszik, mint az életet. A férj mellett kijelölték már a feleség sírját, vagy fordítva. A fénylő fekete márvány sírkövekre rávésték a neveket, a születés keltét, csak a halál dátuma hiányzik. Van a faluban egy asszony, aki előre megvette a sírhelyét, sírkövet is állíttatott magának, a születési évét is rávésette. Azt mondják: pajkos gyerekek minduntalan odairják krétával a halál évét. Az asszony kijár a sírházhoz, rendszeresen gondozza és ilyenkor letörli.

A falu egyébként még pappal temetkezik. A pompa miatt, a szép beszéd miatt, a falu szája miatt. És talán amiatt, hogy ma még csak az egyház van berendezve ilyenre – főleg falun. Az már nem nagyon számít, hogy milyen pap. Csak pap legyen. Ismerek olyan embereket a faluban, akik reformátusnak születtek, lenézték valamikor a katolikusokat, már csak azért is, mert azok szegények voltak, a kolóniában laktak. És ezek az emberek most katolikusok lettek. Egyszerűen azért, mert mint reformátusok sok egyházi adóval voltak hátralékban. És addig nincs esküvő, temetés, amíg az adót ki nem fizetik. Kalkuláltak. Katolikusok lettek – tiszta lappal.

Részt vettem egy egyházi esküvőn. Rokoni kötelék vitt el a templomba. Megborzongatott az orgona, amelynek mély hangjai közül előkúszott egy csengő női hang. Először csak arra gondoltam: itt női kántor van, aztán arra, hogy akitől a hang ered, az csak néhány évvel idősebb nálam, később pedig arra, hogy a férje a Szocialista Munka Hőse.

De hogyan lett belőle kántor? Mi hozhatta ide?

Nem tudtam válaszolni a kérdésre. Majd az idő megválaszolja. Mint ahogy megválaszolta annak az esetében is, aki 1949-ben még sekrestyés volt. Ma a tsz-ben dolgozik és munkásör.

Ott, az esketésen csak ez jutott eszembe. Meg az, hogy átmeneti korban élünk.

*

A faluban igen élénk a sportélet. A labdarúgás ugyan kezd elsorvadni, de helyette erősödik a kézilabda. Szinte minden fiatal kézilabdázik. Nagyharsányban olyan ez a sportág, mint Csehszlovákiában a jégkorong. Még késő este is játszanak a kocsmák kertjében kialakított pályán.

Négy kézilabda csapatuk van. A felnőtt lányok a megyei elsőosztályban játszanak és a harmadik helyen állnak. Megelőzték a pécsi egyetemistákat és tanárképzőket is. A fiúk most kerülnek ismét vissza a megyei első osztályba, a két ifjúsági csapat is jó.

A községben még mindig nagy ünnep a búcsú. Hallatszottak is olyan hírek, hogy ezen a napon az ifjúságiak nem mennek Pécsre kézilabdázni. A hirdető táblán is találkoztam ennek a hírnek a nyomával. Ugyanis ott volt a névsor, hogy kik hozzák magukkal a szerelést. Amennyiben nem mennek el a búcsú miatt, a vezetőség a csapatot visszalépteti a bajnokságtól. Mindenki elment.

A református papnak négy gyereke játszik a kézilabda-csapatban. Nekik „hivatalból” részt kell venniük az istentiszteleten. El is mennek. Felül az ünneplős ruha, alul a szerelés. És amikor elkezdődik az istentisztelet, ők usgyi, rohannak a pályára.

A sport jól hat a fiatalokra. Az utcán is ki lehet választani azokat a fiúkat, lányokat, akik sportolnak. A fiatalok lelkesedése határtalan. Hamarosan új pályát építenek... A kocsmaudvarban.

A kocsmák a központ. Van ugyan egy lepedőnyi cukrászda, de ez kevés. Három asztal, tizenkét ember fér el benne. A többi mehet a kocsmába. Mehetne ugyan a művelődési házba is, de az messze van és hol ott találni a vezetőt, hol nem. A kocsmában van sakk, de leginkább azért kártyáznak. Még ferbliznek is. Ha véletlenül belép a rendőr, vagy a kocsmáros feléjük tart, akkor összeszedik a kártyát és kevernek. Láttam snapszlizókat is. Ötven forint volt a tét. Nem az asztalon, a zsebben volt a pénz. Kibicelni nem lehetett...

Voltam a kultúrházban is, lakodalomban. A menyasszony nagyharsányi, a vőlegény siklői. Eljött a vőlegény apja is. Több, mint harminc éve nem járt Nagyharsányban. Amikor bement a kultúrházba, felfedezte, hogy ő járt már itt, csakhogy akkor ez istálló volt. Ő meg cseléd.

A halált természetesnek veszik, mint az életet. A férj mellett kijelölték már a feleség sírját, vagy fordítva. A fénylő fekete márvány sírkövekre rávésték a neveket, a születés keltét, csak a halál dátuma hiányzik. Van a faluban egy asszony, aki előre megvette a sírhelyét, sírkövet is állíttatott magának, a születési évét is rávésette. Azt mondják: pajkos gyerekek minduntalan odairják krétával a halál évét. Az asszony kijár a sírházhoz, rendszeresen gondozza és ilyenkor letörli.

A falu egyébként még pappal temetkezik. A pompa miatt, a szép beszéd miatt, a falu szája miatt. És talán amiatt, hogy ma még csak az egyház van berendezve ilyenre – főleg falun. Az már nem nagyon számít, hogy milyen pap. Csak pap legyen. Ismerek olyan embereket a faluban, akik reformátusnak születtek, lenéztek valamikor a katolikusokat, már csak azért is, mert azok szegények voltak, a kolóniában laktak. És ezek az emberek most katolikusok lettek. Egyszerűen azért, mert mint reformátusok sok egyházi adóval voltak hátralékban. És addig nincs esküvő, temetés, amíg az adót ki nem fizetik. Kalkuláltak. Katolikusok lettek – tiszta lappal.

Részt vettem egy egyházi esküvőn. Rokoni kötelék vitt el a templomba. Megborzongatott az orgona, amelynek mély hangjai közül előkúszott egy csengő női hang. Először csak arra gondoltam: itt női kántor van, aztán arra, hogy akitől a hang ered, az csak néhány évvel idősebb nálam, később pedig arra, hogy a férje a Szocialista Munka Hőse.

De hogyan lett belőle kántor? Mi hozhatta ide?

Nem tudtam válaszolni a kérdésre. Majd az idő megválaszolja. Mint ahogy megválaszolta annak az esetében is, aki 1949-ben még sekrestyés volt. Ma a tsz-ben dolgozik és munkásőr.

Ott, az esketésen csak ez jutott eszembe. Meg az, hogy átmeneti korban élünk.

*

A faluban igen élénk a sportélet. A labdarúgás ugyan kezd elorsóvadni, de helyette erősödik a kézilabda. Szinte minden fiatal kézilabdázik. Nagyharsányban olyan ez a sportág, mint Csehszlovákiában a jégkorong. Még késő este is játszanak a kocsmák kertjében kialakított pályán.

Négy kézilabda csapatuk van. A felnőtt lányok a megyei elsőosztályban játszanak és a harmadik helyen állnak. Megelőzték a pécsi egyetemistákat és tanárképzőseket is. A fiúk most kerülnek ismét vissza a megyei első osztályba, a két ifjúsági csapat is jó.

A községben még mindig nagy ünnep a búcsú. Hallatszottak is olyan hírek, hogy ezen a napon az ifjúságiak nem mennek Pécsre kézilabdázni. A hirdető táblán is találkoztam ennek a hírnek a nyomával. Ugyanis ott volt a névsor, hogy kik hozzák magukkal a szerelést. Amennyiben nem mennek el a búcsú miatt, a vezetőség a csapatot visszalépteti a bajnokságtól. Mindenki elment.

A református papnak négy gyereke játszik a kézilabda-csapatban. Nekik „hivatalból” részt kell venniük az istentiszteleten. El is mennek. Felül az ünneplős ruha, alul a szerelés. És amikor elkezdődik az istentisztelet, ők usgyi, rohannak a pályára.

A sport jól hat a fiatalokra. Az utcán is ki lehet választani azokat a fiúkat, lányokat, akik sportolnak. A fiatalok lelkesedése határtalan. Hamarosan új pályát építenek... A kocsmaudvarban.

A kocsmák központ. Van ugyan egy lepedőnyi cukrászda, de ez kevés. Három asztal, tizenkét ember fér el benne. A többi mehet a kocsmába. Mehetne ugyan a művelődési házba is, de az messze van és hol ott találni a vezetőt, hol nem. A kocsmában van sakk, de leginkább azért kártyáznak. Még ferbliznek is. Ha véletlenül belép a rendőr, vagy a kocsmáros feléjük tart, akkor összeszedik a kártyát és kevernek. Láttam snapszlizókat is. Ötven forint volt a tét. Nem az asztalon, a zsebben volt a pénz. Kibicelni nem lehetett...

Voltam a kultúrházban is, lakodalomban. A menyasszony nagyharsányi, a vőlegény siklósi. Eljött a vőlegény apja is. Több, mint harminc éve nem járt Nagyharsányban. Amikor bement a kultúrházba, felfedezte, hogy ő járt már itt, csak hogy akkor ez istálló volt. Ő meg cseléd.

– Itt voltak az én lovaim! – húzott egy láthatatlan vonalat a színpad elé. – És ott volt még két pár. Ott lehetett lemenni a répás pécébe. Itt volt a kijárat...

Az isálló most kultúrház. A lakóépület pedig óvoda.

Egyszer zárszámadáskor is jártam már a kultúrházban. Együtt volt az egész falu. Ott volt, mint tsz-tag, a ház, az istálló egykori tulajdonosa is. Furcsa volt a helyzet és én folyton latolgattam: vajon mire gondolhat, hogy érezheti magát?

Nem tudtam kitalálni. Táncolt és nevetgált.

*

A református templom tornyán áll az óra. Évek óta áll. A katolikus templom huszonöt-huszonnyolc évvel ezelőtt épült. Két tornyúra tervezték, de az egyik torony még mindig félben van. Azt mondják, ez már így is marad. Az adakozók névsorát is, amely a templom ablaküvegein volt olvasható, megette az idő. Az ablakok kitöredeztek, az újakról pedig a nevek már lemaradtak. Sokan szégyellték is volna, ha újból odairják.

A református templom mögött a félben maradt kultúrház, amelynek téglafalai közül kizöldellnek a papírfa bokrok. A kultúrházat a reformátusok kezdték építeni. Most megvásárolta a tanács és a kultúrházból bölcsődét építenek. Persze, ha sikerül. Mert a szabály az szabály – a terület kisebb, mint amit a szabvány előír. Így nem biztos, hogy a kultúrházból bölcsőde lesz.

A hegyoldalban betonépítmény magasodik. Az ötvenes években közúciónak épült. Zúztak is benne követ egy darabig, de aztán az Apari felől kezdték el a bányászást. Új zúzó épült és ennek a betonmonstrumnak a falu a Bagolyvár nevet adta. Ide költöztek a temető cédrusfáiról a baglyok. Sokáig vitatkoztak, mire lehetne felhasználni a Bagolyvárat. Két évvel ezelőtt víztároló lett belőle. Ide nyomtatják fel a község ivóvizét és innen megy le a kurtanyomójú utcai kutakba. Törpevízművet kapott a falu. Sokan áldják érte a vezetőket, sokan pedig szidják. Akihez közel van a kút, az örül, mert megnyomja és jön a víz. Nem kell kereket tekerni, nem kell szivattyút rángatni. De, akitől távolabb esik, az mondja ám a magáét. Protekciót, meg mindent emleget, igazságtalanságról beszél, mert tőle távolabb van a kút és mégis annyit kell fizetnie, mint akihez közelebb van. Sokan a távolság miatt a régieket használják, de mosáshoz, bab és lencse főzéshez a törpevízmű kútjaiból hordják a vizet, mert az sikosabb.

A kolóniak örülnek a törpevízműnek, mert korábban hét-nyolcszáz méterről hordták a vizet. A kolóni képe is megváltozott. Sok, régi ház összedőlt. Egyik a nagy robbanástól, a másikat az idő döntötte romba. Több présház viszont lakássá lépett elő.

Óslakos már kevés van a kolóniában. A valamikori óslakosok: kőbányászok, napszamosok és vincellérek lehúzódtak a faluba. Ott vettek házat maguknak. Volt, aki kettőt is. Beszélgettem a faluban élő volt kolónistával. Panaszkodott. Pedig olyan háza van, amilyenről azelőtt még álmodni sem mert. Annak a házát vette meg, akihez azelőtt napszámba járt.

A kolóniában most zömmel cigányok laknak. Kezdetben csak egy-két család jött, aztán mind több. Ma már nem is nagyon tudják, hogy hány cigánycsalád él a faluban. Azt mondják: sok. Az első húsz-huszonöt családnak még tartottak analfabéta tanfolyamot, megtanították őket főzni, mosni... Fogékonyak voltak: tisztán jártak, új ruhát, rádiót, televíziót vettek. Dolgoztak. Ki a tsz-ben, ki az állami gazdaság szőlészetében, ki a bányában.

Később újabb családok jöttek, majd egyre szaporodtak a cigányok. És a baj ekkor kezdődött. Az újak elrontották még a régieket is. Mostanság tele van velük a kocsmá. Három zenekar is muzsikál egyszerre.

Búcsúkor olyan bábeli hegedű, tambura és más hangszer zavar volt, hogy ahhoz hasonlót még nem hallottam. Amikor a kocsmáros szólt nekik: hagyják abba a muzsikálást, abba is hagyták, de a sör ott habzott már előttük. És ekkor született meg bennük az ötlet: a vendég a sört kifizette, tehát adni kell érte valamit. És énekeltek. Ezt nem lehet megtiltani. Ehhez nem kell engedély.

Egy fiatal párt láttam az utcán. A férj cigány volt, a feleség nem. Átölelték egymást, mosolyogtak.

– Hát már idáig jutottak a lányok! – hallottam egy idősebb ember megjegyzését. Ő még elképzelhetetlennek tartja az ilyen házasságot. A fiatalok már csak elvétve tesznek különbséget: együtt szórakoznak – a lány kézilabda-csapatban is van már cigány – együtt sportolnak, sőt egybe is kelnek, ha szeretik egymást. Van egy régi barátom, valamikori középparaszt gyerek, aki nem cigánylányt, de cigányasszonyt vett feleségül. És ő ezt a legtermészetesebb dolognak tartja.

A kertek alatti részen, ahol nemrég még kukorica, répa díszlett, új házak épültek. A lakások többségében kőbányászok laknak, de akad néhány, amely a cigányoknak épült. Ingyen telken, állami hitellel.

– Ne érts félre! – kezdte egy barátom. – Nem az fáj nekünk, hogy a cigányok kaptak telket. Helyes, hogy kaptak. De az már nem helyes, hogy mi nem kapunk...

A faluban sokan nem értenek egyet a cigánytörvénnyel. Vannak akik kimondják, vannak, akik nem mondják ki nyíltan, csak céloznak rá. Főleg a kolóniában hangoztatják: ők is megérdemelnék, hogy letelepítsék őket a bánya alól, ahol vastagon fedi a fehér köpor a házakat. Itt lakni ma már egészségtelen és veszélyes. Az itt lakóknak is kellene adni új házhelyet – lent, egészségesebb helyen.

*

Megremeg a föld. A mélyből, mintha fájdalmas nyögés hallatszana, tör fel a robbanás. Füst és por. Nagyrobbantás. Több száz vagon kő szakadt ki a hegyből.

Emlékszem egy taggyűlésre. A bánya gépesítéséről is szó esett. Kaptak néhány fűrógépet. Sűrített levegős, kézi fűrógépet, amelyekkel nemcsak a batárokat, de a meredek sziklafalakat is meg lehetett fújni. Cs. a gépek ellen volt.

– A gép elveszi az emberek kenyerét! – magyarázta. – Akkor volt jó, amikor nem kellett félni a géptől. Egy ember fogta a fűrőt, a másik meg ütötte.

– Emlékszem, te ütötted! – szólt közbe R. – És senki sem merte neked tartani a fűrőt, mert mindig a kezére ütöttél.

Az emberek nevettek.

A fűrógépek pedig nagy zajjal ütötték fejüket a kőbe.

És nem csökkent a létszám. Sőt, egyre több munkáskézre volt szükség. Valamikor ötvenen-hatvanan dolgoztak a bányában, pedig akkor még talicskával rakták a vagonokat, lovas kordéval hordták a bányaszemetet, kézzel törték a követ. Gyönyörű, szabályos kavicsot törték a bambusznyelű kalapácsokkal. Hol vannak már ezek a kalapácsok? Meghaltak már azok is, akik dolgoztak velük.

A kőbányában most négyszázan dolgoznak. Évente 450 ezer tonna követ szállítanak a dunai városi kohóknak, a cukorgyáraknak. Most úgy beszélnek: a határhoz közel első jugoszláv cukorgyárakat is – a pélmónostorit és a többit – ők látják el mész-kövel.

Markológépek harapnak a kőbe, dömperbe zuhogtatják terhüket és mint mesebeli óriás nyeli, ropogtatja a sziklákat a zúzó. Éjjel-nappal etetik az óriást, és ha megakad a torkán egy-egy nagyobb falat, akkor azt robbantással aprítják. Robban, morajlik, csörög, zörög egész éjjel, egész nap a bánya. Bontják az „ördögszántotta hegyet. Szigorú szabályok szerint bontják, mert a hegy egy része természetvédelmi terület, itt díszlik a kikirics, a korongos lucerna és sok más ritka növény.

A bánya nemrég új markológépet kapott. A legnagyobbat, ami az országban megtalálható. Egy részét le is szállították, aztán kapták az utasítást: vissza az egész, más helyre irányítják. Szidják is a bányászok azokat, akik miatt most felesleges kiadásba keveredett az állam. De morognak másért is.

Kiszámították, hogy nagy a különbség az ő normájuk, meg az üzem terve között. Az üzem terve 450 ezer tonna, viszont ők, ha száz százalékra teljesítik a normát 700 ezer tonna körül termelnek. Erre pedig nincs szükség. Nem tudják hová elszállítani, depóra kell termelni, az pedig húsz forinttal drágítja a kitermelést tonnánként. Értendő: a vezetőknak nem érdeke a depóra termelés, tehát nem érdekük az sem, hogy a munkások túlteljesítsék a normát. Nekik elég a kilencvenöt százalék is, ők már akkor kapnak prémiumot. Kérdik is: a norma miért nem egyenlő az üzemtervvel? A józabbak így válaszolnak, a maguk feladta kérdésre: az nem lenne jó, ha egyenlő volna,

mert a bánya termelése függ az időjárástól is, az viszont helyes lenne, ha a normát közelebb hoznák a tervhez. Mert szerintük jelenleg feleslegesen magas a norma. 1966 októberéig mindössze kétszer sikerült túlteljesíteni. Nem az egész üzemnek. Mind a kétszer ugyanazon rakodó brigádnak. Egyszer 103, egyszer pedig 102 százalékra.

Az új kőmalomban már szerelik a gépeket, hamarosan indulhat. Innen kapják a termelőszövetkezetek, állami gazdaságok a takarmányozáshoz szükséges kőlisztet. Büszkék az új kőmalomra, de...

A kapacitása olyan nagy, ha három műszakban üzemeltetnék, több mint a dupláját termelnék a szükségesnek. Most abban reménykednek, talán igaz a hír: folynak a tárgyalások Jugoszláviával, hogy a nagyharsányi kőliszt eljuthasson oda is. Mindenestre érdemes ezzel a dologgal foglalkozni, hisz a jugoszláv határ mindössze kőhajtásnyira van Nagyharsánytól, s a vasúti összeköttetés is jó.

A hegyen utat vágtak a kőbe. Ezen szállították fel az óriás fűrőgépet, amellyel ha nagyon akarnák, átfűrhatnák a hegyet is. A gép fent berreg, zakatol, időnként porfelhőt fúj. Készülnek az újabb nagyrobbantásra. A különös formájú, kőbarázdájú nagyharsányi hegy legendája lassan szétfoszlik, a fiatalabbak már nem igen ismerik, hogyan szántotta fel éjszaka az ördög kakas és macskafogató ekéjével a sziklarengéteget, hogy elnyerje a boszorkány gyönyörűséges lányának a kezét. A régiek még talán hitték is ezt a mesét. A fiatalok már alig ismerik. Hinni pedig nem hiszik. Ők látják: naponta az ember vezetésével gépek rohamozzák a hegyet, törik, zúzzák a követ, látszólag rombolnak, de valójában építenek. Várják a követ a dunaújravárosi kohók, a cukorgyárak, várják az útépitkezesek.

*

Az aszfaltúton autók, traktorok, motorkerékpárok szaladgálnak. A teherautó követ visz, a vontató pótkocsiján nagy tartályokban szőlő rázódik. Szüret van. Szüret a szinte beláthatatlan domboldalakon. Sok a szőlő. Az állami gazdaság már nem tudja elhelyezni a pincéjében, a termelőszövetkezet is panaszkodik. Jölesően panaszkodik. Még sok a szüretelni való, de már teljesítették a tervet. Elfogyott a hordójuk is, most a tagoktól kérnek. Kérni ugyan kérhetnek, mert a tagoknak is kevés az a tárolódény, amit meghagytak. Sok hordót eladtak még akkor, amikor a Kopáron, a Dobogón, a Csillagvölgyben a gaz volt az úr. Most ezek a területek újjászülettek, sőt az akácosok helyén, a szérűkertekbe is szőlőt ültettek. Most meg nincs hordó.

Nem baj. Ezen könnyebb segíteni. Majd lesz hordó, mint ahogy lesz pince is. Az újság is megírta: megfűrik a villányi hegyet, ott lesz az állami gazdaság új pincéje, és ott lesz egy új borpalackozó is. Talán eljutunk oda is, hogy Villányban, Nagy-harsányban és a környéken villányi, siklósi bort is ihat a kocsmába tévedt vendég. Nemcsak a külföldi, a hazai is.

Talán hamarosan csárda lesz az a pince is, ami Villány és Nagyharsány között van, amit a tsz szépen rendbehozott, és amit a nép most „B... laknak” nevez. A kocsmában hallottam erről a „B... lakról”. A hivatalsegéd éppen ott járt, tányérokat, evőeszközöket vitt kölcsönbe. Aznap is jöttek valahonnan enni, inni. Lehet hogy hívták őket, lehet hogy maguktól jöttek. Az emberek morogtak a kocsmában és azt mondták: mi szükség van az ilyen itatásra, etetésre. És nemcsak azokat hibáztatták, akik adják, hanem azokat is, akik elfogadják. Állítólag ide csak meghívott vendégek járnak és itt döntenek fontos kérdésekről. Az emberek nem látják szükségét az ilyen pincének. És úgy érzem – igazuk van. Ha már egyszer megvan a pince, szépen rendbe is hozták, nyíssák meg legalább a nyáron a nagyközönség, az országút vándorai előtt.

*

Gongütés rezeget a falu felett, majd rekedten, szótagoltan, hogy jobban értsék, megszólal a hangszóró.

– Az állami gazdaság felhívja a lakosság figyelmét, hogy a csemege szőlőben a böngészés szigorúan tilos. Akit böngészésen érnek, szigorúan megbüntetik...

Később megismétlik.

– Az állami gazdaság...

Valaki megjegyzi...

– Nem akarják, hogy leellenőrizzük a munkájukat.

Megint mástól azt hallok:

– Azért tiltották meg, mert egyesek a szőlővel együtt a drótot is elhozták.

*

Ülök a hegyoldalban. Alattam, az első világháborúban meghalt bosnyák katonák sírja. A fejfákat benőtte a gaz.

A ház valamikor sok célt szolgált. Volt laktanya, később a szegényház, a kocsmá, a leventeotthon, a tűzoltószertár, a mozi, az iskola egy része és a jegyzőség kapott itt helyet. Ma szinte az egész épület iskola, még a bábakakást is átalakították tanteremmé. Igaz, hogy most a kisharsányiak is ide járnak. Naponta külön busz hozza, viszi őket. A mozit is átalakították. Szépen berendezett, korszerű, szélesvásznú. Egyben nem különbözik a régitől: egy filmet most is négy-öt szünettel játszanak...

*

Az egész úgy kezdődött, hogy én ültem a kocsmá előtti padon, azon gondolkodtam, hogy szétszóródott a mi korosztályunk: Van közülünk szakács Amerikában, borbély Pécsen, katonatiszt Budapesten, traktoros Beremenden...

És az is eszembe jutott, hogy a faluban mindenütt padlózzák a lakásokat, új bútorokat hoznak Siklósról, Pécsről, cukrászdába járnak, hét végén meg kirándulni motoron, autón...

Ilyenek jártak a fejemben, amikor odajött hozzám egy ember. Idősebb volt és azt kérdezte:

– Kinek a fia vagy?

Mondtam.

– Hát, akkor mi ismerjük egymást!

Ráhagytam. Tudtam, nem érdemes vele vitatkozni, mert ivott már. Panaszkodott.

– Négy száz forint prémiumot kaptam. És kizárt az asszony. Mert nem adtam neki a prémiumot. Hát most eliszom. Nincs igazam?!

A kérdésre nem kellett válaszolnom, mert hirtelen oldalra fordult és elkiáltotta magát:

– Na, mi van? Kiszípolyoztak és most elengedtek a kocsmába?

Odanéztem, hát a Jakab. Valamikor együtt játszottunk. Igaz: ő idősebb volt nálam, de játszani, meg harangozni ő is szeretett. Meg a lovakat szerette. A községi kocsmában volt mindig. A szürkét hajtotta. Aztán volt állami gazdaságban is, kocsis. Hogy megöszült!

– Örökbe fogadták.

– Kik?

A Jakab válaszol.

– Jó trükk, mi!? – csippentett szemével az öreg. – Jakab az örökbefogadott.

És pénzt adnak-e?

– Búcsúkor is adtak ötven forintot.

– És elég volt?

– Nekem elég.

– Az Opel használod-e?

– Nem.

– Hát nem vagy családtag? Miért nem ülsz be az Opelba és mész vele? Neked is jogod van hozzá. Vagy nincs?

– Nem értek én hozzá. Csak a lovakhoz.

– És szabadság jár-e?

– Meghetek én, ahová akarok. Csak bejelentem, hogy el akarok menni valahová és mehetek.

Hagytam, hadd beszéljessenek. Igaz, a döbbenettől talán akkor szólni se tudtam volna. Később volt, aki azt mondta: az örökbefogadó nemrég meg is verte a Jakabot, mert kevesebbet fordult a betervezettnél. Ezt a Jakab is megerősítette. Hallottam

olyant is, hogy az istállóban alszik, viszont voltak, akik állították: az örökbefogadó be akarta vinni a szobába, de a Jakab nem ment. Azt mondta, jó neki az istállóban, ő már így szokta meg. Sőt, volt olyan is, aki azt állította: előfordult, hogy a Jakab után a kocsmába is elvitték az ebédet.

Még ekkor is azt hittem: az egész örökbefogadás nem igaz. Ez csak szóbeszéd. Ezért megkérdeztem a tanács kirendeltségének a vezetőjét: igaz-e?

– Igaz – válaszolta.

– A Jakab fuvarozni jár, műveli a földet, az örökbefogadó pedig Opellal jár a munkahelyére, a földművesszövetkezethez, vagy hová...

Elmondtam mindent, amit hallottam. A kirendeltségvezető kérdéssel válaszolt:

– Mit tegyünk? A Jakab nem jött panaszkodni...

Megkérdeztem másokat, kommunistákat is. Volt, aki felháborodott, most hallott róla először, volt, aki azt mondta, ő a bányász pártszervezethez tartozik, ezt pedig a falusi pártszervezetnek kell elintéznie...

Nyolc éve örökbefogadott a Jakab. És eddig senkinek nem jutott eszébe, hogy megnézzék: miért is fogadták örökbe?!

Ezen füstölögtem emberek előtt, amikor egyikük csak legyintett.

– Van itt más is – mondta. – Van itt olyan tsz-tag is, aki helyett napszámosok járnak a termelőszövetkezetbe. Mert a munkaegység kell. A háztáji csak így jár, a nyugdíjat is így kaphatja majd meg. De ő teheti. Száz hektó bora is van. És a bor az sok mindent elintéz ám, A bor az nagy úr ám!

Lehet! De szerintem a lelkiismeret még nagyobb. Ma még sajnos kevesen éreznek lelkiismeretfurdalást azért, hogy a Jakab örökbefogadott cseléd. Inkább azt mondják: „Így legalább van otthona.” A falu így letette róla a gondot. A Jakab pedig hajtja a két lovat. Enni kap, ruhát kap néha, és ötven forintot búcsúra. Ő beéri ezzel, bár időnként benne is felizzik az elkeseredés – jobb volt az állami gazdaságban dolgozni. Ezt a paraszat kellene lángalobbantaniok a falu kommunistáinak. Olyan lángra, amely felperzselné a kizsákmányolás „örökbefogadós” formáját is.

*

Füstcsík karikázik az égnek. Ott van a vasútállomás. Bővítették, de a kacsarkin-gós Nagyharsány–Pécs útvonal korszerűtlen már. Két és fél órát dőcög rajta az ember, a távolság negyvenkét kilométer. A forgalom pedig nagy. Nehezen bírja azt a rengeteg követ, cementet, amit Nagyharsányból, Beremendről szállítanak. Egyszer majd meg-épül a Nagyharsány–Villány vasútvonal is. Akkor pedig igazán virágzásnak indul ez a falu, amelynek a hegye, a Szársomlyó messziről az ember szemébe feketéllik oldalain a sebekkel, a régi bauxitbánya tárnáival. A tárnákat még a németek robban-tották be, az ácsolatokat is a németek szedették ki, a kötélpályát is ők szereltették le... De a tárnák nincsenek végig berobbantva. Csak az elejükön fogott a pusztító anyag. Beljebb jók, és talán, ki tudja, itt, ezekben a tárnákban lehetne berendezni Magyarország legnagyobb gombatenyészetét, amely nemcsak Pécsét láthatná el. Én csak azt tudom, azt érzem, hogy érdemes lenne egyszer ezeket a tárnákat megváltatni.

Az állomástól néhány méterre áll a régi malom, amely most terményraktár és amelynek szomszédságában van a DÉDÁSZ üzemvezetősége. Valamikor itt székelt a Baranyai Villamossági RT. Akkor még csak néhány község világítása függött a nagy-harsányiaktól. Azóta megtörtént a falu-villamosítás. De rég volt. A kezdetében, mint lyukász én is részt vettem. Még mindig emlékszem rá: Drávacehi határában bak-oszlopnak ástuk a lyukat. Egyszer csak koppant az ásó és egy koponya gurult elénk. Még rajta volt a haj. Nagy harcok voltak arrafelé. A háború idején fegyverekkel, akkor pedig ásóval...

A nagyharsányi villanyszerelőknek hírük van. Nemcsak a környéken, Pécsen, de a Balaton körül is. Messze eljárnak. Új vonalakat építeni. Akik pedig nem építenek vonalat, azok körzetszerelők lettek. Nemcsak Baranyában, de más megyékben is.

Vigyáznak a nagyharsányiak hírnevére. Néhány évvel ezelőtt tanműhelyt építet-tek. Itt képezik az utánpótlást. Igaz, hogy nem mindig a legkorszerűbben, előfordul,

hogy pofon is csattan . . . , de akik innen kikerülnek, azok biztosan megállják a helyüket. Talán, sőt biztosan megállnák pofon nélkül is.

Kőbánya, kőmalom, áramszolgáltató. Három üzem. És lesz itt még több is. Ezért érzem, hogy igazuk van azoknak, akik azt mondják:

– Nagyharsány mindig önálló volt. Miért kellett most körzetesíteni? Most mehetünk minden fontosabb papírért át Villányba . . .

*

A határt elönti a napfény. Autók szaladnak, vontatók sietnek, dőcögő lovaskocsin sárgul a letört kukorica. Ellentmondásokkal, de formálódik Nagyharsányban is a jövő.

A tervezők már látják, én csak sejtem: ott, Beremend és Nagyharsány között épül majd egy új, hatalmas cementgyár. Sokan azt mondják: ez lesz az ország legnagyobb cementgyára, mert a beremendi, meg a nagyharsányi kő 700-as, sőt 900-as cement előállítására is alkalmas, sőt azt is beszélik, hogy ez a cementgyár Jugoszlávia egy részét is ellátja majd . . .

Formálódik, alakul a táj. És vele együtt az emberek.

Nagyharsány, 1966. október.

GÁBOR JENŐ rajza

Hagyományos ízlés—korszerű igények

Kilátó az antikváriumból

Az antikváriumban végzett magán-közvéleménykutatás esetleg hasznos kiegészítője lehet a Statisztikai Hivatal, a nagy közkönyvtárak igény- s ízléstendencia-vizsgálatainak. A vásárlás pusztá ténye a legtöbb esetben a könyvhöz való erősebb kötöttségről vall. Az antikváriumban jelentkeznek könyvtárakban, új könyveket árusító boltokban ritkábban észlelhető igények is.

Hogy legalulról kezdjük: ponyvát is keresnek – elég gyakran. Természetesen nem találnak. A felszabadulás után kialakult s napjainkban is érvényben lévő adminisztratív rendszabályok üdvös oktrojnak bizonyulva hozzájárultak az irodalmi közműveltség színvonalának emeléséhez.

A KLASSZIKUS-KULTUSZ

Az 50-es évek elejének kultúrpolitikája emellett talán nem tudatosan, de egészen sajátos módon hozzájárult egy másik, ma is érvényes, fölöttébb örvendetes ízléstendencia kiszélesedéséhez és elmélyüléséhez. Abban az időben (nem túl sok rangos új munkán kívül) nagyjából kétféle szépirodalmi könyv jelent meg: az a regény, novella, líra, amely körül üdvösnek alig nevezhető oktroj bábáskodott; valamint a Horthy-rendszer idején Cronin, Bromfield, Harsányi stb. népszerűsége folytán bizonyos mértékben háttérbe szorult magyar s külföldi klasszikusok. A közönség nagyjából e kettő között választhatott, így nem volt nehéz választania. Napjainkban is tart a klasszikus-kultusz s mint egyik legerősebb ízléstendencia, annyira közzismert, hogy egy igen figyelemreméltó vonásán kívül talán most fölösleges vele részletesen foglalkozni. Ez pedig: hogy nemcsak „örök útítársainkat” igényli a vásárló, hanem például olyan – főleg Viktória-korabeli angol – szerzőket is, akik saját hazájukban sem örvendenek ma már népszerűségnek. A számos tendenciaformáló tényező közül kiemelhetem azt, hogy olyan írók is, akiket hazájukban kissé provinciálisnak tartanak – nálunk a nagyvilágra nyitnak ablakot, s ezzel összefüggően: távoli országok lakóinak nagyon is köznapi élete hazánkban kissé exotikumszámba megy. E szerzők azonfelül mindig romantikus igazságosztóként lépnek fel: jók, rosszak pontosan azt kapják, ami kijár nekik. Ez a sommás etikai normatív rendezés – önmagában erős hazai közönységigény.

A klasszikus-kultusz haszna az, hogy a közönség ösztönös esztétikai érzékkel is felismeri a formai tökélyt s ez modern olvasmányainak értékelésében mércét ad kezébe; társadalmi-történelmi dokumentációként is értékesek e művek.

De ha más hatásaikban vizsgáljuk a klasszikus-kultuszt (mint irodalomszociológiai jelenséget) nem zárkozhatunk el attól, hogy ez részben bizonyosfokú múltba való menekülés is. Meglepőnek tűnik, hogy a magyar közönség jórésze Dickensben kispolgári idillek festőjét látja elsősorban, s nem veszi észre: a nagy író milyen rossz közérzetű társadalomkritikus volt. Jókait (nemzedékek gyönyörűségének s illúzióinak forrása) az olvasók egyrésznél nemcsak múltba menekülő hajlandóságok próbált ki-kötője, hanem politikai-történelmi tudatalakító tényező is.

A társadalmi mellett van esztétikai „menekülés” is. Értő olvasóközönségünk jelentős része mintha felesküdtött volna a XIX. század regényére. Formai megoldásait, többnyire áttetszően világos szerkesztési módszereit, direkt jellemfestését végérvényesen tökéletesnek, felülmúlhatatlannak, minden társadalmi s tudatjelenség ábrázolására egyedül megfelelőnek tartja.

S helyesen mutat rá az MSZMP Elméleti Munkaközösségének tanulmánya: „A XIX. századi klasszikus realizmuson nevelkedett ízlés pl. hajlamos arra, hogy a művészi realizmust a »közvetlen« hasonlóságon mérje.”

Az effajta esztétikai konzervativizmus eléggé rossz szemmel nézi századunk regényének számos formai újítását; azok alkalmazását csak a legnagyobbaknak nézi el. Kedvéssé kedveli a gondolatosság expressionista megjelenítését, az indirekt ábrázolást, a belső monológot, a szimbolikát, az időrenddel folytatott művészi manipulációt. A valóban értő olvasók közül is sokan úgy vélik: a sablonok elől való menekülés sablonossá vált, az újítás öncélúvá; modernista formai sematizmus bontakozik ki szemünk előtt. Szerintük egynémely modern regény utánpótlásának „következménye” – legalábbis formai síkon. Sokan emlegetnek olyasmit, hogy manapság már csak igen bátor újító merné regényének cselekményét a „reális” kronológia keretébe illeszteni.

Ha tartalmi kérdések szempontjából vizsgáljuk a középkorú vagy idősebb nemzedék ízléstendenciáit, nagy általánosságban azt mondhatjuk: az említettek békésen együttélnek a valósággal, csak éppen egy kissé viszolyognak tőle, hogy annak mélységeit megismerjék. A lelki s főleg a testi élet teljességének ábrázolására irányuló törekvésektől sokan visszariadnak. A főleg középosztályi hagyományokban gyökerező prudéria erőinek seregszemléjéül az emlékeztető Weöres-vers körüli vita szolgált. (Enyhítő körülmény: az olcsó erotika gyakori megjelenése filmekben, könyvekben stb.)

A magyar olvasóközönség zömét kár féltetni az úgynevezett modernista áramlatoktól. Sokkal többre becsüli lelki békéjét annál, mintsem hogy buzgó olvasójává váljon azoknak az íróknak, akik bonyolult világunk ábrázolása során oly gyakran könyörtelegnek azokkal szemben, akik kezükbe veszik könyveiket. Az idősebb korosztályhoz tartozó magyar olvasók éppen csak hogy köteles tisztelettel adóznak a „kellemetlen” kortársaknak. Brechtet még ma sem zárta igazán szívébe a magyar közönség. Faulkner rendkívül mérsékelt népszerűségnek örvend. Kafkát inkább a fiatalok követik szorongásának, paraboláinak, mély szimbolikájának tekervényes útjain.

Olvasóink mégis igénylik a korproblematikát – bizonyos tartalmi-formai feltételek mellett. Nagyjából a hagyományos regény köntösében kell megjelennie. Ha már elkerülhetetlen a szimbolika – legyen az áttetszően világos, az áttételek pedig legyenek szembeötlőek. A tanulság semmiesetre se mutasson a nihil felé.

E fenntartások talán bölcs lelki higiénéjára vallanak, amely ösztönösen elutasítja magától az „egészségtelen” tudatosodást; talán arra, hogy közönségünk optimista. Sőt az sem lehetetlen, hogy érzi; optimizmusa voltaképpen törekény.

A fentebb tárgyalt „kényelmes” szemlélet természetesen nem speciálisan magyar jelenség. Pritchett, a kiváló angol novellista és kritikus a szigetország közönségének az irodalommal szembeni „furcsa de általános” beállítottságáról írva megemlíti, hogy az átlag-angol valamely regény alakjaival kapcsolatosan ilyen kérdésfeltevést alkalmaz: „Vajon szívesen találkozna az életben ezekkel az emberekkel?”. A negatív válasz egyben azt is jelenti, hogy a szóbanforgó regény nem arat sikert.

AZ OLVASMÁNYOSSÁG ÉS A NAGY REGÉNYEK SIKERE

A tartalmi-formai igények azonban nem csak negatívok. Szeretik nálunk például a sűrítettséget, az elejétől fogva krízises helyzetet és azt az izgalmat, amely nem a le-targia antipólusa, hanem szellemi magasfeszültség.

Természetesen hasonló elvárások érvényesülnek a kortársi magyar irodalommal

szemben is. Figyelemreméltó jelenség, hogy az utóbbi idők két legsikerültebb magyar regénye egy-egy gyilkosság kibonyolításával indul (mondanunk sem kell, hogy nem ez a lényegük); hogy egy harmadik munka, politikai gyilkosságok ezreinek morális hátterét, lelki eredőit igyekezik felkutatni (Rozsdatemető, Húsz óra, Hideg napok.).

„A közönség – írja Babits Mihály egy nagy tanulmányában – ... a változatosságot és élénkséget meg is kívánja és az érzelmi szubtilitásoktól (amely azt és főleg a cselekvés gyorsaságát gátolná) visszariad. Evvel függ össze a magyar regény nagy könnyűsége és technikai kitűnősége, hogy annyira olvastatja magát...”

Az idézetből is, főleg az *egész* esszéből kitűnik, hogy azt, hogy „olvastatja magát”, Babits bizonyos mértékben pejoratív értelemben írja le. Az „érzelmi szubtilitás” nem „olvastatja magát”. Ennek egyik bizonyítéka éppen Babits Halálfiái című regényének viszonylagos népszerűtlensége. Mintha az ő életművét nagyra értékelő magyar olvasók erről a regényéről úgy vélekednének, mint annak idején Szabó Dezső, aki vitriolosan szellemes (és nagyon igazságtalan) bírálatot írt róla. Címe: Filozopter az irodalomban. Viszont a Varázshegy rendkívüli kapóssága némileg ellenkező ízléstendencia bizonyítéka; tulajdonképpen az „értelmi szubtilitás” diadala. A kimagasló mű hazai pályafutása igen érdekes irodalom-szociológiai s kultúrtörténeti mutató. A Genius kiadó a 20-as években leszállított áron is nehezen tudta eladni Thomas Mann regényének példányait. Ma több kiadás után mintegy 100 ezer példányban forog közkezen s ez egymagában véve is arra mutat, hogy értő olvasóközönségünk világviszonylatban sem állhat rossz helyen. A filozófiai igénytelenséggel párhuzamosan növekedett hazánkban a filozófiai közműveltség (amit egyébként az antikvárium filozófia-részlegének forgalma napról napra bizonyít).

Ez az index egyben rávilágít egyfajta közkeletű hiedelem alaptalanságára, amely szerint a nagyterjedelmű regényt nem szereti a közönség, mert a „modern ember krónikus időhiányban szenved.” A Csendes Don, A nyomorultak, a Forsyte Saga is rendkívül népszerűek. Viszont kultúrközüvéleményünk még ma sem szereti „tisztá szívből” a novellásköteteket.

MAI TÉMA, TÖRTÉNELMI TÉMA

A magyar olvasó örömmel fogadja azokat a társadalmi-pszichikai metszeteket, amelyeket a kortársi magyar irodalom mai életünkből bemutat. A mai magyar társadalmi *valóság* az olvasó részéről annak apróbb részleteiben is szigorúan ellenőrzött követelmény az íróval szemben. Kettejük közt azért tátongott szakadék a sematizmus korában, mert a közönség a valóság-egyeztetés során részben többletet, részben hiányt tapasztalt. (Ez nem jelenti azt, hogy aki akkor dogmatikusan írt, annak a közönség véleménye szerint ma „priusza” van. Maugham mondása érvényes: „A közönség gyorsan elfelejti azokat a műveket, amelyeket az írójuk is szeretne elfeledni.”) Annak idején volt dogmatikus irodalompolitika, ennek következtében dogmatikus író és kritika; de mivel a következmények láncreakciója nem fejleszthető a végletekig – dogmatikus olvasóközönség nem volt. Hogy napjainkban a kortársi magyar regény iránti érdeklődés egyik legmarkánsabb ízléstendencia, az részben annak köszönhető, hogy a mai magyar problematikát természetszerűen csak a mai magyar irodalomban találhatja meg az olvasó, és hogy íróink többségének művészien megjelenített valóságészlelése, értékrendszere, morálja azonos a közönségével. Másszóval: az írók *ma* éppen annyira elhatárolták magukat a sematizmustól, mint már *annak idején* az olvasók.

Az olvasó azonban nemcsak a jelen, a múlt felől is faggatja az írókat. Olyan igény ez, amely nem feltétlenül a szorosan vett szépirodalom útján nyer kielégülést. A 20-as évek vége óta szinte szakadatlanul előtérben lévő ízléstendencia, hogy az olvasók elsősorban történelmileg jelentős személyek magánélete felől faggatják a szerzőket, akik a kereslet-kínálat vastörvénye alapján bőséggel adják a feleletet. Mintha egy historailag rendkívül tudatos kor gyermekeiként kérdéseket tennének fel, viszont a választ lelki habitusuknak megfelelően igényelnék.

Felületileg nézve úgy tűnik, hogy miután a történelmi tematika egyre inkább tömegigénnyé vált, annak kielégítése egyre inkább népszerű szépirodalmi formákat igényel. Itt rejlik a régi s új történelmi életrajz-regény bestsellerek kaposságának titka. Úgy tűnik: ma már az olyan szuggesztív szaktörténészeket, mint amilyen a XIX. században Macaulay, Carlyle és Ranke volt – nem favorizálna az olvasó. Van azonban egy igen erős ellentendenciára valló mutató, amely az előbbi vélekedést nemcsak színezi, hanem részben hatálytalanítja is. Tarlé Napoleonja, Talleyrandja annyi kiadásban, olyan nagy példányszámban elkelt munkák, hogy talán még a legsikeresebb regények népszerűségével is vetekszenek. Már pedig a kiváló marxista történész nem a királyi ágyak paplana alatt keresi a történelem fő mozgató erőit, mint egyes történelmi életrajzírók.

AZ ÁTLAG ÉRTELMIÉGI OLVASÓ PORTRÉJA

Mindezek alapján – s kiegészítésként – hadd mutassam be az átlag magyar értelmiségi könyvbarát képzeletbeli arcképét. 38 éves, nagyvállalati középpozicionált tisztviselő. Érettségizett, az esti egyetemen közgazdasági szakra jár. Németül tanul. Átlagosan heti 15 órát tölt el olvasással, havi 100 forintot költ könyvre. Könyvtárának egy részét szüleitől örökölte. A Somogyvári sorozatot azonnal eladta, a Nyirőt valamivel később, a Herczeget csak egy év múlva. Nem tudni, hogy eladta volna Cronin-jait, mert azokat az ismerősök kölcsönkérték és nem adták vissza. Történelmi életrajzokat senkinek nem ad kölcsön. Gyűjti s kiegészíti őket, valahányszor új jelenik meg belőlük. Elsősorban Stefan Zweig-et becsüli nagyra, mert „a história és pszichoanalízis elegyét adja.” Megvásárolja mindazokat az új magyar regényeket, amelyeket kiváló irodalmár hírében álló sógora figyelmébe ajánl. „Jól írnak – mondja –, csak lelkiismeretük sokkal gyakrabban lázong, mint az átlagpolgáré.”

A Háború és békét, A hiúság vásárát és a Nyomorultakat tartja a világirodalom csúcspontjainak, amelyeket – szerinte – soha nem fog senki túlszárnyalni. A XX. századbeli külföldi írók közül esetenként vagy Thomas Mann-t vagy Hemingway-t vallja kedvencének. A kérdést már csak azért sem tudja végérvényesen eldönteni, mert legszívesebben Maughamot olvassa. Detektívregény után nem lohol, de ha felajánlják neki – elolvassa. Dreisert „monumentálisnak és nyomasztónak”, Fitzgerald Nagy Gatsby-jét „halványnak”, Powys Wolf Solent-jét „zavarosnak” találta. Olyan regényt amilyenek főbb szereplői négerrek vagy nyomorgók, nem olvas. Kafkát illetően még sógora magasztaló véleményét sem fogadja el. Az úgynevezett dekadens irodalmat a „betegek magánügyének” tartja.

TÁRSADALMI ÉS CSOPORT-IGAZODÁSOK

A közönség ízlésének kutatásánál nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy nem mindenki a saját ízlését akarja kielégíteni. Van, aki a másokét. Nem lehet kihagyni a társadalmi (csoport, klikk) tendenciákhoz, elvárásokhoz való igazodást, mint aspektust, még akkor sem, ha ez nem mindig nyilatkozik meg tetten érhető formában.

Az egymással közeli rokonságban álló – bizonyos esetekben azonos – sznobizmus és a tüntető kultúrfogyasztás – konformizálódások. Krokiban megjelenítve mulatságosak – egyébként nem negatív kultúrtényezők. Ha valaki zöld klasszikus sorozatot, Varázshegyet stb. állít könyvespolcára (ami alapjában véve kultúrrakkumuláció színhelye és lakberendezési tárgy) egyes esetekben azt jelenti, hogy kulturális értékek fitogtatásával óhajt az őt látogató szűk kör szemében presztizst szerezni. Ez róla is, a körről is mond valamit. Nem egyértelműen rosszat. Hadd említsem itt Vance Packard amerikai újságíró Törtetők (The Status Seekers) című könyvét, amely lényegében véve az ottani sznobizmusok leltára. Miután a státusz szó az amerikai szociológia értelmezése szerint nemcsak a tényleges társadalmi helyzetet, hanem annak látsza-

tát is jelenti: igen sokan azért akarnak többnek látszani, hogy olyan környéken veszenek ki lakást, ahol náluknál módosabb, pozicionáltabb emberek laknak; olyan üzletekben vásárolnak (sokkal drágábban), ahol ilyenek megfordulnak stb. A helyzettel bizonyára kiválóan ismerős Packard egy szóval sem tesz célzást olyanfajta sznobizmusra, hogy valaki minőségi magánkönyvtár fejlesztéssel (vagy akár sűrű hangversenylátogatással) igyekszik valamiféle számára kedvező látszatot elérni.

E párhuzamból kiindulva szinte büszkén mutathatunk rá fitogtató kultúrfogyasztóink, sznobjaink feltűnően nagy számára. Az emberek egy része társadalmi státuszt akar elérni pusztán könyvespolcával, vagy akár irodalmi tájékozottságának fitogtatásával. Ez a törekvés társadalmunkban többnyire sikeres. (Bár az így elért státusz nem minden esetben azonos a nálunk közkeletű értelemben vett státusszal.)

A KRITIKA SZEREPE

Az ízléstendenciákat befolyásoló tényezők közül a kritika szerepét kell elsősorban szemügyre venni. A Kulturális Elméleti Munkaközösség tanulmánya szerint: „A kritika még ma is inkább csak a művészetek felé fordul, nem vagy csak igen egyoldalúan veszi tudomásul a maga álláspontja és a közönség véleménye közti meglehetősen gyakori és nagy ellentmondásokat, amelyek főként az ízlés differenciáltságából adódnak.” A megállapításból nyersen szólva csak az a következtetés adódhat, hogy a közönség sem törődik többet a kritikával, mint az övele. (Később rámutatok: szerintem nem egészen így áll a helyzet.)

S valóban, aki az antikváriumban irodalomtörténeti munkát, esszét, kritikagyűjteményt stb. vásárol, az az esetek túlnyomó többségét tekintve vagy „szakmabeli” vagy diák. Kivételt képez a legszélesebb körben népszerű Szerb Antal; magyarul szólva – a magasszínvonalú, szellemes, ötletes, a közönség számára írt esztétika.

A helyzet talán nem is olyan sötét, mert az olvasók szeretik az olyan mai kritikásokat, kiknek írásai nekik címzett közvetlen *információt* is tartalmaznak, amelyből gyakorlati következtetéseket vonhatnak le. Főleg azt: vajon érdemes a megírált művet megvásárolni, elolvasni?

A TV, a Rádió és a könyvterjesztés orientáló hatása a szó tisztán propagatív (tehát nem értékelő) értelmezésében jelentősnek mondható. Ami rendkívül öröndetes, hiszen a magyar közönség propagandaérzékenysége nem túlságosan magasfokú. Talán nem nagy baj, hogy nem tartunk ott, ahol Amerika. Ott ugyanis egyes neves szociológusok állítása szerint az emberek nem azt veszik, ami kell nekik, hanem azt, amit el akarnak adni.

Az antikváriumban szerzett tapasztalat szerint az olvasóközönség könyvpropaganda tekintetében bizonyos fokig *önellátó*. Az egyik irodalombarát igen gyakran azt vásárolja, amit a másik ajánl. (Van, aki *csak* azt.) Kritikusi vélekedések is orientáló erejűvé válhatnak. Amennyiben azok olvasottsága, ízlése miatt megbecsült barát, rokon, ismerős ajkáról hangzanak el. S ha a „befolyásoló közeg” köznyelvre fordítja, s egyes esetekben a forrás megjelölése (s nem minden torzítás) nélkül saját véleményeként visszhangozza azokat.

Tapasztalatom szerint a kritikának másodkézből sokkal nagyobb a tömegbefolyása, mint azt bárki is elképzelné.

A KÖZVÉLEMÉNY ÉS A REALIS ÉRTÉKRENDSZER

S magától értetődően a legnagyobb méretű s így hatású befolyásoló tényező (melynek a kritika vagy a baráti kör csak része) – a mai Magyarország társadalmi helyzetéből adott általános *szellemi éghajlata*. Művelt olvasóközönségünk kétségen kívül munkahelyi, baráti, családi stb. csoportokra tagolt. A csoportizléseket azonban több megegyezés köti össze, mint amennyi fenntartás elválasztja. Ha ez nem lenne

így – képtelenek lennénk arra, hogy bizonyos markáns ízléstendenciákat megfigyeljünk.

Ezek keretében pedig a művelt magyar olvasóközönség (a statisztika szerint felnőtt lakosságunk 24⁰/₀-a olvas rendszeresen) kétségtelenül időlegesen mellőz, félreismer, esetleg egészében elvet – kvalitásokat. Lényegesebb ennél, hogy e réteg igen kevéssé hajlamos rá, hogy elfogadja a talmit. Még ennél is sokkal lényegesebb, szinte döntő, hogy amit igazán tisztel, ami a szívéhez nőtt – az majdnem mindig érték!

Amint máshol, úgy nálunk is kialakult egyfajta közönség-értérendszer. S ez – tapasztalataim, megítélésem szerint – nem áll távol az úgynevezett *reális* értékrendszertől, még akkor sem, ha – például az Elméleti Munkaközösség tanulmánya szerint – elválik a kritika álláspontjától.

Ezzel nem adok igazat Talleyrand híres mondásának, amely szerint: „Van, aki okosabb, mint Napoleon: a közvélemény.” Szerintem, úgy ahogy a közvélemény egy maga nem *határozhatja meg* az állandóan változó reális esztétikai értékrendet, úgy a kritika sem.

Ezt a rendkívül fontos feladatot csak a közönséget mélyen megértő kritika s a kritikát mélyen megértő közönség *együttesen* oldhatja meg.

FÜLEKI JÓZSEF

Munka és művelődés

Jegyzetlapok egy konferenciáról

Nehéz idők járnak a népművelésre. A szocialista országokban a régi rendszertől örökölt művelődési viszonyok és struktúra megváltoztatása *egymagában is* korszakos feladat, a fejlődést méginkább nehezíti, hogy a művelődést alapvetően befolyásoló körülmények szakadatlan változása közben vagy ellenére kell megvalósulnia. Növekvő igényeket támaszt kultúrpolitikánk a művelődéssel hivatásból foglalkozó szervek iránt, ugyanakkor igen sokrétű hatást gyakorolnak a művelődő emberre a jól ismert jelenségek: a két világrendszer éles ideológiai harca, a tudomány és technika nagymértékű előrehaladása, a társadalom gyors iramú átrétegződése és az emberi viszonyok újrendeződése.

Mindezek alapján más a népművelés iránt támasztott *követelményrendszer*. A fel szabadulás utáni években nálunk kialakult, elsősorban a *műveltségi anyag terjesztésére* alapozott népművelést szemmel láthatóan felváltja egy igényesebb szisztéma, amely inkább az érdeklődés felkeltésére törekszik, s a művelődő ember helyzetéhez, ismeretköréhez igazodó képzési feladatokat támaszt, célkitűzése a mélyreható erkölcsi, világnézeti nevelés.

Az ebből eredő gondok hívták életre a december 7–10 között megrendezett *II. Nemzetközi Iskolánkívüli Felnőttoktatási Konferenciát* (rendezői: a TIT, a SZOT – a Népművelési Intézet és az Országos Pedagógiai Intézet közreműködésével) –, amelynek középpontjába a munka és a művelődés jelszavát óhajtották állítani.

Már előljáróban elmondhatjuk, hogy ez a rendező elvnek is tekinthető téma választás végül is nem tudott úrrá lenni a rendkívüli heterogén vitán: a hozzászólók oly sok tartományát járták be a népművelésnek, hogy szükségszerűen átlépték az eleve meghatározott kereteket. Ezért hasznosabbnak látszik a konferencia néhány idő szerű, elméletileg érdekes, gyakorlatilag hasznos fejtegetését megvizsgálni.

Az első főreferens, Maróti Andor (*A felnőttképzés mint korunk szükséglete*) – a következő Gramsci-gondolatból indult ki: „Le kell szoknunk arról, és fel kell hagyunk azzal, hogy a kultúrát enciklopédikus tudásnak tekintsük: ebben a szemléletben az ember csak mint befogadó van jelen, akit meg kell tölteni és tele kell tölteni empirikus adatokkal, nyers és összefüggéstelen tényekkel, amelyeket szótár módjára raktároz el agyában, hogy aztán a külső világból jövő ösztönzés hatására minden alkalommal megadhassa a választ. A kultúrának ez a formája valóban káros, különösen a proletariátus számára... Ez nem kultúra, ez pedantéria, ez nem intelligencia, hanem intellektus, és joggal lépnek fel vele szemben. A kultúra egészen más dolog. Saját belső énnünk megszervezése és fegyelme, saját személyiségünk birtokbavétele, olyan magasabb fokú öntudat megszerzése, amelynek révén képessé válunk történelmi jelentőségünk, az életben betöltött funkcionk, jogaink és kötelességeink megértésére.” Az idézettel összhangban Maróti a felnőtt ember művelését *képzésnek* fogja fel, eszerint vizsgálja a tudományos technikai forradalom és a művelődés összefüggéseit is. A felnőttképzés fogalmának megkülönböztetése jogosnak és indokoltnak tűnik, hiszen a művelődés valóban egyre inkább a továbbképzés jellegét ölti, a régebbi műveltségpotló feladatot meghaladva, túllépve. A mai művelődés már nem szűkíthető le a képzés egyetlen formájára, hanem egyaránt magába foglalja az iskolai, az iskolán kívüli művelődést és az önművelést is – ezért egyre nő társadalmi súlya és jelentősége. A felnőttek esetében még egyértelműbb az a követelmény, hogy az ismeretszerzés egyúttal szemléletté, világnézetté és *gyakorlati* tevékenységgé transzformálódjék.

Érdekes gondolatokat vetett fel a referátum a felnőttképzés és a tudományos-technikai forradalom összefüggéséről. A felnőttképzés iránti általánosan megnövekedett igény okait nem elsősorban a tudásvágyban, hanem a tudományos-technikai fel lendülésben kell keresni. Maróti felteszi a kérdést: „Miért marad el az egyén kora megismerési lehetőségeitől, ... hogyan juthat olyan helyzetbe, amelyben módja nyílik a fejlődés által megnyitott ismeretek lényegi elsajátítására?”

E kérdésekre választ adván mindenekelőtt *a két társadalmi rendszer* lényegéből adódó különböző viszonyokat és az ezek hatására jelentkező különbségeket vizsgálja. Az ellentmondások egyik forrása a meglévő munkamegosztás, mivel a tudományos-technikai forradalom előrehaladásából következő növekvő ismeretszükséglet jórészt a vezetés szintjére korlátozódik. Maróti a kivezető utat a demokratizmus fejlődésében látja. „A művelődés történetében egészen új helyzet alakul ki: az emberiség fejlődése még sohasem tette szükségessé, hogy a munkához és a közügyek megoldásához a tömegek hasznosítsák a legfejlettebb tudomány eredményeit.” Ezzel a szükséglettel magyarázza azt az igényt, hogy bővíteni kell az ismeretszerzés hagyományos kereteit. A műveltségfogalom egyre dinamikusabbá válik (nincs többé változatlan műveltség-eszmény!), a művelődés pedig az egész életet végig kíséri. A mind jobban éleződő ellentmondás feloldása csak úgy lesz lehetséges, ha *a munka céljának meghatározása és megvalósítása egységbe kerül*, vagyis ha a dolgozók a munka céljának meghatározásában is részt vállalhatnak. Természetesen ez a döntéshez szükséges információk bővítését és rendszeressé tételét is feltételezi.

A referátum hasznos gyakorlati következtetésekkel zárult. Többek közt megállapította, hogy a felnőttképzés feladatait az emberek társadalmi helyzetéből és a társadalmi fejlődés szükségleteiből kiindulva kell meghatározni – szemben a régebbi „program-gyártó” gyakorlattal. A művelődés eredményeit pedig nem mennyiségi tényezőkön kell mérni, hanem a tudat és magatartás tényleges változásain, a gyakorlattal való összhang „mutatóin”. Mind többen győződnek meg arról, hogy nemcsak az a lényeges, hogy az emberek milyen kultúrát kapnak, hanem az is, hogy azt miként dolgozzák fel önmagukban.

Régi felismerés már, hogy a hagyományos pedagógia nem alkalmazható változatlanul a felnőttképzésben. Az sem kétséges, hogy a pedagógiának van mit keresnie ebben a fontos társadalmi szférában még akkor is, ha a „felnőtt-pedagógia”-ról még folynak a viták, és megalapozottságáról korai volna beszélni. E megfontolások miatt is érdekes, amit a pedagógia szakemberei a művelődés mai gondjaihoz általában, a munka és a művelődés összefüggéséhez pedig speciálisan mondhatnak. A konferencia többféle pedagógiai megközelítéssel is szolgált.

Közülük igen tanulságos *Durkó Mátyás felszólalása (A felnőttnevelés szükségességének pedagógiai indokolása)*. Kiemelte, hogy a felnőttek nevelésének szükségessége immár kétségtelen: a közösség társadalmi méretű átnevelésének, a gondolkodás és tudat átalakításának, a személyiség sokoldalú kibontakozásának igényei indokolják. Hasonló következtetésre jutunk, ha fontos részfeladatokat – pl. az életelv, az életcél tisztázását, a világ és ember viszonyának megértését stb. – vizsgáljuk. Pedagógiai megközelítésben mindez azt is jelenti, hogy az *életről szerzett ismeretek tudományos rendszerezését kell nyújtani*. A kultúra terjesztéséről a hangsúly így áttevődik a művelődési anyag *elrendezésére, elmélyítésére, feldolgozására*. A hatásáradatot rendszerbe, egységes korszerű világképbe kell foglalni úgy, hogy az újabb ismereteket a régiekhez kapcsoljuk. Csak így kerülhető el a kulturális telítettség esetleg fellépő közömbösség, a felszínesség, sőt egyfajta sznobizmus is. A pedagógia az *aktív, feldolgozó intellektuális tevékenységet* ajánlja elienszerűl, és egyúttal didaktikai tanácsokkal is szolgál.

Az eszmei igényesség alacsony színvonala visszavezethető arra a pedagógiai mulasztásra, hogy a nevelésben a *képzés* nem kapott kellő nyomatékot.

Gellért László egészen más megközelítésben (*Az iskolai felnőttoktatás alapvető feladatai a felnőttnevelés rendszerében*) fejtette ki nézeteit. Az UNESCO egyik okmányára hivatkozva abból indult ki, hogy a felnőttoktatás legtevékenyebb történelmi korszakai mindig azok, amelyekben a leggyorsabban történtek a változások. „A XX. század harmadik harmada talán egyik legkomplexebb problémája abban fogalmazható meg, milyen módon biztosítható, hogy az emberek együtt tudjanak haladni saját korukkal”. Az utóbbi évtizedek elemi szükségletként állították korunk embere elé az *egész életen át folyó képzést*. A folytonos képzést követelő tényezők: a gyermekkori iskoláztatás elégtelensége; a tudomány folytonos fejlődése és a specializálódás; az általános és szakműveltség állandó újraértékelésének kényszere (versenyfutás az idővel); az átlagéletkor és a szabadidő növekedése; az erőteljes urbanizálódás és a felgyorsult életiramus. Mindez egyúttal új módon veti fel az iskolai és iskolán kívüli művelődés *kapcsolatát, egymásra utaltságát* is. A felnőttnevelés sarkalatos tételévé vált az, hogy törekedni kell az általános és a szakmai műveltség közötti harmónia megteremtésére. Ez is szorgalmazza, hogy a művelődés két formája mind jobban hassa át egymást, kölcsönösségük mind teljesebbé váljék. Arról van szó, hogy a felnőttoktatás segítsen hozzá a szemléletváltozáshoz – „*olyan életmód kialakításához, amelyhez elengedhetetlenül hozzátartozik az ismeretek állandó és tervszerű gyarapítása*. Valójában *új szokásokat* kell formálnia, ki kell alakítania a könyvhöz, a betűhöz fűződő bensőséges kapcsolatot, a szép élvezésének képességét”.

A két – az iskolai és az iskolán kívüli – forma laza kapcsolatát egyre szorosabb kötöttségek váltják fel. A népművelés ébreszti a tanulási vágyat, és kezdi fejleszteni a tanulás feltételeit, az iskola pedig egyre több időt szentel arra, hogy „megtanítsa a népművelést”. A dolgozók iskolái így válhatnak az eddig is szolgált készségek mellett a tartós kulturális érdeklődés felkeltőivé.

„AZ ÜZEMI NEVELÉS PEDAGÓGIAI IRÁNYELVEI”

Csiby Sándor, a második főreferens témájának újszerűsége máris sejteti, hogy még korai lenne itt kiforrott, kipróbált tudományos eredményeket keresni. A téma napirendre tűzését bátor kezdeményezésnek kell tekinteni. Csiby arra vállalkozott,

hogy felvázolja a téma körvonalait és megkísérelje a fogalom tisztázását. Gyakorlati célul pedig azt tűzte ki, hogy segítséget nyújtson a termelő üzemben folyó nevelés, oktatás, képzés elvi alapjainak és módszereinek a kidolgozásához. Alapvető tétele, hogy a sokrétű üzemi nevelés csak a neveléstudományra való támaszkodás révén lehet eredményes. Mégpedig úgy, hogy a felnőttnevelés nevelésméleti és didaktikai tételeit alárendelik a termelőüzemben jelentkező gazdasági, technikai és munkaszervezési feladatoknak is.

Termékeny gondolatnak látszik, hogy a céltudatos befolyásolást az üzemi oktatás és népművelés körén túl a *termelő munkára* (vagyis: a munkavégzés folyamatára) és az *emberi kapcsolatokra* is ki akarja terjeszteni. A munkahelyen külön figyelmet érdemelnek a személyiség formálásban mintegy objektív szerepet játszó „szűrőberendezések” – mégpedig: az emberek anyagi érdekei, a termelés kulturáltsága és ezzel összefüggésben az élet- és munkakörülmények adott helyzete.

Figyelemre méltó az üzemi nevelés céljának körülírására tett kísérlete is. Valóban széleskörben kísért az a veszély, hogy a nevelés eszközrendszere eltakarja, elfedi a valóságos, a helyben meghatározandó nevelési célokat. Ilyenkor a rendezvények száma fontosabbá válik mint az emberekben elért tényleges hatás. Ebből a módszerből erednek olyan tévedések, hogy a termelés megtorpanását *kizárólag* gazdasági-technikai okokra vezetik vissza, ügyet sem vetve a *tudat-állapotra*. Érdekes az a gondolat is, amely az üzemi demokrácia kibontakoztatásának a folyamatában megkülönbözteti a *munkavállalói magatartás és tulajdonosi szemlélet* kialakításának sorrendjét, feltételeit módszereit: „A tulajdonosi élmény a hétköznapi élet természetessé, megszokottá válik, sőt el is halványulhat, mert a birtoklás élménye áttételesen jelentkezik... Ha az üzemi vezetők, illetve a társadalmi szervek eltérnek a munkásosztály politikájától, eltorzítják, illetve egyenesen elsorvasztják a munkásdemokráciát, a munkás előtt kétségsé válik tulajdonosi mivolta.”

Csiby Sándor pedagógiai szempontból tekintette át az üzemi nevelés területeit (az oktatás változatos formáit, az információk rendszerét, a termelő munka folyamatait – amelynek az emberre visszaható vonatkozásaival elenyészően kevés tudományos munka foglalkozik! – az üzemi népművelést, és végül az emberi kapcsolatok rendszerét).

Semmiképpen sem lehet haszontalan, ha közéletünk és főleg a munkahelyi vezetők kissé nagyobb fontosságot tulajdonítanak a különböző társadalomtudományoknak, amelyek az úgynevezett *jó üzemi légkör* megteremtésének feltételeivel foglalkozva teszik meg javaslatukat. A dolgozók megismerése, a vezetők és beavatottak közötti viszony összetevői, e kapcsolat kialakításának „arany szabályai” – a közös élményeken, a sikereken és kudarcokon összekovácsolódott törzsgárda szerepe – valóban érdemesek a gondos tanulmányozásra.

EGY ÜZEMI PSZICHOLÓGUS TAPASZTALATAIBÓL

Köztudott, hogy több üzemben dolgoznak már pszichológusok, de alig ismer valamit a közvélemény munkájuk eredményeiről. Ezért érdemel figyelmet Kiss György, az Egyesült Izzó gyöngyösi gyáregysége üzemi pszichológusának felszólalása. Ez a mindössze tízéves üzem különösen alkalmas a megfigyelésekre, hiszen vezető-gárdájának a kistulajdonosi szemléletben meggyökeresedett környékbeli szőlőtermelő parasztokat kellett munkásokká, öntudatos gyári dolgozókká átformálnia. A pszichológus legfontosabb törekvése arra irányult, hogy segítse a dolgozók alkalmazkodását munkahelyükhöz, munkatársaikhoz. Első lépésnek az ott folyó termelés iránti *érdeklődés* felkeltését tartotta. Ahhoz, hogy a nemrég még a mezőgazdaságban dolgozó emberek a kapát felcserélhessék a csipesszel – amellyel mikron nagyságrendű alkatrészeket szerelnek össze – érdemben kellett informálni őket a termékekről, a gyár hivatásáról. Megpróbáltak hadat üzeni annak a sajnálatosan általános gyakorlatnak, hogy a belépő dolgozót a munkaügyi előadó elirányítja egy ismeretlen épületbe, egy ismeretlen művezetőhöz. Az új dolgozónak így elképzelése sincs arról, hogy milyen szerepet

lőit be ő egy bonyolult szervezetségű közösségben. Ilyen körülmények között *igen nehéz a beilleszkedés*. A munkalélektani laboratórium kialakította az újonnan érkező munkások tájékoztatását. Megismertetik velük a gyár történetét, azokat a legfontosabb gyártmányokat, amelyek az üzemet világszínvonalra emelték. Ugyanakkor érdeklődnek a dolgozó elképzeléseiről, egyéni terveiről. Az ilyen jellegű foglalkozás eredményei rövid idő után lemérhetők a munkavégzésben, a vezetőkhöz és munkatársakhoz fűződő kapcsolatban, a megelégedettségben és az üzemhez való ragaszkodásban.

Az üzemi pszichológusok felderítették a betanított munkásokkal való célszerűtlen, szervezetlen foglalkozás anyagi és „emberi” veszteségeit, a munka monotonitásának ellensúlyozását célzó intézkedések lehetőségeit. A tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy a vezetés méltán számíthat a munkalélektan segítségére.

A „BŐSÉG KÍNJA”

Török Iván, korreferátumában ezzel a két szóval jellemezte a tanácskozás kaleidoszkópra emlékeztető sokszínűségét és gazdagságát. Élő bizonyítéka ez a társadalomtudományok, közöttük a pszichológia, pedagógia és szociológia elevenségének és sokoldalú érdeklődésének. 15 évvel ezelőtt túlzás lett volna arra gondolni is, hogy a népművelés ügyében ilyen aktivitással mozduljon meg a gondolkodók, a kutatók tábora. Másfelől viszont valóban kinos is ez a bőség, mert a kellő *koncentrátság* hiánya nemcsak a termelésben, de a társadalomtudományos gondolkodásban is gátló tényező, a kíváncsi gyakorlati haszon egyik kerékkötője.

A számos korreferátum gondolatanyagát még áttekinteni is alig lehet. Bori István a *munkahely és az ember* néhány elgondolkoztató összefüggésével foglalkozott. Egyfelől a munkahelynek a dolgozó iránt támasztott – nagyrészt objektívált – igényeit tárgyalta, másfelől azt a hatásrendszert, amely a dolgozó emberben kiépülő reflexiókban realizálódik.

Simo Tibor a szocialista brigádok emberformáló erejéről, a munkaközösség és a társadalmi aktivitás bonyolult összefüggéseiről szolt. Jakab Istvánné, a Pamutnyomóipari Vállalat nevében a *hozzáértő*, pedagógiaileg is felkészült *szakoktató-gárda* létrehozását sürgette. H. Sas Judit egy irodalomszociológiai vizsgálat tapasztalatairól adott számot. 1000 emberre kiterjedően a Gyöngyös környéki falvakban azt vizsgálták, hogy az irodalomolvasás során *azonos művek különböző rétegekben milyen hatást váltanak ki*. Vagyis azt kutatták, hogy a különböző irodalmi hatásokban – szórakoztatás, az érzelmi, erkölcsi motívumok gazdagodása, ismeretbővülés stb. – milyen szerepe van a munkának, a munka által meghatározott társadalmi hovatartozásnak. A vizsgálat sok tekintetben igazolta, hogy a társadalmi helyzet döntő mértékben meghatározza az érdeklődést még a szépirodalomban is. A feltárt összefüggések igen jól hasznosíthatók a népművelésben, hiszen a hatókör szélesítésében nem mindig gondolunk a *munkahelyen meglévő emberi kapcsolatok* rendkívüli jelentőségére, arra, hogy egy-egy munkahelyen, egy-egy brigádban művészeti kérdésekben kinek a szava a döntő, kinek a véleményére hallgatnak az emberek, kitől kérnek tanácsokat.

* * *

Ez a tudósítás nem vállalkozhatott a konferencia értékelésére, erényeinek és hibáinak minősítésére. Annyit mégis az illetlenség vádja árán is megjegyezhetünk, hogy a nemzetközi konferenciák kritériumait kissé szigorúbban kellene meghatározni. Úgy véljük, egy konferencia nem azzal válik igazán nemzetközivé, ha azon külföldiek is szép számban jelen vannak. Egy ülészak *érdemében* csakis akkor minősíthető nemzetközinek, ha *azonos tárgykörben* mozgó, lényegében egymásra épülő *vitává és tapasztalatcserévé* válik. Ha nincsenek meg ennek a feltételei, inkább csak hazai eredményeinket publikáljuk. Ellenkező esetben csalódást okoz az érdeklődőkben még egy ilyen, tehát a hazai „termést” illetően elismerésre méltó tanácskozás is.

A modern építészet szolgálatában

Két pécsi építész születésének hetvenedik évfordulójára

(II. rész)

*Forbát Alfréd*ről valamivel kevesebbet tudok mondani születésnapj jubileumán, mint Molnár Farkasról mondtam. Jórészt azért, mert életének, működésének eddig csaknem négy és fél évtizedét külföldön töltve, alkotótevékenységének (ittthoni) publikussága jóval kisebb Molnárénál.

Forbát Németországban, München-ben 1920-ban végzi tanulmányait a *Technische Hochschule*-n. Ezután Weimarba, a Bauhaus-ba megy, ahol munkatársa lesz Gropius-nak, 1922-ig. Majd – 1923–1924-ben – önálló építészeti gyakorlatot kezd. A következő két esztendőben (1924–1925) Görögországban, Thessalonikében, a „Dehatege” Társaság részéről műszaki vezetője tízezer favázas ház tervezésének-építésének, melyet az Egyesült Nemzetek „Refugees Settlements Commission”-ja építtet. Innen Berlinbe megy, ahol 1925-től 1928-ig főépítésze az „Ahag-Sommerfeld” Vállalat-nak, majd, mint a Német Építőművészek Szövetségé-nek (BDA) tagja, önálló építésként működik 1932-ig. Ez időben az Itten-iskolá-ban* épület- és várostervezésről ad elő. Közül pedig, 1929–1930-ban, Berlin város egyik szakértő-bizottságának tagja, mely a városi lakótelep-építések elősegítésére alakult. Ezután két esztendőt tölt Moszkvában (1932–1933), ahol a Bauhaus köréből meghívott külföldi „spec”-ek közt szakértőként vesz részt a várostervezést a nehézipar számára szabványosító szervezetben. Moszkvából tér haza szülővárosába Pécsre, itt tervez néhány kisebb épületet, s innen vesz részt a magyar CIRPAC-szekció munkájában. Amikor pedig a hazai körülmények egyre nehezebbé teszik az emberhez méltó életet, és gátolják a szabad alkotási tevékenységet, ismét felkerekedik, és Svédországot választja hazájául. Az időpont egybeesik a magyar CIRPAC-csoport feloszlásának időpontjával (1938).

Svédországban 1938–1942-ig együtt dolgozik Sune Lindströmmel, Lund város-tervezésének vezetőjével, a Városi Mérnöki Hivatal-ban. Ezután Stockholmba települ át, ahol a Város Urbanisztikai Osztályán dolgozik 1945-ig. Ekkor (1945-ben) lesz a Svéd Építőművészek Szövetségé-nek (SAR) tagja, és az Egler Várostervező Iroda Részvénytársaságnál működik, melynek vezetésében később, 1961-től társként vesz részt. Ezalatt, 1959–1960-ban, a stockholmi Királyi Technológiai Intézet professzora a város és regionális tervezés tárgykörében. Az „Akademie für Raumforschung und Landesplanung” levelező tagjává választják 1960-ban. A következő évben pedig a müncheni Technische Hochschule tiszteletbeli doktorává avatják. Ekkor lesz a Svéd Építőművészek Nemzeti Szövetségé-nek is tagja.**

Amint ezekből az életrajzi adatokból is látható, pályája mind ez ideig felfelé, s magasra ível. Pedig tulajdonképpen már második németországi tartózkodása idején ismertté válik az egyetemes építészet világában, sőt éppen akkor tervezett-épített művei alapján számítható ő is a modern építészet úttörői sorába. Az első világháború után, ezekben az esztendőben, épülnek egyidejűleg, és egymásután, az új Berlin-környéki, elővárosi lakótelepek. Ezek már teljesen a Bauhaus-elvek alapján formálódnak, kissé merev beépítési renddel, kissé hosszú, párhuzamos és merőleges sávok-

* Johannes Itten svájci festő és művészet-teoretikus, aki korábban a Bauhaus tanára volt. 1926–1931 között Berlinben művészeti iskolát létesített és vezetett.

** Az életrajzi adatokat Forbát Alfréd állította össze.

ban, melyeknek fenyegető egyhangúságát csak a függőfolyosók, erkélysorok, illetőleg loggiák fény-árnyék játéka oldja fel. Mégis igen nagy jelentőségűek a tömeges lakás-produkció megoldásának fejlődése szempontjából. Közülük legjelentősebb a *Berlin-Siemensstadt-i lakótelep* (1929–1931), melyet olyan, nem kisebb, építészek terveznek – közösségben –, mint Gropius, Scharoun, Häring, Bartning, Henning és – Forbát. A három, illetőleg négyszintes épületekben lépcsőházanként csupán két, igen jól használható, általában kétszoba-lakókonyhás, illetőleg háromszobás lakás kapott helyet, többféle variációban. Hasonló kvalitások jellemzik a körülbelül egyidejűleg épített *Berlin-Hasselhorst-i új lakótelepet* is, mely már egyedül Forbát műve. (*Berlin-Eichkamp*-ban városi sporttelepet is tervez ezekben az években).

Néhány esztendősz hazai tartózkodása idején (1933–1938) az előbbiekhöz hasonló, nagy feladatokról szó sincs már, meg kell elégednie néhány kis épület tervezésével. De ezekben éppen azt bizonyítja meggyőzően, hogy nem a feladatok nagysága ad rangot az építésznek, hanem a megoldás minősége, és éppen a kis objektumok igazi „próbakövei” az építészti kvalitásoknak. Forbát magyarországi oeuvreje mindössze ennyi: egy *hétvégi ház Lupa-szigeten*, (1934), egy *présház Pécsett*, hegyoldalban (1934), egy kis *nyaralóház a város feletti tájban* (1935), egy nagyobb *családi ház a Kaposvári utcában* (1936), egy hatlakásos kis *bérház a Perczel utcában* (1936), s végül ismét egy nagyobb *családi ház a Kölcsey utcában* (1936), valamennyi Pécsett. Összesen hat mű, tehát – ha jól gyűjtöttem össze a hazai publikációkból –, mennyiségre valóban nem sok, minőségben azonban mégsem kevés.

Valamennyinek értékes sajátossága a lakó-funkciók végtelen gondossággal való kimunkálása, az érezhető számotvetés azzal, hogy a megvalósítás túlnyomórészt csak hagyományos (tömörfalas, stb.) szerkezetekkel oldható meg, ehhez alkalmazkodó tiszta – anyag-szerkezetszerű – kezelése a formáknak, semmi diszitőjellegű részletképzés, csak architektonika – és, azt hiszem, ezzel Forbát egész építészeti felfogását jellemeztem. E Forbát-művek tehát, ha nem is kiugró jelentőségű alkotásai a modern építészetnek, de a javából valók, olyanok, amilyenekből kevés épül abban az időben Magyarországon.

Svédországban 1938-tól végzett munkájáról némi tájékoztatást nyújtanak már felsorolt életrajzi adatai is. Ugyancsak Stockholmban idestova három évtizede élő és alkotó építészbarátom ez adatok mellé általánosságban felvázolta számomra Forbát ottani tevékenységének lényegét. Eszerint 1938-tól 1967-ig Forbát hét középnyagyságú – 8000–65 000 lakosú – svéd város részére készített általános tervet. Közülük, például, *Skövde*-város általános terve (1945–1949), mely a városfejlődés prognózisát új módszerrel állapította meg, ma is mintájául szolgál hasonló városok tervezésének Svédországban. Ezenkívül ugyancsak hét dél-svéd terület részére kommunális települések fejlesztési terveit dolgozta ki, három más terület részére pedig diszpozíciós terveket készített. Kidolgozta ezeken felül különböző települési egységek részletterveit is, több esetben az általános tervek folytatásaként. Tervezési feladatain kívül tanulmányok, cikkek, és bel- meg külföldi előadások sorával szolgáltatta és szolgálja a modern városépítészet ügyét. Ezekben a kérdésekben nagy tekintélye van új hazájában, de annak határain túl is.

Tájékoztatóm csupán egyetlen kritikai megjegyzést tesz Forbát működésével kapcsolatban. Azt állítja, hogy ami általános terveinek erénye, részletterveinek bizonyos mértékig hibájává lesz, s ez a túlzott elővigyázatosság, („végtelen gondosság”-áról pécsi alkotásaival kapcsolatban én is említést tettem). Holott nyilván ezekre is, mint minden általános és részletes városépítészeti tervre áll, hogy elengedhetetlenek az észszerű városépítés-fejlesztés szempontjából, de, mert az időfaktornak is nagy szerepe van megvalósulásukban, a tényleg megépülő városok sosem lesznek azonosak az eredeti elképzelésekkel. A túlzott elővigyázatosság tervezésükben tehát mondhatni felesleges, lehet kissé nagyvonalúbban és merészebben is megfogalmazni e terveket.

Nagyon érdekes, amit barátom Forbáról, az emberről ír. Említi, hogy egyáltalán nem keresi a maga (művei) publikálásának lehetőségét, hallgatag és kissé tartózkodó

mindenkivel, még legbelsőbb munkatársaival szemben is. Annál többet vitatkozik velük. (E munkatársak: időnként egy szociológus és egy térképrajzoló, állandóan pedig egyetlen építész. Irodájában ennél sosem foglalkoztatott nagyobb apparátust.) „Hobby”-ja: régi pénzt és érmét, s, bár gyereke nincs, képeskönyvet gyűjt – nagyban.

Így érte meg hetvenedik esztendejét. A modern építészet elveit vallotta kezdettől, s ezeket követő alkotómunkáját mai napig lankadatlanul folytatta. A töretlen és energikus továbbfolytatáshoz kívánok minden magyar építész, és a magyar kultúra minden művelője és becsülője nevében jó egészséget és sok sikert Forbát Alfrédnek.

RÓNAY LÁSZLÓ

Zenei levél Budapestről

A Budapesti Zenei Hetek Európa-szerte nagy feltűnést keltett hangversenyei után továbbra sem csökkent a hangversenyidény színvonala. Neves vendégművészek ritkábban látogattak ugyan a fővárosba, viszont a korábban hiányolt magyar bemutatók, közöttük igen jelentős művek sikert és érdeklődést keltettek. Mindenekelőtt az Operaház újdonsága, *Mihály András Együtt és egyedül* című műve felé fordult a figyelem. A bemutató előadás jelentőségét csak fokozta, hogy azt a rádió is közvetítette, s így az egész ország lakossága tanúja lehetett az új magyar opera születésének.

A napilapok és a szakfolyóiratok elemzése után nehéz lenne bármit is hozzátenni az új opera értékeléséhez. Mégis érdemes figyelmeztetnünk arra, hogy az esetleges sikertelenségei mellett is mily jelentős Mihály András alkotása az opera-műfaj tematikai megújításának szempontjából. Az opera eddig is drámai konfliktust bontott ki többnyire, ám a mélyebb összefüggések feltárásához minden esetben sorsok, emberek életének feltárásán át vezetett az út. Mihály András azonban az eszmék harcához alakította az egyéni sorsokat, az életet az eszmék ütközésének rendelte alá. A téma maga tehát inkább szimfonikus. Azért is, mert a szereplők valóban egy eszme jelképei inkább, mintsem hús-vér élő alakok. Az opera egyetlen igazán „élő” szereplője a rendőrfőnök, aki éppen azért teljesíti be jelképes és tipikus funkcióját, mert valóban emberi tulajdonságokat testesít meg. Természetes tehát, hogy azoknak a jelene-teknek volt a legnagyobb sikerük, amelyekben ő is a színen volt. Ilyenkor feszültség támadt a színpadon és a nézőtéren is, és valóban egyszerre lehettünk tanúi emberek és eszmék összecsapásának, kibontakozó harcának. (Palócz László alakítása minden elismerést megérdemel, neki is nagy része van az alak életszerűségében.)

A többi jelenet átélése és követése a néző részéről bizonyos zenei műveltséget kívánt és az elvonatkoztatásnak, absztrahálásnak is nem csekély képességét. Csak így tudta érzékelni és értékelni a darab zenei nyelvének újszerűségét, a szintézisre való törekvést. Mihály András ugyanis gazdag zenei anyagot használt fel művében – ez is az általánosítások eszköze –, és szinte valamennyi hangot tudatos elemző munkával kísérletezett ki. Az ő elképzelésében minden hang a helyén van, s mindegyik jelenet valami mélyebb és általánosabb összefüggésre enged következtetni. Felülete- sebb szemlélő viszont mindebből csak az érdekességet, a modern zenei effektusok alkalmazását értékeli. Érzésünk szerint azonban két helyen megtörik a szerző következetes dallamvezetése: az utójátékban, és a zárójelenetben, ahol talán éppen leginkább helyén lett volna a modernebb, fényesebb hangzás. Mihály András itt – hogy

mondanivalóját még inkább kipontozza – szinte konzervatív lesz, s ezzel megtöri az opera zenei nyelvének addig egyenletesen ívelő vonalát.

Az eszmények megjelenítése mellett Mihály András operájának másik sajátága, hogy a drámai összeütközéseket, a mozgalmasságot is vissza akarta hozni az operába. Éppen ez a kérdés az opera válságáról folyó viták egyik sarkpontja: vajon megmarad-e a műfaj a dráma, vagy átcsap-e az intellektuális színház területére. A cselekményesség, a jellemek részletes rajza azonban a jelek szerint még sokáig a közönség kívánsága marad, tehát az operának elsősorban drámai funkciót kell beteljesítenie. Mihály András alkotásában a helyzetek sokszor drámaiak, de a jellemeket nem dolgozta ki elég részletesen. S elsősorban épp a két főhőst nem. Holott a Fiú és a Lány részletesebb motiválása, kettejük kapcsolatának mélyebb elemzése, tragikus összefonódásuk kétségkívül bizonyos líraiságot kölcsönzött volna az operának. A mű így is jelentős eseménye volt zenei életünknek. A szerzőt nagy mértékben segítette az Operaház, a kitűnő szereplő gárda, a jó rendezés (Mikó András munkája), a sikerült jelmezek és díszletek (Szeitz Gizella, illetőleg Forray Gábor) és az elmélyült zenei munka (Erdélyi Miklós és Pál Tamás) mind részese lett a sikernek.

*

A szimfonikus zene új bemutatói közül először *Tardos Béla Négy zenekari dalára* került sor. Senki sem hitte volna, hogy ugyanaz a szerző, aki műve nagysikerű előadása végén többször is megköszönte a közönség lelkes ünneplését, néhány nap múlva már a magyar zene pantheonjába kerül. Életműve tragikusan tört ketté, hiszen éppen az Illyés Gyula verseire komponált új mű jelezte, hogy Tardos megtalálta ön kifejezésének új lehetőségeit és útját. A finom líraiság, a kicsiny formák szinte játékos becézgetése és a versek hangulati elemeinek hív kibontása jelezte, hogy Tardos Béla a vokális műfaj minden lehetőségét megtapasztalta már. A mű egységessége, ahogy a magányból végül felfénylik a derűs megoldás, megérdemelten aratott nagy tetszést. S ahogy Illyés csodálatos Áprilisának

Ahány rezzenést tesz a föld,
be jó,
veled cinkosan összeölt.
Fütyty harsan, felhő utazik.
Ég csillagaival, rét illataival,
be jó
veled titkosan összevarr.
Sőt a sárban cinke lábnyom.
Be jó tudnom és be jó látnom,
minden terád is tartozik.
Élsz velem, ezen a világon!

adekvát zenei kifejezést adott az az új magyar zene egyik szép teljesítménye. (A Magyar Állami Hangversenyzenekart ezen az estén Sulyok Tamás vezényelte, a magyar mű tenorszólamát Réti József énekelte. Valamennyien lelkes alázattal szolgálták a kompozíció sikerét.)

Sugár Rezső Metamorfosi és Kadosa Pál VI. szimfónia című alkotásai a magyar zeneszerzők Bartók iránti hódolatáról tanúskodnak. Sugár is, Kadosa is nagy mesterségbeli tudással, a kifejezés számtalan árnyalatával élnek, s műveik igen gazdag zenei anyagból épülnek. A formai megoldások is érdekeseek: Sugár Rezső passacaglia-szerű alaptémából bont ki metamorfosis-sorozatot, Kadosa pedig a dodekafon dallamforrást követi, bár zenekarának összeállítása inkább klasszikus. Közös jellegzetessége az új magyar kompozícióknak, hogy mindkettőben sok az érzelmi szélsőség, mindkét szerző hatalmas kontrasztokra építi alkotásának zenei szövetét. Ez is jelzi, hogy legalábbis csiráiban kialakult a szintézis lehetősége, amely majd bizonyára új elemekkel gazda-

gítja a huszadik századi magyar zenét. (Sugár Rezső művét Komor Vilmos avatott vezényletével mutatta be a Filharmóniai Társaság Zenekara, Kadosa művét Erdélyi Miklós vezényelte a Magyar Állami Hangversenyzenekar élén. Mindkét bemutató – részben a közreműködés lelkes buzgalma révén – sikert aratott. Reméljük, nem következik be e művek esetében is az új alkotások „halála”, az, hogy elfektetik őket s csak véletlenül kerülnek ismét műsorra.)

Kirobbanó siker kísérte Szokolay Sándor Nicolas Guillén verseire komponált *Néger kantátájának* bemutatását. Az előadást Oberfrank Géza vezényelte, közreműködött Barlay Zsuzsa, a Hangversenyzenekar és a Magyar Állami Együttes Énekkara (karigazgató: Pásztai Miklós). Ez a rendkívüli siker mindenesetre figyelmeztető is: a kantáta ugyanis 1962-ben, tehát a Várnász előtt keletkezett, s csak öt esztendő múlva került sor bemutatására. Hány gyarló külföldi alkotás bemutatóját hallhattuk közben!...

Szokolay Sándor az internacionális folklór új lehetőségeiből merített. A Várnász egzotikus világának ismeretében kivált érthető, miért foglalkoztatta képzeletét éppen a spirituálé, illetve a hagyományos zeneművészet stílári megújításának módja és lehetősége. Itt nemcsak a néger zene ritmikái gazdagságára és kifejezési lehetőségeire gondolunk, hanem annak a távoli világnak üzenetére, amit ez a zenei anyag közvetít és hordoz. Van ebben valami sosem szűnő expresszivitás, mely a mi hagyományos zenei izlésünknek szokatlan, sőt néhol megkérdőjelezi a zenei belső fejlődésről vallott nézeteinket is. Vitathatatlan azonban, hogy ha a fejlődés nem is magától értetődő a műben, expresszivitása, feszültsége – s ezzel hatása – annál meggyőzőbb. Kivált a harmadik tétel, a Lázadás marad emlékezetes ilyen szempontból. Hogy az egész alkotás milyen hatásos, azt mi sem jellemezte jobban, mint az, hogy a szerzőnek számtalan alkalommal kellett megjelennie az ünneplő közönség előtt, s hogy a zenekar tagjai is tetszésüket fejezték ki az előadás után. Nagy érdeklődéssel várjuk Szokolay új műveinek további bemutatóit, mert eddigi útja rendkívüli lehetőségeket sejtet.

*

Hétfőről hétfőre zsúfolt nézőtér köszönti és várja az Erkel Színházban *Ferencsik Jánost*, aki majd tíz esztendő után ismét *Beethoven szimfóniáiból* összeállított ciklust vezényel. Ebben a sorozatban azonban mégsem az összehasonlítás lehetősége és a fejlődés ívének megállapítása a legcsábítóbb, hanem a zenének a végsőig leszűrt tisztaságú, humanista megközelítése, ahogy Ferencsik Beethoven világát kifejezi. S az a zenei gazdagság, mely a legnagyobbak lemezfelvételei után is tud újat és elgondolkodtatót adni. Néhol Furtwänglert idézik kiélezett, lassú tempói, néhol pedig Klemperer abszolút klasszikus zenei íveit és fokozásait, ám mindez Ferencsik saját külön világa. Akadtak ennek a ciklusnak egészen nagy pillanatai: például ahogy a III. szimfónia gyásztételéből kibontotta az emelkedést és az ember győzelmének zenei igazolását, vagy ahogy az V. szimfóniában érzékeltetni tudta a sorssal szembeszálló emberiség hatalmas, diadalmas menetét. Az egész ciklus egységesen magas színvonala a legkényesebb feszítvágányeket is kielégíthette. Hadd emlékezzünk meg itt külön is a január 16-i hangversenyről, melyen a közönség és a zenekar is helyéről felállva köszöntötte hatvanadik születésnapja alkalmából Ferencsik Jánost.

Forró ünneplés köszöntötte Kodály Zoltánt is a 84. születésnapja alkalmából rendezett hangversenyen. (dec. 15.) Műsoron a mester három közkedvelt remekműve szerepelt, a Galántai táncok, a Fölszállott a páva s a Budavári Te Deum. Az Állami Hangversenyzenekart ezen az estén Lukács Ervin vezényelte, s méltán osztozott a rendkívüli sikerben, bár mintha túlzottan is kiélezte volna a művek belső dialektikáját, s megfékezte a dallam szabad szárnyalását. Leghibátlanabban a Fölszállott a páva sikerült, amelyben a szerző a „magyar” zene egyik legnagyobb szintézisét teremtette meg. Amint Molnár Antal írja: „Liszt a Hungáriában kilátást nyit a győzelmes magyarságra. De ez még az úri Magyarország hangja. A látókör kitágul Kodálnál. Ő a nemzeti sors megigazulását, a teljes nép felemelkedését várja. Hangja univerzá-

lis, korlát és megalkuvás nélkül, az egész nemzetet átölelő. Mivel a hiánytalan kibontakozás gondolata a szabadság átfogó remédiuma fűti: alkotása tülemelkedik egyetlen nép körzetén: általában a népszabadság ódájává épül..." Ez a tökéletes hangulati, eszmei és zenei egység nehezíti meg elsősorban újabb zeneszerzőink dolgát, amikor tülemelkednének Kodály Zoltán eredményein. Érzésünk szerint a megoldást ebben az irányban aligha – vagy csak nehezen – lehet keresni. Ez az irányzat önmagában befejezett kerek egész, a zenetörténet egyik szép fejezete. Mint ahogy a Budavári Te Deumban is remek példáját adja a népi ihletésből táplálkozó, a zenetörténet korszakait is összegezõ vokális kompozíciónak. A hallgatóság ezúttal a mű lehetőségei alatt maradónak érezte az előadást. Pedig a kitűnő Budapesti Kórus és a szólisták (Déry Gabriella, Andor Éva, Réti József és Szalma Ferenc) híven valóstították meg Lukács Ervin karmesteri elképzeléseit.

Amikor a hangverseny végén Kodály Zoltán is a pódiumra lépett, a közönség helyéről felállva üdvözölte. Ez az évről évre visszatérő lelkes ünneplés azt a zeneszerzőt köszönti, aki Bartókkal együtt megteremtette a magyar zenei klasszicizmust és hazánkat „zenei nagyhatalommá” tette.*

Wehner Tibor zongoraestje (nov. 24.) igényes műsorával, kivitelezésével, technikai biztonságával és az értelmezés elmélyült gazdagságával is kiemelkedett. A koncert kimagasló műsorszámát Bartók Szabadban című zongoraciklusának megszólaltatása volt. Az 5 tételű zenemű Bartók legművészeibben kezelt és legszívesebben használt műformáit alkalmazza. Így mindjárt a Musettes tételben feltűnik a „dudaszó”, bár más funkcióval, mint például az Űrögi kanásztáncban. Az éjszaka zenéje című tétel pedig a Zene egyik korai – kétségkívül naturálisabb, az anyaghoz tapadóbb és nem általánosító – változata. De ennek a tételnek a befejezésében már érzékelteti a korban elmagányosodó, végképpen magára maradó zeneszerző képét is. A tücsökzenétől hangos éjben egyszerre felhangzik a furulyaszó, de mindvégig halkan és távolról, sosem közeledve, mégis makacsul, mintegy jelképezve a művész egyetlen menedékét, saját művészetét. Hirtelen kegyetlen ostorcsapások zaját halljuk azonban: megkezdődik a Hajsza. Lehetetlen nem jelképes értelmet tulajdonítani a befejezésnek. Kivált a záradékban feldübbögő basszusfutam kegyetlen groteskségének lehetett adekvát jelentése, korjellemző hitele. – Wehner Tibor mesteri tökéletességgel bontotta ki Bartók témáit, előadása a hangversenyévad szép eseménye volt. Műsora másik pillére Beethoven D-dúr szonátája volt, (op. 10. No. 3.). Ennek Largo e mesto tétele ugyan csak fájdalmasan tökéletes „éjszaka-zene”. Ez a tétel alkot hidat Mozart és Schubert művészetének legmélyebb rétegei között, s ez közvetíti a klasszikus hagyományokat egyenesen – Bartókig. Fischer Edwin, századunk egyik legkiválóbb előadóművésze úgy véli, hogy a tétel Goethe Egmontjának köszönheti létrejöttét, s főgondolata Schubert A halál és a lánykával és Wagner Trisztánjával rokon. Az értelmezés és a magyarázatok sokféle lehetősége is jelzi a tétel rendkívüli gazdagságát és megszólaltatásának problémáit. Wehner Tibor puritánul, sok szerénységgel szólaltatta meg a tételt, s mindenkinek lehetőséget hagyott, hogy maga asszociálja a zenei rokonságokat.

A külföldi vendégjárások száma a Zenei Hetek után csökkent. Jelentős eseménynek számított a Wiener Sängerknaben szereplése, mely a régi hagyományokra visszatekintő együttes változatlanul magas színvonalát igazolta. Igaz, nálunk is működnek hasonló színvonalú ifjúsági énekegyüttesek. Sajnos azonban a hazai kórusok ritkán kapnak a bécsiekéhez hasonló lehetőséget, ritkán léphetnek a közönség elé hasonló, egész estét betöltő műsorral. Pedig hogy erre mily nagy szükség lenne, azt a Rádió Gyermekkórusának külföldi sikerei igazolják.

* A március 6-án elhunyt nagy zeneköltő jelentőségét külön méltatjuk (A Szerk.)

Szenzációnak számított az izraeli zongoraművész, Daniel Barenboim bemutatkozása. Zenekari estjén Mozart utolsó zongoraversenyét játszotta el; s már ekkor ízelítőt adott virtuozitásából, Beethoven estje aztán tovább mélyítette a róla alkotott kedvező képünket. Három monumentális szonáta hangzott fel ezen az estén, éppen a legnépszerűbbek, a Hammerklavier, a Les Adieux és az Appassionata, melynek alighanem magyarországi vonatkozásai is vannak, hisz változatlanul tartja magát az a vélemény, hogy a szonátát Beethoven Martonvásárott komponálta. Daniel Barenboim játéka kivált a Hammerklavier lassú tételében volt meggyőző. Megérdemelten aratott nagy sikert.

KOCZOGH ÁKOS

Kiállítási napló

CZÉTÉNYI VILMOS KIÁLLÍTÁSA VÁRPALOTÁN

Várpalota nagy és tiszteletreméltó vállalkozásba kezdett. Egymást szorosan váltó kiállításokban mutatja be mai művészeinket. Szig Rezső fáradhatatlan kezdeményező kedvét tudjuk mögötte. Ő írta meg Várpalota monográfiáját. Most Czétényi Vilmost mutatja be, igen gazdag anyaggal s olyan prospektussal, mely már a „füzet” határát is átlépi, nemcsak terjedelmével, de izléssel válogatott képanyagával, szép tipográfijával is. Dicséretére legyen a Fejér megyei Nyomdaipari Vállalatnak, s különösen a Várpalotai Városi Tanácsnak. Páratlan vállalkozás ez, a kínos erőfeszítés, a nagyot akarás torz vonásai nélkül. Követendőn: természetes és becsületes gesztus.

Czétényi Vilmosnak alig két éve volt a Dürer Teremben sikeres kiállítása. Még nincs negyven éves s a budapesti kirakatrendezői iskola tanára. Munkáiban nyoma sincs az iskolás modornak. Legfeljebb annyi, hogy komolyan veszi ezt a könnyű kalandokra csábító művészi technikát: a monotypiát. Nem él vissza vele, nem bízik impresszív hatásaiban, dekoratív bájolgásra bőséges alkalmat kínál esetlegességeiben. Keservesen és könyörtelenül megküzd a képért. Ha Dürert mondjuk – mesterek tekintik. Miben? A végiggondolt rajzban, a kiteljesedett formában. Nehéz és követhetetlen fogalmak. Mi ez a kiteljesedett forma? Vannak lázasan, idegesen odadobott vonalak, szaggató ritmusuk szinte követhetetlen, mint Kondor Bélánál. Akár az elektronikus zene. Még nincs jelképrendszere, egyszer való. Mások következetesen kimondják mondanivalójukat, gondolati és grafikai összhangban. Mit jelent ez megint? Azt, hogy a látott kép szerkezeti, ritmikai igazsága és a kimondott valóság erkölcsi tartalma azonos. Azaz: nem kell valamilyen bölcs mondásról, történelmi pőzről visszakövetkeztetnünk a képre, hogy felfogjuk. Brueghel képei, melyeken közmondások tömegét festette meg, elsősorban képeknek elragadóak. A korabeli közmondások értelmezése nélkül. A közmondás ráadás a németalföldi kultúrtörténész számára. Nos, így van valahogy Czétényi Vilmos ráadásaisal.

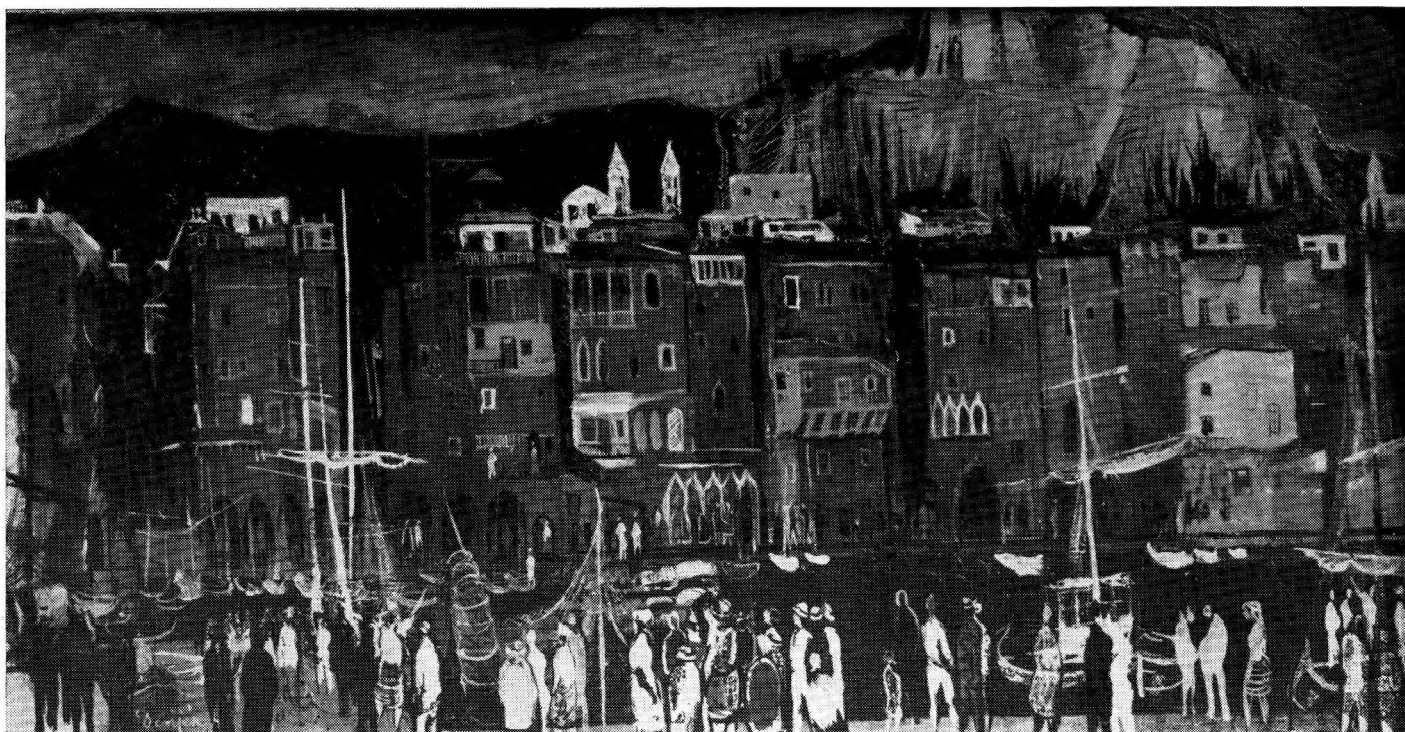
Van valami tragikus alaphangja minden monotypiájának. De, ha a kép címét nem ismernénk, aligha találnánk irodalmi megfelelőjére. Mi szükség is ezekre az aláírásokra? De össze ne tévesszük, nem irodalmi értelmezése, erkölcsi felfogása tragikus, hanem vonalrendszer, vonalainak ritmusvilága, síkok, színek egymáshoz való viszonyában. Tragédia konfliktusok nélkül. Ilyen lehet egy élet s ilyen lehet a rajz is. Mit jelent ez? Egyetlen rajzára gondolok, s mindre érvényesen. „Összetartozás”-nak

CZÉTÉNYI VILMOS: *Tűnődő*

CZÉTÉNYI VII MOS. Salome

DEMJÉN ATTILA: *Cetalu*

DEMJÉN ATTILA: *A velencei Salute*

nevezi. Színeiben: fekete, kék, barna, fehér. Tartalmában: két egymásra hajló test. Ritmusában: harmonikusan zárt, összefogott. Mégis: minden aláhull vagy megtörik benne, minden színe komor, csak a két alak nagy fehér foltja világol.

A szó már nehezen követi a képet. Azért kép a kép. Azért szép a szép, mert sem értelmes szóval, sem helyes tettekkel nem pótolható. Minden oka megvan ennek a szülők nélkül felnőtt embernek a szomorúságra. És mégis a töretlenség, a harmónia, a zárt egész igazát keresi. Pesterzsébeten született. Onnan letről tör felfelé a fénybe, s hull bele a feketékbe, acélos kékekbe. Ókori görögök harmóniáját keresi és megtorpan mai keresztutaknál. Művelt és okos fő. Ismeri anyagát, őszinte önmagához. Több elismerést érdemel.

DEMJÉN ATTILA KIÁLLÍTÁSA NAGYKANIZSÁN

A kétszeres Munkácsy-díjas Demjén Attilának Nagykanizsa adott helyet a Képcsarnok új termében. 52-ben a „Reggeliző család”-ot érdemesítették kitüntetésre, 53-ban a „Gábor Áron”-t. Erre a két díjazott képre nem érdemes sok magyarázatot keresnünk. Teatrálisak, egyenetlen megoldásúak, bár szerzőjük erős kompozíciós és egyénítő tehetségéről árulkodnak. Ez a csákós, csizmás, pruszlikos, pózos festői világ bizony jó száz évvel maradt el a piktúra korszerű feladataitól. Demjén Attila ekkor alig huszonhat éves, ne őt hibáztassuk. Dicsőszentmártonban született, Bukarestben, Kolozsvárt eszmélkedett, Szentgotthárdról került végül a Főiskolára, elvesztett magával.

Vajon megtalálta Itáliában, ahol három évet töltött, 1961 után? Ha tudjuk, mit jelent vívódni a jó élet és szókimondó tehetség keresztútján, azt kell mondjuk: még nem találta meg. Demjén Attilának minden adottsága megvan, hogy a lényegeset lássa meg a világban és festői eszközökkel mondja ki igazát, ezt még régi dolgaiban sem tudta megtagadni. Ugyanakkor ragyogóan meg tudja kerülni azt, hogy szembe nézzen magával. Bravúrosan fest, kitűnően komponál, belelát arcok rejtett vonásaiba és városok struktúrájába, mégis gyakran megáll a pillanatnál, pillanatnyi benyomásainál, ügyesen és tetszetősen elegyítve őszinte színjátását, bölcs szerkezeti megérzéseit a kézlegyintéssel: jó ez nektek.

A „Halott város” festőjétől nyugodtan kérhetjük számon, hogy máskor is így merjen belelátni a mélyebb valóba. Itáliában nem egy ilyen halott város van. Valaha az ellenség és malária elől menekültek fel lakói a magaslatokra, s aztán elhagyták a kényelmesebb völgyekért. S ma ott állnak a végtelen kékbe nyúló romok, a völgyekbe futó hajlatok, s a csend is, könnyörtelenül. Ember alkotta múlt és ember nélküli jelen. Ahogy Demjén Attila pontosan megfestette. De máskor úgy tetszik, mintha az ember is csak önigazolásul tolazkodnék kicsit bábfiguráson képeire s az embernélküli utcák is kevesebbek, mint ő valójában érzi. Sokszor kevesebbet mond ki annál, ami megragadta. Képei jó képek, de bizzunk abban, hogy lesz egy Demjén Attila, aki teljes önmagát adja majd. Semmit sem hallgatva el, kritikusabban, keményebben, kiérleltebben.

BAJOMI LÁZÁR ENDRE: *Széljegyzetek egy költői antológiához*

KRITIKÁK Kárpáti Kamil, Gáll István, Sipkay Barna, Kis Ervin,
Almási Miklós, Ungvári Tamás, Lackó Miklós, Benamy Sándor,
Passuth László műveiről

Folyóirat-szemle
TV-szemle

A Jelenkor krónikája

BAJOMI LÁZÁR ENDRE

Széljegyzetek egy költői antológiához

Az UNESCO égisze alatt, a Seghers kiadó gondozásában, impozáns kétnyelvű orosz–francia lírai antológia jelent meg Párizsban. Mielőtt magára a gyűjteményre rátérnék, szeretnék visszapillantani az orosz–francia irodalmi kapcsolatokra, egyrészt mert érdekesek és tanulságosak, másrészt mert most, amikor a két nemzet kapcsolatai minden téren felfrissülnek, szellemi téren is komoly közeledés érezhető.

*

A francia–orosz irodalmi kapcsolatok régiiek, termékenyek és minden politikai hullámzást átvészeltek. Az „irodalmi felépítmény” viszonylagos önállóságára és a társadalmi, történelmi, gazdasági és politikai alaptól való relatív függetlenségére mi sem jellemzőbb, mint hogy a két ország rendszere szinte sohasem volt szinkronban – amikor keleten a cári önkény dúlt, nyugaton a polgári demokrácia virult, vagy amikor amott a szocialista forradalom győzedelmeskedett, emitt továbbra is fennmaradt az imperializmus, – de ennek ellenére ezek a szellemi kapcsolatok mindig szorosak voltak, Diderot-tól II. Katalin „belső titkos tanácsosától”, egészen Ehrenburgig, az „elfranciásodott” orosz értelmiség egyik jellegzetes képviselőjéig...

Hogy mi a tudományos magyarázata ennek a tagadhatatlan történelmi ténynek, azt bizony köteteken át lehetne „oknyomozni”. Minden bizonnyal nem rejtelmes, misztikus, hanem konkrét és pozitív okai vannak, de mindenesetre felettébb bonyolultak. Mikor a francia nyelv és szellemiség diadalútjára indult Európában a XVII. század végén és a XVIII. század elején, Oroszország volt az egyik utolsó hódítása. Viszont talán itt aratta legragyogóbb diadalát, Nagy Péter 1717-es párizsi utazása után kezdett kiszorulni a német és holland nyelv, amelyekkel annak előtte Muszkaország

Európával érintkezett. Miért is maradt volna a nagy uralkodó hű a némethez, mikor személyesen tapasztalta, hogy Berlinben maga a porosz király is francia követő? Peterburg és Peterhof nevén még a germán hatás érződik, de I. Péter, aki maga már idős volt hozzá, hogy megtanuljon franciául (viszont Alekszej cárevicset már franciára taníttatta!), Montplaisir és Marly néven építtet pavilonokat. A francia kultúra döntő győelmét azonban elsősorban két hölgynek köszönhette: Nagy Péter Erzsébet nevű leányának, aki sohasem tudta elfelejteni XV. Lajost (majdnem férjhez ment hozzá...). A kacér és érzéki cárleány nem tudott ellenállni a párizsi módinak, s ezt a hajlamát La Chétardie nagykövet felettébb támogatta. II. Katalin, akárcsak II. Frigyes, teljesen francia környezetben nőtt fel. Fia nevelését d'Alambert-re bízta, s ez a német hercegnőből orosz cárnővé lett asszony franciául levelezett, nemcsak Voltaire-rel és Diderot-val, hanem még honfitársával, Grimm-mel is. Ettől kezdve az orosz főurak (Voroncov, Dolgorukij, Golovkin, Lumjencev, Sztroganov évekig élt Párizsban) szinte csak franciául beszélnek. Olyan is akad, aki elfelejti anyanyelvét. A hosszú párizsi tartózkodás során többé-kevésbé meggyengült orosz nyelvtudása még az orosz nagykövetnek, Galicin hercegnek is, aki hazáját a versailles-i udvarban képviselte. Közben a francia nyelvemesterek – egy korabeli krónikás szerint – úgy hullottak Oroszhonra, mint a „rovarok a meleg vidékekre”. Amikor 1774-ben Diderot visszatért Nyugatra, megállapíthatta: „Egyetlen európai nemzet sem franciásodik sebesebben, mind a nyelv, mind pedig a szokások tekintetében, mint Oroszország.” A francia jövevényszavak beözönlének az oroszba: majdnem az egész művészeti szóanyag francia eredetű (érdeemes megemlíteni, hogy a néhány német eredetű szó majdnem mindig rosszálló árnyalatot öltött: a *maljar* szó – a német *Mahler*-ből – csak mázolózt jelent és nem festőművészt), legyen szó építészetről, szobrászatról, festészetéről, kerámiáról, színművészetéről. Francia eredetűek – akárcsak nálunk – a divat- és a hadászati kifejezések is. Egész gallicizmusok is átkerülnek az oroszba, pl. *mjortvaja priroda* („nature morte” – csendélet).

De Diderot csak a legkiválóbb Oroszországban járt francia. II. Katalin alatt egymásnak adták át az orosz szalonok kilincset a francia filozófusok, közgazdászok, építészek, festők, szönyegszövők... és kalandorok, akik fantasztikus reformtervekkel akarták átalakítani az orosz valóságot, illetve szélhámosságokkal szerettek volna meggazdagodni. Noha a cárnő neheztelt a francia monarchia politikájára, mert Choiseul tervei és szándékai keresztetkék számításait és a svédeknek, törököknek vagy lengyeleknek kedveztek, a közművelődés terén megmaradt franciabarátnak. Utálta XV. Lajos külügyminiszterét, de imádta Voltaire-t. Betéve tudta az *Henriade*-ot, és annál bensőségesebb és hosszabb levelezést folytatott az agyafűrt aggastyánnal, hogy sohasem kerültek szemtől szembe, s így nem veszhetek össze... Voltaire volt az ő nyugat-európai „sajtója”, egymagában többet ért, mint sok más hírlap. Mikor Voltaire meghalt, tervbe vette, hogy Cárskojé Szelóban felállítja a ferney-i kastély mását és a filozófus szobrát... ez azonban csak terv maradt, s a cárnő végül is csak két mellszobrot rendelt Houdonból (de paróka nélkül!). Voltaire után Buffon szerette talán a legjobban, az ő mellszobrát is megmintáztatta Houdonnal. Ám Buffon sose ment el messzi Oroszhonba, csak a fiát küldte el. Katalin egyébként olyan pompásan beszélt és írt franciául, noha sohasem járt francia földön, hogy ha például Falconet-hoz írt leveleit olvassuk, megállapíthatjuk, hogy nem a francia szobrász (ő birta rá Diderot-t, hogy Oroszországba menjen, s ő mintázta a XVIII. sz. legszebb királyszobrát, amidőn megalkotta Nagy Péter csodálatos lovasszobrát, amely ma is látható Leningrádban) stílusa a csipősebben és szellemesebben francia! Nemcsak a legtőséggyökeresebb gallicizmusokkal van teli, de még az argó előtt sem hátrál meg. Nem csoda, ha a francia irodalomtörténet méltónak tartja levelezését a Madame de Staël-éhez.

Elég sokan akadnak, akik jól írnak idegen nyelvű prózát. Verselni azonban nehezebb! Mégis találtatott két orosz főúr, aki francia költeményeket szerzett, név szerint A. Kantyemir herceg és Andrej Suvalov gróf. Közben a hivatásos orosz írók is megfordultak Párizsban, így pl. Tregyakovszkij (1703–1769), aki három évet töltött

a francia fővárosban (1727–1730), lefordította Boileau *Ars poeticá*-ját és Fénelon *Telemachosz*-át. Lomonoszov (1711–1765) Rousseau-t utánozta, Szumarokov (1717–1777) Racine-t és Molière-t fordított, Karamzin (1766–1826) *Szegény Lizája* Rousseau *Új Héloïse*-át követi. Puskin, aki előbb tudott franciául, mint oroszul, ifjúkorában valósággal falta a XVIII. század francia szerzőit, méghozzá válogatás nélkül: Voltaire-t és Crébillont, Rousseau-t és Restif de la Bretonne-t, Chénier-t és Parny-t. A Cerszkoje Szelo-i gimnáziumban – amely ma az ő nevét viseli – egy Boudry nevű tanár tanította, az álnév mögött azonban nem más mint Marat fivére húzódott meg. Puskit osztálytársai „a francia” névvel illették. Első verseit franciául írta a költő, de még a *Ruszlán és Ludmilla* is tele van francia tükör-kifejezésekkel – amint azt Vinogradov kimutatta 1935-ös monográfiájában (*Jázik Puskiná*). Később Tolsztoj tizenöt éves korában, mint valami szentképet viselte nyakláncán Rousseau arcmását.

*

Am Tolsztoj neve már át is vezet bennünket abba a XIX. századba, melynek folyamán az oroszok busásan visszafizették a XVIII. századi francia szellemi kölcsönt. Érdekes azonban, hogy ez az irodalmi tőke elég későn kezdett kamatozni. Igaz, hogy például Turgenyev élete legnagyobb részét Párizsban töltötte, sőt részben franciául írt. Neki azonban nagyobb hatása volt az előkelő szalonokban, mint a literatúrában...

Turgenyev 1884-ben halt meg a francia fővárosban. Három év múlva jelent meg Melchior de Vogüé híres könyve, *Az orosz regény* (magyarul 1908-ban adták ki, Huszár Imre fordításában). Furcsa módon ez a velejéig maradi örgróf, aki 1876-tól 1882-ig a pétervári nagykövetség attaséja volt és egy előkelő orosz hölgyet vett nőül, fedezte fel a franciáknak az orosz prózairókat, Turgenyevet, Tolsztojt és Dosztojevszkijt, akiket elsősorban a „fantasztikus és rendszertelen orosz lélek” íróinak minősített.

Maguk a művek csak sokkal később kezdtek igazán hatni, elsősorban azért, mert későn fordították le őket, úgyhogy a XIX. század nagy francia realistái tőlük függetlenül alkottak. A XX. század nagy íróin azonban már erősen érződik hatásuk. Gide nagyon nagyra tartotta Dosztojevszkijt és 1923-ban külön könyvet szentelt a nagy orosz írónak (magyarra Déry Tibor fordította). Dosztojevszkij hatása érződik még Mauriac, Julien Green és Bernanos művein is. Művei több fordításban forognak kézken. A legnagyobb kiadó, a Gallimard 1931–1938 közt megjelentette összes műveit (levelezését is beleértve!). Dosztojevszkij befolyása ma is eleven, Sartre is sokat foglalkozott vele. (*Az Ördög és a Jóisten* című drámájában Götz alakja teljesen dosztojevszkiji!).¹

Tolsztoj hatása is jelentős, ha nem is vetekedhet a Dosztojevszkijével. Életrétét Romain Rolland írta meg. 1908. szeptemberében, 80. születésnapja alkalmából, A. France köszöntötte az *Humanité* hasábjain: „Tolsztoj mindnyájunk mestere”.² Sokat tanult tőle Martin du Gard is; és akár Dosztojevszkij, ő is helyet foglal a leg-reprezentatívabb francia szépirodalmi sorozatban, a *Pléiade*-ban. (Itt jegyzem meg, hogy például *A feltámadás* első teljes fordítása csak 1946-ban jelent meg!) Tolsztojról és Dosztojevszkijről egyébként Camus írt érdekes párhuzamot.

¹ Itt érdemes lenne külön kitérni a francia–orosz színházi kapcsolatok roppant érdekes történetére, de csak néhány jelzésre van módom: Antoine már 1888-ban színpadra vitte és maga is nagy sikerrel szerepelt Tolsztoj *A sötétség hatalma* című művében; Lugné-Poë, a másik nagy újtó, már 1898-ban bemutatta a Művész Színházban *A revizor*-t, amelyet azóta számtalanszor felújítottak; az Antoine Színházban Gémier 1907-ben a *Karenina Anna*-t tűzte műsorra; Copeau 1911-ben nagy sikert aratott a *Karamazov testvérek* rendezésével; 1912-ben Gémier Dosztojevszkij *Az örök férj* című művét mutatta be; a híres, orosz származású Pitoëff Társulat műsorán *A revizor* is szerepelt; Baty a *Bűn és bűnhődés*-t adaptálta (ezt a változatot játszotta nálunk a Thália is!). S végül: az egyik legnépszerűbb szerző az évtizedek óta szinte minden évadban nagy sikerrel játszott Csehov.

² A kuriózum kedvéért megjegyzem, hogy a felköszöntő már áprilisban megjelent a budapesti *Revue de Hongrie*-ban.

Közismert, hogy a cárizmus és a III. Köztársaság között szoros baráti szálak voltak. A francia értelmiség legjobbjai azonban a haladó orosz intelligenciával éreztek együtt, különösen az 1905-ös forradalom után, amikor A. France elnökletével megalakult az „Orosz Nép Barátainak Társasága” (France egyébként levelezett Gorkijjal, bár mint író nem nagyon ismerte). A cári elnyomás következménye volt az is, hogy egy sereg orosz származású tehetség francia íróvá vált, mert a pogromok vagy az elnyomás légköre elől Párizsba menekült; hozzá kell tennem azonban, hogy ez a kívándorlás – persze más okokból, – az Októberi Forradalom után is tovább tartott. Így lett francia író Kessel, Gary, Némirovsky, Triolet, Troyat, Ikor, Pozner, Sarraute, Adamov. Sok oroszul író emigráns is Franciaországban publikált (egy részük – mint Alekszej Tolsztoj – hamar hazatért): például Bunyin, aki 1933-ban elnyerte a Nobel-díjat.

Míg az orosz és szovjet prózai művek³ közül a nevezetesebbek megjelentek és megjelennek franciául, a költészet Puskin és Majakovszkij kivételével szinte ismeretlen volt. (Puskitól egy elbeszélés-kötet jelent meg 1935-ben a Gallimard „Orosz klasszikusok” című sorozatában; a szöveget egy oroszul tudó fordító segítségével Gide adaptálta. – Majakovszkijtól pedig az első jelentős válogatás 1955-ben jelent meg. E. Triolet szerkesztésében és fordításában, az *Éditeurs Français Réunis*-nél. A legnevezetesebb francia költői sorozatban, a Seghersnél futó *Mai költők* címűben is megjelent egy Majakovszkij-válogatás, de ebben a sorozatban Puskin mellett, egyedül ő képviseli az orosz lírát.)

Mindez jelzi, hogy mennyire ideje volt megjelentetni *Az orosz költészet* című kétnyelvű gyűjteményt, amely nemcsak francia, de világviszonylatban is az egyik legnagyobb hasonló vállalkozás. Impozáns a kötet kiállítása (ugyanabban a Melior sorozatban jelent meg, mint 1961-ben a Sauvageot-féle magyar novelláskötet) és apparátusa (E. Triolet bevezetőjén kívül, amely „A fordítás művészete” címet viseli, a kötet elején olvasható Roman Jakobson, a világhírű nyelvésznek és Majakovszkij barátjának a bevezetője az orosz költészet útjairól⁴; van ezen kívül betűrendi táblázat a költőkről és – ami semmilyen hasonló magyar antológiában nincs – a fordítókról, továbbá egy időrendi táblázat és minden költő versei előtt rövid ismertetés az illető szerző munkásságáról).

A 600 oldalas kötetben kilencvennégy orosz, illetve szovjet költő szerepel (de csak az oroszul írók!), Lomonoszovtól (1711–1765) egészen Ahmadulináig (szül. 1937), s a gyűjtemény végén négy, a nagy honvédő háborúban fiatalon elhunyt költő szerepel még. A verseket kilencen fordították: Aragon, a fiatal Dobzynski, Claude Frioux orosz tanár, Guillevic, a cseh származású Francois Kérel, André Libérati, fiatal poéta, Jean Marcenac, az ismert kommunista költő, Léon Robel, a Keleti Nyelvek Főiskolájának professzora és Elsa Triolet. A kilenc fordító közül – tudtommal – öt vagy hat tud oroszul, tehát nem volt ráutalva a nyersfordításokra, mint az utóbbi években megjelent magyar antológiák fordítói közül majdnem mindenki.

Mint látható, a kilenc név közt jól ismert költők és fordítók mellett kevésbé ismert nevek is szerepelnek. Nem kétséges azonban az, hogy a legkiemelkedőbb az Aragoné. Amikor 1955-ben megjelent Seghersnél József Attila születésének ötvenedik évfordulója alkalmából az első jelentősebb francia válogatás a magyar költő verseiből (*Hommage à Attila József par les poètes français*) hosszabb elemzést írtam róla.⁵ Ebben megjegyeztem, hogy „... azt hiszem minden magyar olvasó örült volna, ha a legnagyobb élő francia költő is kölcsön adta volna a mi drága Attilánknak virtuóz forma-

³ Az utóbbi évtizedben a szovjet regényeket már nemcsak az FKP kiadója (*Éditeurs Français Réunis*) publikálja, hanem egyre sűrűbben jelennek meg a polgári cégeknek is; a *Csendes Don* például Julliard-nál látott napvilágot; Gallimard pedig – Aragon szerkesztésében – külön szovjet sorozatot indított.

⁴ Keserűen állapítja meg, hogy az orosz ikont és filmet, balettet és színházat, regényt és zenét jól ismerik külföldön, de az orosz líra „még mindig nem vált exportcikké”. (Persze, ez így csak a nyugatra vonatkozik!)

⁵ CSILLAG, 1956. márc.

készségét, szédületes verstechnikáját és bravúros nyelvkezelését." Nos, ez esetben Aragon, aki egyébként szovjet prózáírókat is fordított már, részt vállalt a munkából; igaz, nem sokat: még pedig egy Gyerzsavin-költeményt és néhány részletet Puskin *Anyegin*-jéből. Mondanom sem kell, hogy Aragon fordítása tökéletes, az az igazi „gúzsba kötött tánc”, amiről Kosztolányi beszélt: egyszerre formahű és szárnyaló. Aragon találkozása Puskinnal olyan csodálatos eredményre vezet, mintha – hogy egy kicsit irigykedjek – Petőfit annak idején Hugo fordította volna, s nem sajnós csak Chassin vagy H. Desbordes-Valmore... Dobzynski, aki lengyel származású és tud oroszul (ismeretes, hogy sok magyar verset is fordított, de ezeket nyersből), szintén nagyon szépen oldotta meg feladatát. Ő tolmácsolta Jeszenyint és Lermontovot. Néhány átültetését összevettem a megfelelő magyar változatokkal, amelyek olyan kiváló költők művei, mint Illyés, Szabó Lőrinc vagy Lator László. Dobzynski teljesen formahű (már amennyire ezt a francia nyelv prozódiaja lehetővé teszi), s általában nem marad el magyar költőtársaitól. A modernek közül nagy formaművészetét és költői lendületét többek közt Vinokurov és Jevtusenko szolgálatában csillogtatta. Guillevic, aki szintén a magyar költők fordításában vált ki korábban, de aki nem tud oroszul, sokat fordított, sokszor egyéniségétől, eredeti tehetségétől egészen távol eső poétákat is, de mindig tisztos szinten (Krilov, Nyekraszov, Tyihonov; Ahmatovával – akit többen megpróbáltak fordítani – csak ő tudott megbirkózni). Triolet, a kötet szerkesztője, aki természetesen tud oroszul, hisz orosz írónak indult, a fordításból is bőven kivette részét (Hlebnjikov, Paszternak, Cvetajeva, Szurkov, Tvardovszkij, Bagrickij stb.), de elsősorban a már ismert Majakovszkij-fordításokkal szerepel. Triolet az első igazi kiváló Majakovszkij fordító Nyugat-Európában, de nem mindig éri el a mi legjobb Majakovszkij-fordítóink színvonalát (részben nyelvi okokból). A híres *Vers a szovjet útleveleiről* című költemény magyar változata például (Képes Géza munkája) leleményesebb és bátrabb, Triolet tapadón fordítja az orosz, ott ahol magyar kollégája olyan ízes és beszédes fordulatokkal él, mint „bámul, mint borjú az új kapura” (*le regard de la chèvre devant l'affiche*) vagy „tölkfej” (*le chou de la tête*). Dicséretes munkát végzett Kérel, különösen a rendkívül nehéz Blok-versek tolmácsolásával: a *Szkiták* című híres költemény francia változata például sem szövegűség, sem költőiség tekintetében nem marad el Lator László kiváló teljesítményétől.

Nem akrom tovább szaporítani a szót. Csak azt kívánom leszögezni, hogy a kötet sikeréhez nagyban hozzájárult egyrészt az úttörő Gara-vállalkozás – az *Anthologie de la Poésie hongroise* – amely három évvel megelőzte e gyűjteményt, s hasznos tapasztalatokkal szolgálhatott Triolet-nak; másrészt pedig az a tény, hogy itt kevesebb fordító szerepel, s jó részük tudja a nyelvet, ami egyenletesebb színvonalat biztosított. Minden tekintetben igaza van tehát Triolet-nak, aki így kezdi előszavát: „A költői fordítás eszményi feltétele az volna, ha egy nagy költő egy másik nagy költőt fordítana, mégpedig eredetiből és úgy, hogy szenvedélyesen lelkesedik is érte.” Ezt nevezi nagyon találóan *miracle des poèmes jumeaux*-nak, vagyis az „iker-költemények csodájának”. Ilyen csoda persze ebben az impozáns kötetben is csak kevés akad, s ha mégis, az elsősorban Aragonnak köszönhető.

Ördöggyol

Talán nem is kritikát, hanem inkább tanulmányt vagy monográfiát kellene írni Kárpáti Kamil százegy verséről, tizenöt év költői terméséről. Meg kellene állani a kötetnek majd-nem mindegyik költeményénél, elemezni sajátos metafora-világát, képzettársításait, asszociációit, jelzős szerkezeteit. Kétségtelen, hogy ez a kötet nem könnyű olvasmány. „Érthetetlen versek” – mondja majd sok olvasó. Aki azonban ilyen felületesen ítélkezik, az elfelejti, hogy a líra, a költészet nem matematika és nem logika. Egy lírai vers hangulatokat, érzéseket, atmoszférát szuggerál, gondolatokat, érzelmeket, emlékeket önt költői formába. Nem hivatása, hogy „levezzessen” és „bizonyítson”, mint egy matematikai képlet vagy egy logikai szillogizmus.

Kárpáti Kamil költészete nem logika, hanem egyszerre „szublogikus” és „szuperlogikus” valami. Szublogikus annyiban, hogy a költő szabadjára engedi fantáziáját, asszociációit. „Érd, ahogy csak jön a kép” – ezzel kezdődik a *Vers magától*. De Kárpáti fantázia-költészetének ez csak egyik oldala. Merészen, meglepően ható képeit, metaforáit nemcsak tudatának „szublogikus” mélységeiből bányássza ki, hanem ugyanakkor meg is szerkeszti, architektúrává is építi. Érdekes, friss hang ez abban a magyar lírában, amely néha nagyon is hajlik a leegyszerűsítés, a logikai értelemben „érthető” formák és kifejezések felé. Kárpáti hangvétele rokon a mai lengyel és jugoszláv lírikusok, rokon az egész új-törékvésű világ-líra hangvételével. Ugyanakkor hazai földön sincsen rokonok és előzmények nélkül. Az *Örökség* egy idézettel tudatosan utal József Attila költői-emberi példaképére. Sokat mond az is, hogy a kötet felelős szerkesztője Juhász Ferenc.

A „külváros költészete” Kárpáti lírájának is egyik alappillére, képalkotó fantáziája, asszociációnak merész sorozata pedig Juhásszal rokon, legfeljebb azzal a különbséggel, hogy a „vitálisabb” Juhász mellett Kárpáti „intellektualisabbnak” hat.

Nem elhanyagolható tényező Kárpáti költői világában a modern képzőművészet inspirációja sem. Chagall, Dalí, Jackson Pollock, Léger, Mondrian, aztán reneszánsz művészek neve bukkan elénk a verssorokban. Nem hiszünk,

hogy a költő „műveltségét” akarta volna figyeltetni ezzel. Inkább csak jelzéseket adott: hol keressük ihlető mintáit, milyen példákkal rokon költői képzelete. Szürrealizmus és non-figuratív művészet – ez a két irány nyilván nagyon közel áll költőnkhez, s nyilván ő maga is valami hasonlót akart alkotni a líra, a nyelvi kifejezés eszközeivel. Talán a *pop-art* közelségére is utalhatnánk. Amint Rauschenberg, Louise Nevelson és európai követőik a „mindennapi élet” tárgyait, eszközeit illesztik bele kompozícióikba, úgy Kárpáti Kamil versei is néha valósággal kollázs-jellegűek. *Pest-erzsébet felhőkarcolói* című költeményében – egyik legjobb versében – ezt a két stírfát olvashatjuk:

Üveggaranglábak! S hús hajszálakból
kimunkált korlát suhogó liftek előtt.
Oszlopot emelő csigák közt úszol,
míg föléd boltozódni látod a tetőt.

Égetett vasszögműveken sok szírom.
Mindenfelől illatok és sálak teste.
S fekete-fehér kockás csarnokokon
aláeresztett szárnyal követ az este.

Íme, a külváros poézise, a „csúnyaság szépsége”, a meglepő fantázia alkotása! „Phantasiái” – ez a görög többszám talán még alkalmasabb volna Kárpáti költői világának jellemzésére. Nevezhetnők őt – akárcsak sok kortársát – a „modern manierizmus” képviselőjének, besorolhatnók őt abba a művészi kategóriába, amelyet egy amerikai író, Susan Sontag, *camp*-nek nevez, és ahol a fájdalom, kínos, megdöbbentő, fantasztikus, végső soron azonban mégis esztétikai hatást kiváltó elemek nagy szerepet játszanak.

Ha mindezt részletesebben ki akarnók fejteni, valóban tanulmányra vagy monográfiára volna szükségünk. Utaljunk azonban legalább arra, hogy az előbb röviden érintett esztétikai kategóriákba tartoznak Kárpáti kedves kifejezései, vissza-visszatérő képei is: az óra, a hajó, a kés, a lángok, az éj, aztán az állatok, a temető, az angyalok motívumai. A Kárpáti-lírában valósággal kulcs-motívumai ezek az elemek, s ugyanakkor ezek a legrokonabbak a modern művészet, például Chagall vagy Dalí világával is.

Persze, ne gondoljuk, hogy költőnk valami elvont esztétikai szférában él, hogy bezárkózik fantáziájának hol csodálatos, hol félelmetes birodalmába. Nem: Kárpáti a mi korunk, a mi világunk embere, verssorai mögött fel-

feltornyosulnak egyéni élményei, történelmi tapasztalatai. Amit Goethe mondott a maga költészetéről, azt Kárpáti is vállalhatná: versei egy nagy életgyónás töredékei. Pesterzsébet, a háború, a család, a gyermekkor, utazások, művészeti élmények: mindez kielemezhető ebből a lírából. Aki figyelemmel és türelemmel, szeretettel és együttérzéssel közeledik ehhez a költészethez, az valóban meglátja a „legkülsőbb golyó fala mögött” Kárpáti Kamil fájdalmaiban és tapasztalatokban, érzésekben és meglátásokban rendkívül gazdag költői-emberi egyéniségét.

(Szépirodalmi)

ANGYAL ENDRE

Gáll István:

Csapda

Prózaírodalmunk néhány éve kezdődött újabb szakaszában gyakran választják íróink regénykeretnek az izgalmas nyomozást, írói-riporter kutatót. Darvas József *Részeg esője*, Sánta Ferenc *Hűsz órája* és Cseres Tibor *Hideg napok* című regénye tartoznak többek között abba a sorba, amely a közelmúlt eseményeinek szenvedélyes kutatását, elemzését formailag is az emlékezetet vissza-visszapergető írói nyomozás módszerével oldja meg.

Ezekhez a rangos teljesítményekhez illeszkedik Gáll István új könyve, s nemcsak a választott keret miatt, hanem azzal, amit regényével mondani tud.

Valódi és vélt igények alapján az irodalom „krimisítése” szinte már követelmény lett regényeinkben. Szerencsére, Gáll István könyve nem divatból lett izgalmas. Nyomozás folyik a könyvben, de nem detektív-izgalmaival. Azt keresi, kutatja – ha tetszik: nyomozza –, hogy miért kerül a jószándékú emberi cselekedet, az emberi sors oly gyakran csapdába, miért fordul visszajára a helyes politikai elképzelés, amikor az tettekben valósul meg. A cím jelképes. Sok olyan történetet, életsorsot ismerünk meg a regényből, amelyben a hős szinte végérvényesen csapdába kerül. Ezek a csapdák azonban, mint igazi tragédiák – katarzissal válnak továbbvivő erejű tanulsággá.

A regény eddigi méltatói politikai regény-

nek nevezik ezt a könyvet. Így igaz. Olyan emberek sorsát kapjuk az írótól, akiknek legfőbb közegük az elmúlt 20–25 évben a politika volt. Úgyannyira, hogy ez még a magánéletük tragédiáihoz is vezethetett.

A központi alak, Bársony Imre, – egy bányaváros egykor üldözött kommunistája, majd a felszabadulás után, 1956-ig a város politikai vezetője. A regényben szereplő író a bányaváros pártbizottságának ösztöndíjas munkatársaként minduntalan Bársony Imre nevét hallja, szinte mindenki Bársonynak köszönheti felemelkedését vagy bukását. Ki ez a Bársony? – ezt kérdezi az író a pártbizottság munkatársaitól, a portástól, a gépkocsivezetőtől –, majd a megyét járva, a bányászoktól, mérnököktől s a vadásztársaság vadórjétől is.

A felelet nem egyértelmű. Mindenki elmondja életének egy történetét, amelyben így vagy úgy, Bársonyról kapunk híradást. A figura tulajdonképpen így a párt helyes és hibás politikájának jelképévé nő fel. Kurucz, a regény másik főalakja, a szemébe is mondja Bársonynak: „Nem voltál buta. Gazember se voltál... Okos voltál és bátor, ha kellett. Meg elszánt is, kemény, mindannyiunknál akaratosabb; és igen jó szervező voltál, mindig is a vezetőnk voltál!... De már régóta nem szeretted senkit se. Még magadat se... A mi szakmánkban ez bűn!... Ráuntál az emberekre!... Mert milyenek? Hazugok? Hazugok hát... Önzők? De még mennyire! Gyávák is, lusták is... és buták, és bosszúállók és értetlenek.”

Az emberekben sok esendő és sok rossz is van. Gáll István regényében azonban nemcsak az emberi rossz tulajdonságok feltárásával találkozunk, hanem – és ez a regény legfőbb érdeme! – Gáll megtalálja figurái jellemében, életében azt az archimedesi pontot, azt a szilárd kapaszkodót, amelyre építeni lehet. Hiszen a sok történetből, portréból, beszélgetésből mindig kitetszik, hogy a legesetettebb ember is – éppen saját tragikus sorsának tanulságaként – rendelkezik egy-egy olyan életbölcsességgel, részletigazsággal, amelyet éppen saját sorsának buktatói árán szerzett. A társadalomnak tulajdonképpen ezekre az archimedesi pontokra kell építenie. Bársony tragédiája többek között az, hogy vagy nem fedezi fel a minden emberben meglévő jót, vagy ha fel is fedezi, a maga makacs útján jár; az emberek nélkül akar az emberek érdekében dolgozni, cselekedni. Ez nyilvánvaló tragédiát okoz a pártfunkcionáriusnak, a magánembernek is. Olyan vezető volt –

írja róla az író –, aki addig tömte a lyukat, amíg szét nem repedt, és amíg az egyiket betömte, máshol új lyuk szakadt.

Ennek a regénynek, – amely nem a hagyományos epika módszereivel dolgozik, sokkal inkább a *Rozsdatemető*-ben is jelenlevő drámai sűrítés eszközeivel, – annyi az „élet-szagú” epizódja, hogy laikus is, értő is azt szegezheti az írónak: könnyű volt neki! Hiszen a pártbizottságon, s jártában-keltében csak jegyeznie kellett az eseményeket, elmondott történeteket; ezeket Bárszony Imre központi alakja köré fűzte, s kész a regény. – Sokkal több és más is van ebben a regényben. Egy tevékeny, politizáló élet emberi tapasztalata sűrűsödik a jellemekben, sorsokban, s az már Gáll István külön érdeme, hogy ezt úgy tudta megírni, hogy mindegyre az emberközeli frissességét érezzük. A kompozíció alig észrevehető, keretes beszélgetéseiből természetes könnyedséggel vált át drámai párbeszédre, s kanyarodik vissza ismét elbeszélő formába, szinte észrevétlen. S még egy „formai” erény: a kommunista író jelenléte, elsőszemélyes elbeszélő jelenléte hitelesebbé teszi az elmondottakat, és meggyőzőbbé az állásfoglalást.

A kötet második felében „Lesen” címmel karcolatok, novellák gyűjteményét kapjuk, mintegy a regény melléktermékeként, az ezekben szereplő alakok is a regényhez kapcsolódnak, a regény kérdéseire felelnek.

Gáll István ahhoz a fiatalnak számító írónemzedékhez tartozik, amely az elmúlt tíz évben bontakozott ki irodalmunkban. Ezzel a könyvével eddigi legjobb teljesítményét nyújtotta.

Ezt a könyvét – ha rajtam állna – kötelező olvasmánnyá tenném.

Felnőttek számára.

(Szépirodalmi)

FUNK MIKLÓS

Sipkay Barna:

Boldogtalan boldogság

Irodalmunkban hagyománya van a vidéki értelmiség ábrázolásának. Ez a téma a század eleje óta a rangos alkotók egész sorát ihlette meg. Talán elég, ha csak Bródyt, Kaffkát, Móriczot, Németh Lászlót, Lengyel Józsefet, Galambos Lajost említjük, a legjelentősebbek azok közül, akik ennek a világnak a fel-

térképezésére vállalkoztak, hogy minden tekintetben indokoltnak érezzük várakozásunkat Sipkay Barna új könyvével szemben.

Az író jó érzékkel tapint rá a kiválasztott valóságanyagban rejtőző aktuális kérdésekre. Az értelmiség falun elfoglalt helyzete, viszonya a régi értelmiséghez, rőtegződése, a pedagógus-társadalom sajátos problematikája azonban csak elvont megállapítások formájában kap helyet a regényben. Amennyiben az író mégis ábrázol, nem tudja magát irodalmi elődeitől függetleníteni (pl.: Irén Galambos hivatásteremtő tanítónőire, a lelkes Mórícztól, kereső Matolcsyára emlékeztet).

Nem térhetünk ki annak a megállapítására elől, hogy a fiatal író a kellőnél sokkal nagyobb mértékben igyckszik minden feléje áradó – jogos vagy jogtalan – igényt kielégíteni. Az „add meg a császárnak, ami a császáré” elv alapján felveti ugyan az előbb érintett kérdéseket, de kidolgozásukkal már nem sokat törődik. Ez a hiányosság a főtéma esetében válik a legfeltűnőbbé. Hőse az igazgató felesége, aki a negyedszázados korkülönbség ellenére több évi házasság után is tiszteli, sőt bátran mondhatjuk, imádja a férjét. A véletlenek összejárásából folytan egyszerre tudja meg, hogy a férfi egész életében gyáva és aljas volt, s hozzá is csak számításból ragaszkodik: csak a parasztlányt látja benne, akit a földjéért vett el, cselédként tart maga mellett. Az író kényelemszeretetből vagy szándékosan elhanyagolja a konfliktus társadalmi gyökereit, s a problémát a gutaütött öreg férj és a fiatal feleség meglehetősen szokványos ellentétére szűkíti. Hősei sorsát is a lehető legkonvencionálisabban oldja meg: az igazgató meghal, az asszony pedig korban hozzáillő társat talál a falu orvosában.

Tartalmi, formai vonatkozásban egyaránt a sablonosság a regény legfőbb jellemzője. Jellemei túlságosan egysíkúak, kizárólag pozitív, vagy negatív vonásokkal rendelkeznek (pl. az asszony, a tanítónő, az igazgató, stb.), bonyolultabb ill. annak látszó figurák csak szembe-szökő következtetések árán születnek (pl. az orvos, a revizor). A szereplők tetteinek motiválása szegényes, felszínes, ezért sűrűn ismétlődnek a hasonló szituációk (pl. az asszony megfiatalodásának jelei). A túlzott leegyszerűsítés következtében alakjai vértelen bábká színtelenednek, akiket kizárólag az írói önkény mozgat (pl. az orvos iszákosságának oka fiatalkori vágyainak teljesületlensége – lemond az ivásról, hogy az asszonyhoz méltó legyen).

A regény meséjében sok az erőltettség, romantikus, valószínűtlen fordulat. A mindennapokban felhalmozódó mozzanatok elemző bemutatása helyett gyakran juttat a véletlennek döntő szerepet (pl. a halottnak hitt testvér megjelenése), deus ex machina segítségével tér ki a végső következtetések elől, hamis illúziókat sugallva a happy end-es megoldással. Bántó kiszámítottság, a külsődleges eszközök eluralkodása jellemző az emberábrázolásra is.

Tájleírásai helyenként meglepően költőiek, hangulatosak, kellemes meglepetésként hatnak a szereplők lapos párbeszédei, és az író közhelyektől hemzsegő elemzései mellett. Közvetlenségre törekedve nem egyszer groteszk hatást ér el, dagályos fordulatai érzélgősségről tanúskodnak, a szavak jelentésének pontatlan ismerete néha zavaros képeket eredményez.

Az elmondottakat összegezve azt kell megállapítanunk, hogy Sipkay Barna problémáérzékenysége jóval fejlettebb, mint megjelenítő készsége. További fejlődésének feltétele az, hogy önmagával és olvasóival szemben is fokozza igényeit, s az olvasmányosság és a művészi értékek egészségesebb arányát alakítsa ki.

(Magvető)

VÁRÓCZI ZSUZSA

Kis Ervin:

Vallomás és körülmények

Olyan ez a regény, mint egy matematikai képlet. Áttekinthető tagoltsága, cselekményének időben szigorúan különválasztott szakaszai, takarékos szavú stílusa mind valami tárgyilagos hűvösséget kölcsönöznek neki; a tartózkodó hangvétel mögött azonban korántsem békés nyugalom rejlik, mégha a regény főhőse legszívesebben a filmnéző egykedvűségével nézné is az életét. Látszólagos önuralma az életveszélyben lévő embert rejti el, azt az embert, akinek a létezés érdekében nyugalmat kell erőszakolni magára. Beletemetkezik a kettős könyvvitel szigorúan szabályozott rendjébe, napokig tartó csónak-túrákba, fémépítő játékokat állít össze, s ennek során szinte a megálázkodásig azonosul a tárgyakkal. S így csak életének perifériáján találkozik a mélységgel, saját jellemének, s az ország történelmi múlt-

jának szakadékaival. Hogy ennek az embernek tetteiben mekkora szerepet játszik valójában öröklött alkata, nehezen meghatározható; az olvasó úgy érzi, hogy a történelem befolyásától egyedül a kétely szelleme maradt érintetlen benne. Pokoli kínokat okozó álmatlanság; hallucinációk, mescaline, mely hátha elűzi mesterséges vízióival a régieket. S mikor apja meghal, mikor nőkkel ismerkedik meg és él együtt velük, mikor barátjával beszél, olyan egyedül van önmagával és az emlényeivel, hogy ezen talán éppen a „vallo-más” segít.

Mert vallomás ez a regény a korról, szűkszavúan, kiszámítva, adagolva a hatást, pontosan összeállítva a tényezőket, kerülve a külsőségeket, talán azért is, mert maga az időszak a főhős életének tükrében annyira rendetlen, hogy csak ez lehet az ellenszere. Az első rész határozza meg valójában a „körülményeket”, a térbeli és időbeli paramétereket; minden, ami utána következik, a beilleszkedés története. A második részben a kétely jut szerephez, a „mégis életben maradtam” emberének kétségei saját létezésével kapcsolatban. Ha ugyanis – így szól a meghatározás – az események a történelmi szükségszerűségnek megfelelően folynak le, akkor hogyan fest ez az olyan embernél, aki mindennek ellenére elkerüli a megsemmisülést? A véletlen a szükségszerű egyik esete, s a főhősnek ez a dialektikus meghatározás a traumája. A harmadik részben a főhős választotta megoldás kísérlete bontakozik ki, még szűkre szabottabb, még takarékosabb stílári eszközökkel, a teljes leegyszerűsödés tüneteként. A regény főszereplője azt képzei, hogy külön megoldásra bukkan, holott itt is csak az események követtek el rajta gyöngéd erőszakot: kilökték az emberek közül, s írónak, olvasónak egyaránt oka van rá, hogy elhiggye ezt a konstellációt.

A nyilas hatalomátvétel utolsó hónapjai: fölbomló államapparátus, barbár kegyetlenség. Egy zsidó család rejtőzködik a deportálás elől az üzlethelyiségben. Visszafojtott köhögéshamok, hamis papírok gyártása; s egyre közeledik a front. A védett házban lévő gyermekotthonban temetetlenül hevernek a halottak. Pillanatképek a pesti gettóból; a regény főhőse ekkor még gyerek, nála alig idősebb nyilas legények motozzák a félmegtelen aszszonyokat a stadionban. A pártház pincéje, erőszak és megalázás. Végül a ködös Dunapart, géppisztoly-sorozatok.

Ez röviden az első rész tartalma, a regény

nyitánya, a főszereplő életét meghatározó élmény. A második részben a most már felnőtt hős szembe kerül élményeivel, amelyek ott kísértének minden pillanatában, a rend iránti vágyában és félelmeiben. Azzal, hogy életben maradt, még nem oldódott meg számára ez a szorongató probléma. A nyitva maradt kérdésekre, a halálfélelem traumájára fikciókkal kísérli meg a választ: „Menekülésünk csodával határos, de nem vesszük tudomásul... Ami azóta történt, az elmélet szerint nem valóság”. De a családi életbe hiába menekül, hosszabb távon nem talál segítséget benne; se futó kalandok, se a DMT injekciók, sem pedig kínos pontossággal végzett hivatali munkája nem nyugtatják meg. Munkahelyén hajszát indítanak ellene, s ő a gyűlölködés légkörétől megbénul, visszatranszponál mindent a múltba, s nem veszi föl tevékenyen a harcot. A kispolgári-értelmiségi élet falaiba ütközik: „Akit egyszer megérintett a veszély, az elveszti biztonságérzetét, fuldoklik a feszültség különbségétől...” Hogyan éljen az ember ilyen örökséggel? Barátja, vélt tükörképe habzsolja az életet, s ez néha őt is magával sodorja; alapjában véve azonban nem két emberről van szó, hanem egyről: mindketten a helyzetüket akarják megmagyarázni, egyik a fogságból jött vissza, a másik a rakpartról, s most gyártják az elméleteket. A múlthoz kapcsolódás utolsó tanúja, apja is meghal: „kiszakadt a vázon, a film véget ér.” Így semmi-sül meg a fikciója is.

A harmadik rész már nem is cselekményes: a dunai csónaktúra lírai színezetű leírásából áll. A tömegmértékűvé vált társadalom emberének hűvös intellektualizmusával kiszámított megoldási kísérlete. Még rövidebbre fogott mondatok, még aprólékosabb tárgyleírás. Folyó, fák, halak, távoli hegyek, tűzrakás, a „művesség örömei”.

A három szerkezetileg különálló részt azonban nem sikerült megnyugtatóan egybekovácsolni. Kis Ervin a rövid próza lélegzetvételével írta meg első regényét, s ezt nem tudta, de úgy látszik nem is akarta mindenáron el-tüntetni. Előadásmódjában is fölfedezhető némi egyenetlenség néha; zsúfoltság váltakozik villanásnyi részekkel, olykor már forgatókönyvszerűen, s a szereplők lelki arculata sem mindenütt eléggé kidolgozott.

Amire fölfigyeltünk, az a regény stílusa, pontosabban az a tendencia, melyhez ez a szövegkezelés kapcsolódik. A már említett kurta kijelentő mondatok, expresszív képvtetés, aprólékos leírások, tények dokumentumszerű föl-

tárása, a pusztá valósággal történő hatáskelés: mindez a stílári leegyszerűsödési folyamat jele. Idegenkedik a külsőségektől, a sok magyarázattól, az érzelmileg túltelített „telibe írt” mondatoktól. Ennek a tárgyilagos, puritánságra hajló szemléletnek a következetes végigvitelénél egyre szűkülnek a mondatok, mind takarékosabban használják a szavakat; az út végén a hallgatás található. Valójában azonban ez a folyamat egy új prózai nyelvhasználat szálláscsinálója. Következő lépésében elősegíti a kötetlenebb élőbeszéd hangulatának behatolását a próza nyelvezetébe. Nemcsak nálunk, hanem a francia, angol, német irodalomban is megfigyelhető ez a jelenség manapság (pl. J. Genet, J. Kerouac, Ch. Geissler, P. Bichsel íásaiban). Kis Ervin könyve ebből a szempontból az átalakulás előtti állapotot tükrözi. Prózája teljesen „nyitott”, takarékosága, tényközlő módszere, közvetlensége egyfajta befogadásra kész helyzet-ről tanúskodik, a mindennapi nyelvhasználat-
tal azonosuló, élőbeszédszerű kifejezési formára való igényről. A szerző számára itt kevésbé ez az első regénye a mérvadó, mint inkább a folytatás: miként él majd ennek az irodalmi korszakváltásnak kibontakozó lehetőségével.

(Magvető)

UNGVÁRY RUDOLF

Almási Miklós:

Maszk és tükör

A több évezredes konvenciókkal rendelkező színház két alkotó összetevőjének, drámának és közönségnek egymásra ható, kiegészítő mechanizmusa századunkban egyre több üresjáratot produkál. Úgy tűnik, a modern dramaturgia, amelynek elsőrendű feladata: „nézőképes”, befogadóképes állapotba hozni a műalkotást, mind szertelenebb kapkodással igyekszik követni a közönség ízlésbeli, műveltségbeli formálódását. S a megbomlott harmóniát a kifejező eszközök olyan széles tárházával próbálja ellensúlyozni, amely végső kihatásában egyrészt tovább növeli a zavart, másrészt látványossá, mutatóssá teszi a betegséget.

Dehát valóban: gyógyíthatatlan-e a színház válsága?

Az örök művészi kategóriák idealista nézőpontjából mindenestre az. Ha a műfaji alap-

elveket és a kifejezendő szubsztanciát egyaránt a megváltoztathatatlan arisztokratikus magatartásával kezeljük, úgy elkerülhetetlen az eltolódás, a diszharmónia. De e két komponensnek van egy másik feltételezett mozgásformája is; a hegeli, dialektikus értelmezés, amely szubsztancián örökké változó, történelmi-társadalmi relációt ért, s a dramaturgia örök kategóriái csak ennek a mind megújuló lényegi változásnak a kifejező eszközeiként őrizhetik időtlenségüket. A dráma ősi alapelvei csak a mindig változó forma lényegként maradhatnak ugyanazok; a „hagyományos dramaturgia” és a „modern tartalom” csak ebben a mechanizmusban képes továbbra is maradéktalanul megőrizni a több évezredes színházi illúziót.

Almási Miklós, a modern dramaturgia lehetőségeivel foglalkozó könyvének alap gondolatát érintettük ezzel a bevezetéssel. „Vitázni szeretnék azzal a divatos elméleti és gyakorlati állásponttal – fejt ki célját a szerző –, mely a modern színház fejlődését radikális szakítási gesztusból, a színház és a dráma több ezer éves fejlődésével való szembefordulásból akarja levezetni”. A hagyományos dramaturgia továbbélési formáit, modern álarcait boncolja a színház-közönség-dráma egymást feltételező kompenenseinek nézőpontjából.

Mi tartja össze ezt a három összetevőt, hol és hogyan realizálódik az a hatás, amely megszabja az élmény drámaiságát? Almási formai, filozófiai és főleg pszichológiai bizonyításokkal igyekszik megközelíteni a problémát. Érdekesekek és lebilincselően izgalmasak ezek a pszichológiai fejtegetések és első pillanatra szokatlan, hogy a szerző koncepciójában túlmutasson a formai jegyek vizsgálódásának divatos módszerén. Almási kitágítja bizonyos értelemben a Lukács György-i kategóriákat is, amelyekben a drámaiságot alapvetően a néző és a cselekvő-szenvedő alak történelmi-társadalmi tradíciói jelentették; a szigorúan merev konstruáltságnak, Lukács koncepciójában, szükségyszerűen kell kiváltania a feltételezett rezonanciát a nézőben: a dráma minden atomja szoros kapcsolatban van az összes többi atomokkal, s e causális lánc nem tűr véletlent, ötletet, epizódot. Almási, a néző pszichológiai reflexeit tartva szem előtt, igen mély és színes érveléssel bebizonyítja, hogy az epizód, a logikai kerülő – a példának felhozott „Hamlet”-ben a szellem két megjelenése között eltelt idő, a Polonius-Laertes-Ophélia szál kibontása – mennyire közelebb visz a dráma

társadalmi-emberi összefüggéseinek alaposabb megismeréséhez. A kitérő tehát drámailag nem kitérő; a nézőben, miközben a színpadon látszólag a feszültség üresjárata fut, egy felfokozott lelkiállapot tudatosul, a késleltetés tehát számára tulajdonképpen robbanóanyaggal való feltöltés, mely töretlen dinamikával fog reagálni, ráérezni az expositio elementáris beteljesedésére.

A nézőtéri aktivitás szemszögéből vizsgálja a drámai stilizálás lényegét is, a lehetőség és a választás agyonmagyarázott és értelmezett fogalmait. „A néző nem a tartalomra figyel, mert a pszichológiai mechanizmus foglya” – állapítja meg a konfliktus problematikájához érve. Ez az a pont, amely valójában végig fogva tartja a nézőt, itt válik ő is leginkább aktív résztvevővé, az átlényegülés itt a legintenzívebb. Almási a színpad kétnyelvűségéből vezeti le a konfliktus hatás-reakció képletét. Ez a kétnyelvűség ugyanis csak kifelé biztosít lehetőséget, csak a nézőnek adja meg a választás illúzióját; befelé, a színpad felé viszont a hős valamennyi meglévő, konkrét lehetőség közül csak azt az egyetlen választ hatja, amelyik legjobban kifejezi lényegét – a színpadi hőse ugyanis éppen az a választás jellemző, amelyet egy számára egzisztenciálisan döntő kérdés felmerülését követően végrehajt. A néző azonban e pillanatban csupán a szubjektumra figyel, arra a szubjektumra, amelynek ténylegesen adva vannak a választás lehetőségei; „Nem a tartalomra figyel...” – nem veszi észre, hogy a drámai sors egészen pontosan csak negative írható körül: tehát mindaz, ami a hős élete alakulására befolyással van, és ami nem az ő jelleméből fakad. Almási érzékletesen illusztráló példái Schillert és Büchnert idézik – hadd hozzam fel melléjük Antigoné és Kreon esetét: Antigone számára Kreon kész helyzetet teremt; a néző, miközben el van foglalva Antigone szubjektumával, elsiklik afölött, hogy ennek a szubjektumnak Kreon jelleme objektív sors, amelynek következetes végiggondolása a tragédiához kell, hogy vezessen.

Nem találomra ragadtuk ki ezt a két problémakört Almási szuggesztív, eredeti gondolatokban gazdag esszéjéből; a hétköznapi élet dramaturgiájára és a lélek klaviatúrájára koncentráló fejtegetéseinek legjellemzőbb vonásait próbáltuk a lehetőségekhez mérten méltatni – bemutatni.

Nem térhetünk itt ki a színpadi időről, a szcenika problémáiról, a színpadi látszat valóságáról szóló fejezetek bő tárgyalására; Al-

mási biztos gondolatkezelése és sokfelé kitekintő analógiái majd minden problémakört új, eredeti nézőponttal gazdagítanak, s a gyakorlati szakember letisztult tapasztalataival alátámasztva hozzák életközelségbe a „valószínű valóságot”.

(Magvető)

MAJOROS JÓZSEF

Ungvári Tamás:

Modern tragikum – tragikus modernség

Ungvári Tamás könyve a modern tragédia legfontosabb elméleti kérdéseinek igényes összefoglalása. Tartalma, eredményei és a kötet végén közölt gazdag „irodalom” alapján is joggal tekinthetjük tudományos igényű – s legalábbis hazai viszonylatban – úttörő jellegű munkának. A szerző elsősorban a tragédia szerkezeti, formai problémáival és a tragikum sorsával, változásaival foglalkozik. Okfejtése, elemzése általában meggyőzőek és előadásmódja, stílusa is jóval mértéktartóbb, egységesebb, mint a néhány héttel korábban megjelent gyűjteményes tanulmánykötetében (*Az eltűnt személyiség nyomában*). Minthogy a „szigorúan teoretikus munka” alapkérdése a mai polgári tragédia eltűnése, érthető, hogy helyet kapott benne a műfaj fejlődéstörténeti vázlata is. Különösen érdekes a görög és az Erzsébet-kori tragédia tüzetes összehasonlító vizsgálata és a mai polgári dráma válságának elemzése. De részletesen foglalkozik Ungvári a legújabb színpadi kísérletekkel, a dialógus problémájával és a tragikomédia megjelenésének szükségszerűségével is. Téziseit a mai polgári filozófusok és a legismertebb nyugati színpadi szerzők (Beckett, Ionesco, Dürrenmatt) műveiből vett szemelvényekkel bőségesen dokumentálja. A könyv utolsó fejezeteiben a válság ellenerőit sorakoztatja fel (Lorca, Brecht, Arthur Miller, a szocialista dráma), a megújulás lehetőségeit kutatja s elemzése végén félreérthetetlenül kimondja: „Van jövője s megújuló lehetősége a tragédiának... egy új s jövődöbéli dráma a lét végső lehetőségeit ostromolja majd: mert hőse a természet és a társadalom ura... s ennek az em-

bernek a drámájához a költő feltámaszthatja a tragédia számos hagyományát és örökségét.”

Sajnálatos, hogy a könyvben akad néhány felületességről árulkodó tárgyi tévedés és apróbb pontatlanság. Így például a VII. képmellékleten Arnoul Gréban 18 000 soros passiójátékáról történik említés. A kérdéses mű szerzőjének neve: *Arnoul Gréban*, a passiójáték terjedelme pedig közel 35 000 sor. Samuel Beckett drámájának címe *En attendant Godot* és nem *En attendant Godot* (114–115. l.). Ionesco *Amédée*-je nem egyfelvonásos, hanem *háromfelvonásos* darab, természetesen a szerző által említett kiadásban is (112. l.). Meg kell végül említenünk, hogy *A tragikomédia* című fejezetben a néhány héttel korábban megjelent Ungvári-könyv egyik tanulmányának (*Az eltűnt tragédia nyomában*) legnagyobb részét csaknem szó szerint vizionláltjuk. Mindez nem képezhetné kifogás tárgyát, ha a két könyv megjelenése között évek (és nem hetek) teltek volna el, vagy ha a szerző legalább jelezné az átvételt, hiszen saját írásának felhasználásáról van szó. Megtette ezt annak idején Szerb Antal is, amikor *A világirodalom története* című művében felhasználta egy évekkel korábbi művének (*Hét-köznapi és csodák*) néhány eredményét. De erre ő maga hívta fel a figyelmet és az olvasó elnézését kérte érte. Ungvárinál viszont a teljesen lényegtelen és olykor érthetetlennek tűnő változtatások mintha inkább leplezni igyekeznének a lényegében szó szerinti átvételt. Íme néhány példa: a bekezdések összevonása vagy tagolása; modern nyugati dráma – mai nyugati dráma; Miller – az amerikai drámaíró; a Yeats-idézet csak tördelésében, Hocke könyvének címe csupán hibás helyesírásban tér el a korábbi változattól; ám a legfurcsábbnak mégis azt kell tartanunk, amikor ugyanaz a kritikus ugyanannak a külföldi szerzőnek ugyanazt a művét – két alig néhány hét különbséggel megjelent könyvében – eltérő módon fordítja: így Ionesco darabja hol *Rinocérosz*, hol *Orrszarvú*; Wilder drámájának magyar címe pedig az egyik könyvben *A hosszú út*, a másikban *Az utolsó leheletig*.

Ungvári Tamás könyvét – a kissé talán szokatlan részletességgel, bár korántsem kiemertő teljességgel felsorolt hiányosságai ellenére is – a figyelemre méltó kritikai munkák között kell számon tartanunk. Éppen ezért lett volna súlyos mulasztás a szerző írásaira és nyilvános szerepléseire többé-kevésbé általánosan jellemző felületességek, pon-

atlanságok elhallgatása. Mert nem véletlen kisiklásokról, nem sajtóhibákról van itt szó (bár – sajnálatos módon – ez utóbbiak és bizonyos helyesírási következetlenségek sem hiányoznak a könyvből), hiszen a téves szövegek egy része – ugyanazokkal a hibákkal – már korábban is megjelent nyomtatásban. Ungvári stílusában, előadásmódjában pedig vissza-visszatérő kritikusi modorosságot kell látnunk s ez elsősorban azért sajnálatos, mert a *Tragikus modernség – modern tragikum* szerzője egy kissé gondosabb forráskritikával, valamivel egyszerűbb, természetesebb nyelvi kifejezési eszközökkel sokkal meggyőzőbb bizonyítékát adhatná vitathatatlan tehetségének és széles körű műveltségének.

(Gondolat)

BENKŐ ÁKOS

A magyar náciizmus anatómiája

Lackó Miklós: *Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944.*

„Nálunk Magyarországon a felszabadulás után létrejött néphatalom nemcsak a fasizmusra mért döntő csapást, de a társadalom gyökeres átalakításával elpusztította táptalaját is. Ideológiai maradványait azonban még ma sem számoltuk fel teljesen. Ezek az ideológiák – az antiszemitizmus, antidemokratizmus, az ész- és értelemellenesség irányzatai –, bár túlnyomórészt a felszín alatt, még ma is léteznek és hatnak. Amikor a társadalom életében valami zavar támad, hatásuk azonnal kitapintható. Fennmaradásukat – számos egyéb ok mellett – az is elősegítette, hogy a felszabadulás utáni első évtizedben mélyenszántó eszmei küzdelem nem folyt ellenük; gyakran sajátos „szemérmesség” uralkodott e sötét ideológiai „hagyományok” iránt. Az antifasiszta felháborodás, a fasizmus gyűlölete akkor nem vált eléggé széles és őszinte közhangulattá – s erre most utólag sem felesleges rámutatni” – olvashatjuk Lackó Miklós könyvének utószavában. Úgy vélem, hogy éppen ez az, ami – a történetész tudományos érdeklődésén és szempontjain túlmenően – aktuálissá és közérdekűvé teszi ezt a kitűnő tudományos munkát. A korábban megjelent kritikák és recenziók már méltatták

a szerző vitathatatlan érdemeit, a könyv élvezetes stílusát és mélyreható elemzéseit. Ezekkel a megállapításokkal egyetérthetünk. A kritikus azonban, ha el akar olvastatni egy könyvet, köteles bebizonyítani, hogy az valóban jó és érdekes, és megérdemli az olvasó figyelmét. Ezért – minthogy részletes elemzésre nincs hely – csak egy-két kérdésre térek ki, hogy jelezzem: Lackó Miklós valóban jó munkát végzett.

A nemzetiszocialista mozgalom – amelynek legjelentősebb ereje a nyilaság volt – másfél évtizedig létezett Magyarországon. Az első ilyen párt 1931-ben alakult Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt néven (1933-tól „kaszás-keresztes” mozgalom). 1933-ban, Hitler hatalomrajutása évében két kisebb nemzetiszocialista párt is létrejött. Szálasi Ferenc, a nyilasok vezetője először 1935-ben alakította meg szervezetét a Nemzet Akaratának Pártja névvel. A nemzetiszocialista mozgalom igazi fellendülésének ideje az 1938–39-es időszak volt.

A fellendülés elősegítője idehaza a kormány erőteljes jobbratolódása, nemzetközi viszonylatban pedig Ausztria bekebelezése, az Anschluss volt. Ilyen körülmények között előre Szálasi nyilasmozgalma, amely erőteljes agitációba kezd. A mozgalom 1938 őszére már jelentős befolyású tömegmozgalom. Bázisát tekintve, szociális szempontból meglehetősen vegyes. Az egyik csoport „az úri társadalom alsóbb régióiban elhelyezkedő dzsentroid tiszt, hivatalnoki, értelmiségi elemek számszerűen is jelentős rétege”; a másik „a különböző társadalmi osztályok lumpenelemeiből”, a harmadik a városi – kisebb részben a falusi – kispolgárságból kerül ki, végül a negyediket „a városi és falusi félproletárok számbeliileg jelentős, elmaradott, öntudatlan rétegei” alkotják. 1938–39-ben az addig jobbára vidéki, falusi mozgalom Budapesten, a főváros környékén és a vidéki városokban is tért hódít. Jellemző, hogy – rendőrségi adatok szerint – a megvizsgált nyilas káderek és aktivisták közül igen sok (mintegy 4300-ból csaknem 1300) volt büntetett előéletű. A leggyakoribb tételek – az államellenes tevékenységen kívül –: a lopás, erőszak, csalás, sikkasztás. Ez szemléletesen mutatja a nyilasok erkölcsi színvonalát.

Az 1939. májusi választásokon csúspontjára ért a nyilasok népszerűsége. Országos viszonylatban a mandátumok 18 százalékát kapták, de egyes helyeken ennél sokkal nagyobb erőre tettek szert. (A szavazatok száma alapján 25 százalékos volt az országos arány.) A Pest környéki helységekben, köztük a „vörös

„övezetben” a nyilasok szerezték a legtöbb szavazatot. Budapesten második helyre kerültek a kormánypárt után, Pécsen a szociáldemokratákkal azonos (20 százalék) arányban részesednek a szavazatokból. Salgótarjánban 35 százalék, a tatabányai választókerületben 39 százalék a nyilasok eredménye. Ezt a kiábrándító eredményt így magyarázza a szerző: „A munkásmozgalmak, a haladó mozgalmak gyengék... Egyre nagyobb rétegek válnak áldozatává a szélsőjobboldal antiszemita, nacionalista, „antikapitalista”, az osztályellentétek megszüntetését és az osztályok gazdasági-társadalmi kiegyenlítését hirdető fasiszta demagógiának; annál is inkább, mert úgy érzik: ezen az oldalon van – a német és olasz fasiszta nagyhatalmak támogatását is élvező – erő, s mert látják, hogy ez a fasiszta „radikalizmus” az uralkodó körök és az államhatalom komoly ellenállásába nem ütközik.”

A mandátumok birtokában aztán a nyilasok „a parlamentben féktelen demagógiát kezdenek. Van olyan nap, amikor a bejegyzett huszonhat interpellációból huszonkettőt a nyilasok és más nemzetiszocialisták terjesztenek elő. Emellett beférkőznek a bányászok közé is, és jelentős sikereket érnek el. A szavazatok mellett e siker jele az 1940 októberében általuk szervezett nagy bérkövetelő sztrájk, amelyben negyven-ezer bányász vesz részt. De az átmeneti fellendülés nem tart soká, és a mozgalom hanyatlásnak indul. Az átmeneti sikerek okai között azonban nem csekély szerepe van a munkásmozgalmak már jelzett gyengeségének és a kommunisták ellentmondásos politikájának. Ennek ellenére sem kerül sor arra, amire a magyar nemzetiszocialisták minden rendű és rangú csoportja áhítozik: a hatalomátvitelre. Szálasiék sokat torzsalkodnak egymás között a „vezéri” tisztért és a németek kegyeiért, de minden erőfeszítésük hiábavalónak bizonyul – a hatalomhoz nem jutnak hozzá, mert Berlin úgy látja, hogy Horthyékkel „ki lehet jönni”. Nem véletlen, hogy a nyilas horda csak a német megszállás idején, 1944 őszén robbanthatott ki puccsot – akkor, amikor Horthy megpróbálkozik a szánalmas, felemás kiugrási kísérlettel. A „nagypolitika” szempontjain kívül nyilvánvalóan az is befolyásolta a körülményeket, hogy Szálasi – a hazaárulásra való legmészszebbmenő hajlandósága ellenére is – alkalmatlannak látszott a német érdekek megfelelő érvényesítésére. Emellett a különböző nemzetiszocialista csoportok és vezetők egymással is folytonosan versengtek és torzsalkodtak, s ez Hitler szempontjából rosszabb volt, mint Hor-

thy és uralkodó klikkjének vitathatatlan elkötelezettsége Németország irányában.

Lackó Miklós igen sok érdekes adalékkal szolgál a nemzetiszocialista mozgalom vezetőinek viselt dolgaihoz, és alapos áttekintést ad – témájának jobb megvilágítása érdekében – a tárgyalt időszakok belső és nemzetközi viszonyairól is. Könyve izgalmas és színes korrajz egy sötét évtizedről. Azt azonban mégis hiányolom, hogy lemondott a nyilas rémuralom ábrázolásáról és elemzéséről; noha meggyőzőnek látszik érvelése, amely szerint eddig kevesebbet foglalkoztak a történészek 1944 előzményeivel, mint magával a nyilas hatalomátvétellel. Mégis jó lett volna, ha egy fejezetben az ezzel kapcsolatos új kutatási eredményekről is olvashatunk.

(Kossuth)

TODERO FRIGYES

Két önéletrajz

Benamy Sándor: A XX. században éltem – Passuth László: Kutatódok

Önéletrajz csak akkor számíthat érdeklődésre, ha ismertebb személy életéről közöl intimításokat, vagy valamilyen rendkívüli élményről számol be, végül pedig, de nem utolsósorban akkor, ha személyi és tárgyi vonatkozásoktól függetlenül is értékes irodalmi alkotás. Az itt ismertetett két önéletrajz két más és más úton haladó, eltérő arcélú szerzői portréja, s mindkettő annak ellenére, hogy más és más témakört ölel fel, vallomásainak közérdekeségével figyelemre méltó kultúrtörténeti dokumentumnak tekinthető.

Benamy Sándor regénye már pusztán címével is elárulja, hogy olyan publicista-újságíró műve, akit az elmúlt évtizedek világra szóló eseményei szükségképpen a század uralkodó eszméjének, a szocialista világszemléletnek szolgálatára készítettek. Mint újságíró, hajlama és életkörülményei indítására, az utazó riporter nem könnyű mesterségét művelte, s mert – jobbára polgári lapok megbízásából – nem mindig írhatott szíve és meggyőződése szerint, legalább íróként igyekezett mindenkor emberi kötelességérzetének hangot adni. Kényserű és önkéntes helyváltoztatásai során bő-

séges alkalma kínálkozott arra, hogy korának híres és hírhedt személyiségeivel érintkezést találjon, s amilyen mértékben felismerte bennük és rajtuk keresztül a kor rothadtságát, olyan mértékben vált benne tudatossá a szociális forradalom elkerülhetetlensége. Könyve, amelyben minderről beszámol, nemcsak meggyőző önvallomás, hanem egyszersmind hitelt érdemlő korkép: Erdélynek, a magyarországi kommun letörésétől számított, mintegy tizenöt esztendő időszakáról, amelyben a szellemi élet hangadói többségükben a Magyarországról oda menekült politikai emigránsok közül kerültek ki. Azok a hol rezignált, hol meg szórakoztatató visszaemlékezések, amelyeket kolozsvári újságíróskodásának ezekről az éveiről feljegyzett, ifjúkori álmainak és csalódásainak, bohóságainak, szatíráinak és színpadi műveinek felidézése – érzékletesen tárják fel előttünk irodalmi életünknek ezt az aránylag kevésbé ismert, regionális szakaszát, és értékes adatokkal szolgálnak ismert és kevésbé ismert íróink akkori szereplésének értékeléséhez.

Passuth regénye is éppoly kevésbé „szabályos” önéletrajz, mint Benamyé: mindkettő inkább korrajz, bár más és más célkitűzéssel. Amíg Benamy arra törekszik, hogy a személyében is átélte történelmet kortársainak szerepeltetésével érzékeltesse, addig Passuth fő célja inkább a történelmi háttér megvilágítása, hogy a vele kapcsolatba került emberek pozitív vagy negatív magatartását s egyszersmind a maga emberségének kialakulását is, annak tükrében dokumentálja. A regényíró, akinek jellemző sajátossága a szubjektivitását tudatosan leplező, módszeres tárgyilagosság, ezúttal sem tagadta meg magát, mert önmagáról is olyan elfogulatlanul vall, mint választott hőseiről, és személyes élményeit úgyszólván szervesen belehelyezi abba a korképbe, amelyet negyven év távlatából, szinte kronologikus alapos-sággal felvázol. Életregénye valóságos történelmi visszatekintés mindazokra az eseményekre, amelyekkel közvetlenül vagy közvetve kapcsolatban állott.

Színhelye Kolozsvár, Budapest és Milanó, időpontja pedig a két világháború közötti mozgalmas korszak, a magyarországi forradalommal és ellenforradalommal, majd az olaszországi fasizmussal a háttérben. De személyes emlékeinek regényes felelevenítése közben helyenkint időrendi hűséggel közli a korabeli hazai és külföldi események híranyagát, a harctéri és politikai helyzetjelentéseket, és éppúgy beszámol a piaci áraknak az infláció arányában bekövetkezett növekedéséről, mint az irodalmi és művészeti élet kiemelkedő eseményeiről. Dicséretére váljék az a törekvés, hogy felidézett élményeit ne mai élettapasztalatainak tükrében, hanem lehetőleg a maquk eredetiségében mutassa be. Mint maga vallja: „Igyekeztem ezeket az emlékeket kiemelni a feledés mélységéből, úgyhogy azokhoz semmiféle anakronizmus ne tapadjon: úgy elevenedjenek meg, hogy visszaidézzék egy század eleji sors fejlődésének őszinte változatait.”

Amíg Benamy életregénye a Kolozsvárra menekült emigránsok viselt dolgait tárgyalja, addig Passuth – a Kutatóárok szerint – csaknem ugyanakkor került fel Kolozsvárról Pestre – ellenkező előjellel. Nem mintha ebben a „repatriálásban” holmi darutollas jobboldaliság nyilatkozott volna meg, hiszen már diákkorában eljegyezte magát a haladó eszmék szolgálatának, és a felszabadulásig tartó, hitelt érdemlő feljegyzései mind arra vallanak, hogy sohasem vállalt közösséget a fasizmus embertelenségeivel.

Summa summarum: a maga nemében mindkét életregény jellegzetes korrajz, azzal a különbséggel, hogy Benamy az Erdélyben érzékelt történelmet személyes emlékeként jegyzi fel, Passuth pedig a személyes vonatkozásokon túlmenően, már-már a történelemíró hatáskörét is átlépi.

(Szépirodalmi)

KONDOR LÁSZLÓ

Folyóirat-szemle

VITÁK A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE

V. ÉS VI. KÖTETÉRŐL

Egyet még senki nem vont kétségbe: nevezetesen azt, hogy a hat kötetes irodalomtörténeti kézikönyv a magyar marxista irodalomtudomány legnagyobb vállalkozása. A dolog természetéből adódóan e vállalkozás számos részlete (sőt elvileg az egésze is) vitatható, hisz a művészetben nincs abszolút mérce, és ezért az irodalom értékei még történeti távlatból is függvényei az olvasó-ítélkező szemléletnek, nézőpontjainak. Szabadjon ebből a megállapításból először a történeti távlatot kiemelni, különös tekintettel arra, hogy az említett nagy mű utolsó kötetei esnek időben a legközelebb hozzánk; azok tehát, akik az 1905-től napjainkig terjedő irodalmi korszakkal (illetve a kézikönyv beosztása szerint: korszakokkal) foglalkoznak, – sok mindent közvetlen élményeiken keresztül ismernek; személyes kapcsolat, esetleg emlék fűzi őket ellen-, vagy rokonszenvvvel munkájuk néhány alanyához; a kötetek anyagában szereplő írók közül pedig sokan ma is élnek, vagyis képesek arra, amire az elő négy kötetből senki, hogy tiltakozzanak, vitatkozzanak – személyesen, avagy közvetett formában. Nyilván a személyes érzékenységnek is szerepe van abban, hogy az utolsó két kötetről máris több vitatkozó megjegyzés esett, mint a megelőzőkről összesen. Másrészt az is kétségtelen, hogy az V. és VI. kötet szerzői támaszkodhattak legkevésbé a vékony előmunkálatokra. Tökéletesen igaza van Pomogáts Bélának, amikor a modern magyar esszé hiányáról, illetve gyér jelentkezéséről beszél és könyvszerűen feldolgozott részlettanulmányokat sürget (Jelenkor 1967/1. 52–57.). Pomogáts itt föl sorol egy „sereg” élő író, akinek alig van olyan irodalma, melyre a kézikönyv szerzői támaszkodhattak volna. De a halottakkal sem jobb a helyzet – noha irodalomtörténészeink erőfeszítéseiben mintha napjainkban aránytalanul nagy súlyt kapna a XX. század magyar irodalma a régebbi korok rovására –, mégis Babits, Kosztolányi, vagy Kaffka monográfiánk. Móricz pályájának kielégítő feldolgozása befejezetlen, Adyval kapcsolatban pedig joggal írja Nagy Péter, hogy a kézikönyv Ady-fejezetének gyengesége „élénken utal arra a szinte-szinte érthetetlen hiányra, amely már a magyar irodalomtörténetnek akut botrányává kezd válni: hogy máig sincs érvényes, a kutatás eddigi eredményeit összefoglaló marxista Ady-monográfiánk. A tényre magyarázatot s főként személyi mozzanatokkal való indokolást mindenki bőven tudna adni – a tény azonban ettől nem változik, s nem kevésbé nyugtalanító.” (Irodalomtörténeti Közlemények 1966, 5–6. szám 663–668.)

A kötet szerzőinek és szerkesztőinek nézőpontját ugyan meglehetősen egyértelműséggel meghatározzák a marxizmus keretei – s ez ellen nem is hangzott el egyetlen kifogás sem –, szemléletük bizonytalanságára azonban a két kötet szinte minden kritikusa rámutatott. Tamás Attila (Irodalomtörténet 1966, 5–6. 608–613.) miután megkérdőjelezte a merev történelmi évszámok szerinti korszakolást, fölteszi a kérdést: „hogyha huszadik századi irodalomtörténetírásunk nem évszámokkal egyértelműen körülhatárolt időszakok irodalmi életének rajzát kívánja adni. akkor az irodalmi áramlatok, többé-kevésbé közösnek mondható alkotásbeli tendenciák fölmérésére is kell vállalkoznia, nem is éppen utolsó sorban. Semmiképpen nem csupán egy-két lap terjedelmű végigpillantások erejéig, mint ahogy ez a hatodik kötetben megtörtént. – Itt vetődik fel a kérdés: milyen alapon lehet végrehajtani ilyen tagolást? A hatodik kötet bevezető része azt fejtegeti, hogy stíluszempontok alapján nem lehet a korszakot tagolni, ezért a politikai szempontot vette a szerkesztés irányadónak. Fenyő István Népszabadságbeli bírálatá viszont mégis a stíluszempontok érvényesítését kéri számon...” Ám a továbbiakban éppenúgy, ahogy a kézikönyvre, a bírálatra is rányomja a maga sajátos bélyegét bizonyos fogalmak – „realizmus”, „modern korstílus”, „forradalmi szocialista irodalom” stb. – tisztázatlansága. Joggal mutat rá Rónay László, hogy a magyar írók antifasiszta törekvéseit nem lehet olyan áramlatnak tekinteni, „mint például az avantgardot (Jelenkor, 1966. XI. 1072–1078.). Az ötödik kötetnek a Nyugat-mozgalom, és az, hogy egy alapján véve sikerült portré-sorozat alkotja a vázát – az egységes koncepció látszatát adja, bár itt is felmerül a kérdés: nem lehetne-e Adyt esetleg inkább a radikális poli-

tikai nézetű írók táborában tárgyalni (Tamás Attila); noha általános az a vélemény (Tamás Attila sem vonja ezt kétségbe, csak egy másik szempontra utal), amit Nagy Péter így fogalmaz meg: „a Nyugat korszaka, Ady kora”. Sokkal nehezebb a helyzet a VI. kötetben. Vajon milyen kategóriába sorolhatók olyan bonyolult életművek, mint Illyés Gyuláé, Németh Lászlóé, vagy Déry Tiboré? – kérdezi Koczás Sándor (Kritika, 1966. VII. 46–50.), aki rámutat a népies – urbánus ellentét problémáira, és szinte teljes egyetértésben a kötet többi bírálóival – erősen kifogásolja az ellentmondásosnak érzett „Összefoglalók és útkeresők” fejezet-címet. De szemléletbeli bizonytalanságra vallanak a többi fejezetek címei is. Weber Antal (Irodalomtörténeti Közlemények, 1966. 5–6., 668–672.) szóvá teszi a szubjektív jellegű, a tudományos rendszerezéstől már hangulatukkal is elütő címeket, azt, hogy a kézikönyvben „Móra Ferenc a „kései anekdotizmus”: Tamási Áron a „népiesség és mítosz”, Gelléri pedig a „valóság és látomás” írója lesz.” Ugyanő hívja föl a figyelmet a „konzervatív” kategória problémáitukra voltára; az ide sorolt íróknál ugyanis – mondja –, nem „az elmúlt korok hagyományaihoz való kapcsolódás ... a legfőbb ismérv, valamiféle tradícióörzés, vagy tisztos epigonizmus, vagy valami önmagát túlélő nemzeti klasszicizmus”, hanem az, hogy maradiságuk „pl. Herczegnél, s méginkább Tornay Ceciliánál ... a maga módján miletáns neokonzervativizmus, az irány gentroid bestsellere pedig minden idejétmúlt idealizmusa ellenére is, paradox módon ennek az időnek a bizonyos társadalmi rétegek ízléséhez igazodó „korszerű” terméke. (A konzervatív kategóriával kapcsolatban nem alaptalanul vitatja Sík Sándor helyét Rónay László, de talán még ennél is furcsább, miként kerülhetett ide Nyíró József és Gulácsy Irén, akik szervesen illeszkednek a romániai magyar irodalom két világháború közti életében, s abban nemcsak részt vettek, de – egy időben – igen fontos, és – pl. Nyíró – nem is mindig reakciós szerepet játszottak.) Barta János, Koczás Sándor, Tamás Attila és Nagy Péter egyaránt rámutatnak arra, hogy a Nyugat mozgalom íróinak – a korán elhunyt Ady és Kaffka kivételével – a pályája nemcsak átnyúlik a két világháború közti korszakba, de legalábbis eleinte ők – Móricz, Babits, Kosztolányi – és Szabó Dezső, valamint Kassák Lajos – a főszereplők is, a huszas, harmincas évek irodalmának vezető elméi, szinte minden vonatkozásban. Ennek alapján elvetik az 1919-es korszakhatárt, és helyesebbnek vélik azt a felfogást, hogy az 1905–1945-ig tartó félszázad egy korszak volt. E felfogás védelmében írja Nagy Péter: „A félreértés, vagy félremagyarázás elkerülése végett hadd szögezzem le – bár felesleges tautológiának érzem –, hogy 1919 magyar, sőt európai történelmi jelentőségét egy pillanatig sem kívánom vitatni, ... de a 19 előtti és utáni korszak irodalmának tárgyalásánál állandóan abba a nehézségbe ütközünk, hogy ha 19 előtt tárgyaljuk mindazokat a jelentős írókat, akik akkor indulnak, kapnak önálló irodalmi profilt, akkor egyfelől itt anticipálnunk kell ismereteket, amelyeknek logikus kifejtésére csak 19 után kerülhet sor, másfelől mesterségesen leszűkítjük s ezáltal eltorzítjuk a 19 utáni irodalom képét, letárgyaltságuk okán kiiktatva belőle éppen azokat, akikre abban az időben elsősorban esett a rivaldafény, akiknek legjelentősebb művei tükrözték ezt a kort s akiknek a hatása a legelevenebben jelen volt az induló kisebb és nagyobb alkotók pályakezdésében.” Weber Antal ugyan a VI. kötetrel kapcsolatban mutat rá a „rendszerezési következtetlenségre”, legfontosabb megállapítása azonban mindkét kötetre vonatkozik. Weber ugyanis arra hívja föl a figyelmet, hogy „a folyamatok, a tendenciák, az összefüggések, a történeti- és stílus kategóriák megvilágítása még további, nem is jelentéktelen kutatómunkát, irányzat- és korszakmonográfiák megjelentetését teszi szükségessé. E tudományos igények fontos voltát éppen egy ilyen nagyszabású vállalkozás hézagain lehet lemérni. S ezek megállapítása korántsem akadémikuskodás, hanem serkentő töprengés.”

Az eddigi bírálók aránylag kevés figyelmet szenteltek az adatbeli pontatlanságoknak, bár ilyesmi természetesen előfordul, – azt hiszem azonban – a tévedésektől hemzsegető Irodalmi Lexikonhoz viszonyítva igen kis számban. Az anyag földolgozatlansága miatt a legtöbb tévedés a Kitekintés című részben fordul elő. Igaza van Komlós Aladárnak (ITK., 1966., 5–6. 616.), hogy a szlovákiai magyar irodalomról szóló rész lektorálását helyes lett volna szlovákiai szakemberre bízni, és ugyanez vonatkozik a Magyar irodalom Romániában című fejezetre is. Viszonylag kevesen kifogásolták az egyes életművek oldalszám arányait, noha itt is bőven akadnak aránytalanságok. Igen furcsa pl., hogy Szentkuthy Miklósnak kétszer annyi hely jutott, mint Kós Károlynak (a Kósról szóló rész egybeként is a két kötet talán legigazságtalanabb részlete), vagy amit Tamás Attila tett szóvá, hogy „Barta Sándor lírája tizedannyi terjedelmet kapott, mint Komját Aladáré”. Az aránytalanságok közül a legtöbb szó – indokoltan – Weöres Sándor jelentőségének lekicsinyléséről (a róla szóló cikk terjedelmében) esett. Egyetértettek a bírálók abban,

hogy az egyes írói arcképek közül a Kaffkáról, Krúdyról és Németh Lászlóról szóló sikerült a legjobban, és amikor Nagy Péter „az érzelemtől hevített Móricz fejezet után” kissé visszaérzi a Kaffkáról szóló rész „tudományosan hűvös” hangját, csak a kötet munkatársainak szükség-szerűen eltérő egyéni stílusára mutat rá, értékítélet ebben nincs. Nem egészen ilyen egyértelmű a Babits fejezet megítélése, noha általánosan elismert, hogy a legjobb marxista Babits értékelés. Kiss Ferenc Juhász-fejezetét Barta János az V. kötet kiemelekedő értékének tartja, Nagy Péter viszont erősen kritizálja, Sükösd Mihály (ITK. 1966., 5–6. 615.) pedig úgy véli, hogy eltúlozza a költő jelentőségét. Az ilyesfajta egyet-nem-értésnek természetesen csak örülhetünk, hisz a vita keresztüztüében a kutatók munkájuk elmélyítésére kényszerülnek. Más jellegű problémákat vet fel Nagy Péter, amikor – elsősorban az Ady és a Juhász Gyula – fejezettel kapcsolatban kifogásolja a szerzők álszemérmét, az „éterizáló” szándékot; valamint Barta János, aki Adynál is, és az általában dicsért Móricz fejezetben is a hullámvölgyek elhallgatását teszi szavá. A legsúlyosabb kritikát az Ady-fejezet mellett, – amelyben mindenki kifogásolta a publicisztika jelentőségének eltúlzását –, a Karinthy-cikk kapta, – joggal. Igaza van Barta Jánosnak: „Kevés benne az adat és az anyag, az időrendet összekuszálja, elvont fejtegetéseket sorakoztat egymás után. A művészi oldalra alig figyel, túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít Karinthy ideológiájának, s valami légiés magasságban lebeg a művek fölött.”

Ennyit ízelítőül a két kötettel kapcsolatos kritikákból, de végezetül tegyük még hozzá – az V. kötetre is kiterjesztve Koczkás Sándornak a VI. kötetéről szóló szavait: „E kötetet vártuk talán a leginkább, s a megjelent hat közül bizonyára ez lesz a legkevésbé végleges. Pedig értékei, eredményei gyakran nemcsak vetekednek a korábbi kötetek teljesítményeivel, hanem több vonatkozásban meghaladják, felül is múlják azokat...” És reméljük, hogy a XX. század magyar irodalmáról most zajló viták erősen ösztönzik a tisztázó erejű kutatómunkát.

TAXNER ERNŐ

TV-szemle

OLY KORBAN ÉLTÜNK...

A filmművészet, beleértve a televíziót is – lényegében az egész világon túljutott már a második világháború nyomasztó témáján. 1965 tíz legjobb filmje között – legalábbis a New York Herald Tribune párizsi kiadásának mértékadó közvéleménykutatása szerint – egyetlen olyan film sem szerepel, mely témáját a második világháború eseményeiből, összefüggéseiből, antifasiszta helytállásából meríti. Mindössze egyetlen háborús téma szerepel a tíz film között, René Clair: Les fêtes galantes című különös alkotása idézi fel a régi korok háborúját mulattató képekben, szinte ellentétként a modern háborúk egyértelmű iszonyatával. (A hazai premier mozik a közeli hetekben játszották René Clair filmjét Finom kis háború címmel.)

Mi, a Honfoglalás után ismét nagy érdeklődéssel, de kissé meglepetten ültünk négy estén át a képernyő előtt, és így utólag szinte különösnek tűnt, hogy filmgyártásunk húsz év alatt szinte alig nyúlt ezekhez a témákhoz. Ha mégis – Valahol Európában, Budapesti tavasz, Két féldió a pokolban, Éva A 5116, a tizedes meg a többiek stb. –, ezek magányos, többnyire csak felvillanó vallomások voltak, melyek a legtöbbször elkerülték a háború számunkra rendkívül tanulságos összefüggéseit. Ezt a tartózkodást az egyetemessel szemben tulajdonképpen először a Hideg napok törte meg. Míg más népek kortársi művészetében – elsősorban a filmművészetben – a második világháború témájából, és a népnek a háborúban elfoglalt helyzetéből a filmnek valóságos nemzeti és nemzetközi kultusza bontakozott ki (gondoljunk csak a szovjet, a lengyel, a francia, a jugoszláv, az olasz, a cseh filmek sorozatára), addig a magyar film valami különösen zavart óvatossággal kezelte a háborús esztendőnk nemzeti történetét.

Ez az óvatosság többféleképpen magyarázható. Mindenekelőtt éveken át a történelmi múlt

marxista tisztázásának a hiányával. Az a bonyolult kód, mely körülvette – különösen – a háborús esztendők történelmét, de főképpen a történelmi eseményekben részt vett személyek szerepét és értékét – nem kis alkotói veszélyt jelentett, tekintve, hogy mindig időszerű és politikai szempontból rendkívül felelősségteljes feladat az ország történelmével foglalkozni. Különösen vonatkozik ez a közelmúlt, az utolsó negyven-ötven év történetére. Nem lendítette túlságosan előtérbe a háború témáját az sem, hogy a magyar történelemnek ez a szakasza – a korábbiaktól eltérően – nem volt valami túl dicsőséges. Népszerűtlennek látszott reális képet adni egy ország szerepéről, mely a fasiszta Németország oldalán vett részt a háborúban, sőt: az utolsó szövetségese volt. A magyar katonák százezrei értelmetlenül pusztultak el a fronton, váltak egész életükre nyomorékká. Az ország akkori vezetői alaposan megtépázták a nép nemzetközi dicsfényét. A világ előtt szinte érthetetlen volt az addig mindenkor az európai szabadságmozgalmak elején tartózkodó magyar nép második világháborús szereplése. Ennek reális ábrázolásától a legtöbb magyar filmrendező szemmel láthatóan óvakodott.

Ilyenformán az újdonság, a reális tisztázás izgalmával és igényével hatott Örsi Ferenc és Mészöly Tibor négyrészes történelmi dokumentumjátéka, az Oly korban éltünk...

A korszak, melyet a Radnóti versre utaló sorozat igyekezett átfogni, a második világháború talán legdöntőbb mozzanatával, a Szovjetunió megtámadásával kezdődött, és valamikor 1944 végén, 1945 elején ért véget. Ezt ugyan a néző nem állapíthatta meg százszázalékos pontossággal, mert bár a műsorprogramban 1944 december szerepelt, a film szóbeli befejezése a főváros felszabadításáig egészítette ki az eseményeket. A lendületesen és logikai rendben szerkesztett filmsorozat első része 1941 júniusában játszódik, magába foglalva a német és a magyar hadüzenet diplomáciai történetét. A második rész drámaian kiemelkedő mozzanata a doni katasztrófa, a harmadik rész 1944 március 19-én zárul, a negyedik pedig lényegében az ország teljes összeomlását, a nyilasuralmat, a mélypontot ábrázolja.

A rendkívül sok szereplővel felépített történelmi dokumentumjáték – főalakjainak helyzete szerint – lényegében három síkon játszódik. Az egyik síkon mozog Horthy Miklós és a magyar uralkodóosztály néhány vezető alakja, valami teljesen egyoldalú és szánalmas tehetetlen „küzdelmet” folytatva az erőszakos német diplomáciával. A második síkon Bajcsy-Zsilinszky Endre tragédiája játszódik, mely atmoszférájában – szándékosan vagy véletlenül, de kitűnően érzékelteti, sőt idézi a magyar nemesség, a magyar középosztály „hagyományos” történelmi késedelmességét, szerencsétlen jóhiszeműségét. A szerzők a harmadik síkban oldották meg az illegalitás-ban működő kommunisták minden helyzetben energikus tevékenységének ábrázolását. Egyébként a szerzői fantázia itt kapott a legnagyobb szabadságot; a történelmi személyek mellett ezen a síkon jelent meg a költött alakok túlnyomó része. A szerteágazó síkok, események, összefüggések különösen precíz szerkesztést, nagy alkotói pontosságot kívántak meg. A dokumentumjáték építménye szilárdan állt, világos, egyértelmű politikai összefüggéseket teremtve az ábrázolt események között.

A mindvégig jó atmoszférájú filmben bátran és gördülékenyen vegyültek el a dokumentum és dokumentumszerű anyagok az irodalmi elemekkel, s az ilyen esetekben egyébként mindig patetikus veszélyekkel járó versidézetek és narrátorszövegek is szerencsésen, inkább mélyítették a mű érzelmi hatását. A sorozatban felvonult szinte a teljes hazai férfiszínész élgárda. A viszonylag – terjedelménél fogva – jelentéktlenebb szerepeket is kitűnő képességű művészek alakították, s ez a siker szempontjából rendkívül sokat jelentett. Végül itt érdemes megjegyezni azt a körülményt is, hogy a sorozat izgalmas volt a legjobb értelemben, végig feszes, hiányoztak az ilyenkor óhatatlanul előforduló üresjáratok. Az „elosztás” is szimpatikus volt, elkerülve a tv-sorozatokra legtöbbször jellemző szétaprózódást.

A szerzői vállalkozás kétségtelenül sok problémával nézett szembe, kezdve attól, hogy olyan kérdéseket sem kerülhetett meg, melyekről a történészek között jelenleg is folyik a vita, egészen addig, hogy négy háborús esztendő nemzeti történelmét átfogni nem négy és fél óra filmtérjedelem. Az Oly korban éltünk... hagyott maga után egy kis hiányérzetet.

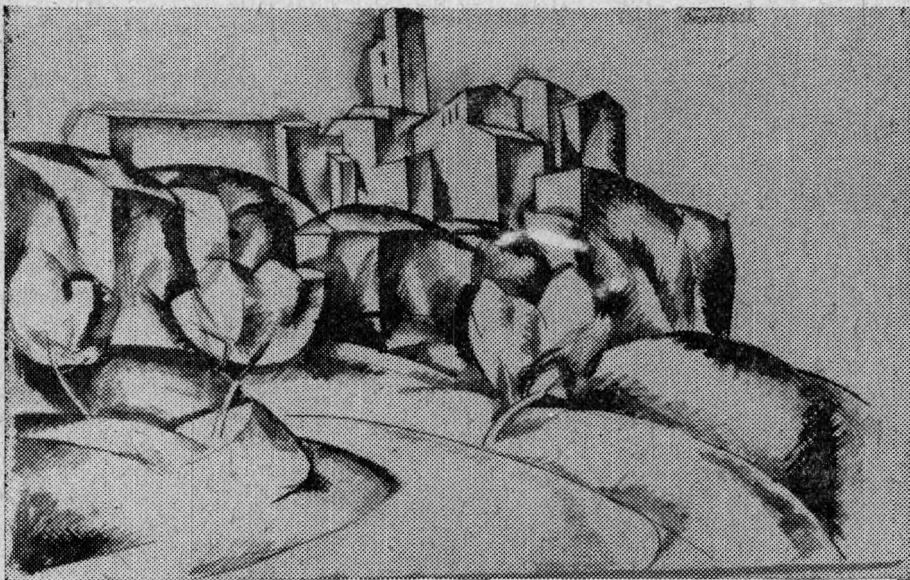
Mindenekelőtt Bajcsy-Zsilinszky Endre alakja okozott problémát, akit kétségkívül a sorozat főszereplőjének lehet felfogni. Erre utal a filmben elfoglalt kulcshelyzete. Ez a helyzet azonban – ha alaposabban megfigyeljük – statikus. Bajcsy-Zsilinszky Endre egy bizonyos politikai állásfoglalással lép be a történetbe. Antifasiszta, cselekvőkész polgári politikus, akiben – úgy látszik – több az aktivitás, mint felfogásának tisztes korlátai. Hogyan jutott el idáig a Szózat című fajvédő lap egykori szerkesztésétől, a Gömbös-Eckhardt csoporttól az ellenállási mozgalom polgári

szárnyának a vezetéseig, a radikális antifasizmusig, majd végül Szálasi verbirosága elé, mely halálra ítélte? Ez hiányzik. Bajcsy-Zsilinszky alakja a filmben egy belül háborgó polgári politikus csalódottságára épül, alig villantva fel valamit – talán a Kállay Miklóssal történt beszélgetésén kívül – politikai aktivitásából, szenvedélyességéből. Nem sikerült valami jól az illegális kommunista vezetők ábrázolása, beépítése a történelmi eseményekbe, és ez elsősorban szerkezeti probléma. A film nyilvánvalóan csak keresztmetszetet akart adni az illegális kommunista mozgalmról, ebben az akkori vezetőkről s egyben felvillantva néhány jellegzetes vonallal megrajzolt portrét az illegális névtelen hősei közül. Ez utóbbi az átlagosnál létszerűbben sikerült, az illegális vezetők ábrázolására azonban kevés idő jutott, hiszen történetük egyenként is egy-egy külön dokumentumdráma anyaga. Így lehet, hogy Ságvári Endre viszonylag plasztikus ábrázolása mellett a kommunista mozgalom akkor egyik legfontosabb alakjára, Schönherz Zoltánra csak annyi idő jutott, hogy meghallgassa a halálos ítéletét, Rózsa Ferencre, a Szabad Nép első főszerkesztőjére pedig mindössze annyi, hogy egy drámai percben apjával a haláihírét közöljék.

A film legebevezetőbb pontjai a dialógusok. Egyrészt a költött személyek dialógusai nem nagyon érik el a valóságos személyek közötti drámai párbeszédek súlyát, atmoszféráját, és ez a dialógusok furcsa, zötyögő ritmusát idézi elő. Másrészt – és ez végigvonul az egész sorozaton – a történelmi szereplők rendkívüli „tájékozottságról” adtak tanúbizonyságot. Nem nehéz tetten érni a szerzőket, hogy negyedszázad távlatából figyelik és mozgatják a szereplőiket, és ez a dialógusokban időnként bizony utólagos okosságokhoz vezet, a szereplők politikai következtetései az első és második síkon egészen furcsák adott helyzetükhöz képest.

Az Oly korban éltünk... igényes vállalkozás, a Honfoglalás után egy újabb figyelemre méltó tett közelmúltunk őszinte ábrázolására, fontos történelmi összefüggések tisztázására.

THIERY ÁRPÁD

MOLNÁR FARKAS rajza

A

KRÓNIKÁJA

Húsz éves a Tiszatáj... 1947 márciusában jelent meg a délmagyarországi írók, művészek, esszéisták és politikus alkatú szellemi vezetők fóruma. A folyóirat változó formában, és különböző megjelenési periódusokban került az olvasók, művészet pártolók kezébe az elmúlt húsz esztendő alatt. Időközben elvándoroltak írók, és újak érkeztek, változtak a főszerkesztők és szerkesztők, de a lap

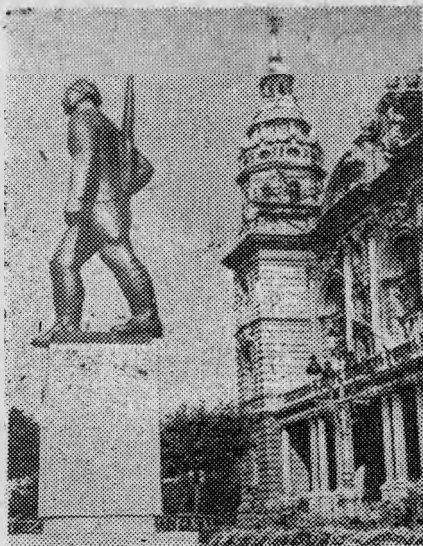
mindvégig a tájegység íróinak alkotó műhelye maradt, folyamatosságot biztosítva különböző irodalmi, alkotói időszakok között. A Tiszatáj az utóbbi években ismét havonta jelenik meg, s szép fejlődését jelzi, hogy 1965-től az Alföldhöz és a Jelenkorhoz hasonlóan füzet formában adják közre. A jubiláló folyóiratot szeretettel köszöntik a Jelenkor szerkesztői és munkatársai.

*

Jean-Marie Domenach, az Esprit című társadalomtudományi folyóirat főszerkesztője, aki a magyar-francia kulturális munkaterv keretében érkezett. Magyarországra, március első napjaiban Pécsre is ellátogatott. A neves francia főszerkesztő, akit pécsi útjára Timár György, a PEN Klub titkára kísért el, megtekintette a város történelmi, építészeti emlékeit, a Jelenkor szerkesztőségében találkozott a Magyar Írók Szövetsége Déldunántúli Csoportjának tagjaival, megnézte a Pécsi Nemzeti Színház egyik előadását és beszélgetett a társulat vezető művészeivel.

Jean-Marie Domenach hazánkba közvetlenül Csehszlovákiából érkezett. A PEN Klubon és a Jelenkoron kívül látogatást tett még a Nagyvilág szerkesztőségében, az ELTE francia tanszékén, valamint előadást tartott az Institut Francais-ban. Jean-Marie Domenach, aki a perszonalista filozófia képviselője, pécsi útja során elsősorban ideológiai és irodalmi kérdések után érdeklődött.

Munkatársaink március 6-án sikeres Jelenkor-estet tartottak Győrben. A gimnázium nagytermében megrendezett irodalmi estet Z. Szabó László nyitotta meg, majd a győri Irodalmi Színpad a Jelenkor írógárdájának műveiből adott színvonalas áttekintést. Az Irodalmi Színpad műsora után Szederkényi Ervin főiskolai adjunktus, a Jelenkor főszerkesztője a folyóirat-szerkesztés gondjairól, az irodalom Dunántúlon kialakult útjairól, Pécs és Győr szellemi lehetőségeiről, hasonlóságairól és különbségeiről beszélt. A Jelenkor-est befejező részében Pákolitz István József Attila-díjas költő nagy sikerrel adott elő új verseiből, Bertha Bulcsu József Attila-díjas író pedig „Illés szekeren” című novelláját olvasta fel.

Az irodalmi est után a Jelenkor munkatársai a győri művészklubban találkoztak a Rába parti város szellemi életének képviselőivel. Hosszas alkotó szellemű megbeszélés alakult ki, melynek során az „Életünk” című irodalmi antológia perspektívái is szóba kerültek.

*

A Jelenkor–Magvető Könyvkiadó a költészet napjára „Dunántúl” címen lírai antológiát ad közre. A kötet huszonhárom költő száztizennyolc versét tartalmazza. Az antológia lapjain többek között Csorba Győző, Arató Károly, Pál József, Pákolitz István, Kalász Márton, Káldi János, Bárdosi Németh János, Makay Ida, Galambosi László, Bertók László és Lovász Pál munkáit olvashatjuk majd.

A lírai kötet megjelenésével párhuzamosan Dunántúl nagyobb városaiban a költészet napján a kötetben szereplő szerzők tartanak reprezentatív irodalmi esteket. Az Írószövetség pécsi csoportja és a Jelenkor–Magvető Könyvkiadó Győrött, Kaposváron, Pécsen, Szekszárdon, Szombathelyen, Veszprémben és Zalaegerszegen rendez majd az antológia megjelenése kapcsán költői esteket. Pécsi szereplésre Kalász Márton, Lovász Pált, Takács Imrét és Cserhát Józsefet kérték fel.

*J*uhász Ferenc Kossuth-díjas költő szerzői estet tartott Pécsen. A Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja és a Jelenkor által rendezett elegáns irodalmi esten Czine Mihály József Attila-díjas irodalomtörténész tartott bevezető, értékelő előadást. Közreműködött Meszléry Judit, Bánky József, Mihályfy Péter, Győry Emil és Rákossy Lajos. Az est után a Pécssett élő írók, és a művészeteket pártoló közönség érdeklődőbb tagjai baráti beszélgetés keretében találkoztak a költővel.

*

KÉK ABLAK MÖGÜL címmel április első napjaiban jelenik meg Pál József új verseskötete. A Pécssett élő költő ez alkalommal hat év válogatott verstermését gyűjtötte össze a ciklikus beosztású szép kötetben. Pál József verseit a Jelenkor–Magvető Könyvkiadó adja az olvasó kezébe.

*

*G*alambsi László „Sárkányok és tűzfák” című, első önálló kötete is a közeli napokban kerül a könyvesboltokba. A Pécssett élő fiatal költő korábban főleg a Jelenkor hasábjain, valamint a „Lengő fényhidak” című, Makay Idával és Bertók Lászlóval közös verseskötetben mutatkozott be a közönségnek. Galambosi László új versei a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában jelennek meg.